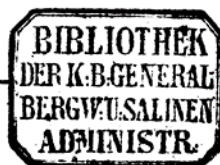

B o r n h o l m

beskrevet

p a a e n R e i s e

i Aaret 1815.

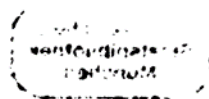

Med et geognostisk Kort og et Landskab.

Kjøbenhavn.

Forlagt af Bøstoghandler J. H. Schubothe.

1819.

Rawerts rejser på Bornholm 1809 - 1815 - 1821 Akvareller fra
Det Kongelige Bibliotek se [Akvareller og læs mere her](#)

48. J.O. Rawert: Et Fiskerleie, ved Grødbyllaens Udløb, tilligemed det pag: 94 beskrevne Tingsted d. 4. Aug. 1821. No. 48.

Del 2 (121)

Følger man Strande, og nærmer sig Lilleaaen, taber Sandstenen sig efterhaanden under Flyvesandet, der har her, ligesom andre Steder paa Bornholm, frit Spil, og udbreder sig mere og mere; dog sees ogsaa mange Sanddyner bevoxne med Korn. I Lilleaaen, ikke langt fra Sose, sees Sandstenen igjen tydeligen at komme frem i Dagen, antager her mere Bornholms almindelige Sandsteens Form, og ligner især den alt beskrevne i Smaalynge. Dets Bindemiddel er dog mindre qvartsagtigt.

Ikke Langt fra Udløbet, dele Lilleaaen sig i to Arme. Ved den Vestlige er et betydeligt, 3 Alen mægtigt Lag Pibeeler. Det har en hvid, noget i det perlegraae trækkende, Farve; er gennemtrukket af faa fine Glimmerblade, frit for Sand, giver ved Reglen en glinsende Streg, er fedt at føle paa, klæber temmelig stærkt ved Tungen, tørt har det et meget fintbladet Textur, brændes noget lyseguult, formedelst (113) det hist og her iblandede Jernokker. er ikke meget ildfast. I dette Leer findes enkelte tynde Lag bitumineust Træ, som paa nogle Steder meget tydeligen gaaer over til Bjergkul, hvorved Trætexturen forsvinder.

Dersom man fra Homans Halde, et Forbjerg S. V. for Fiskerleiet Arnager, trækker en Linie over Stampeaaen, ved hvilken den nu forfaldne Stampemølle ligger, til den sydlige Spidse af Granitbjerget, det hvor det ikke langt fra Rønne pludseligen vender sig mod Norden, saa har man omtrent den Retning, hvori Sandstenen taber sig under det opskyllende Land, og ikke mere viser sig paa Øens vestlige Kant. Paa Blemmelyngen, som ligger imellem Rønne og Ny Larsker, mellem Arnager og Vester Marie, finder man paa flere Steder, f.eks. ved Skatteborg en i Dagen

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

fremstaaende, tyndskifret, guulagtig graae, temmelig fiinkornet Sandsteen, der bruges i Rønne paa forskjellig Maade til Bygningsarbeide. Ved Homans Halde viser Sandstenen sig derimod i en ganske anden Skikkelse, i mægtige paa hverandre optaarnede Lag. Dens Bindemiddel er stærkt jernholdigt Leer, hvorved Massen bliver deels teglrød, deels okkergruul og deels bruunfarvet. Det sidste Slags er meget haardt, og ligner paa nogle Steder, hvor Qvartskornene ere noget smaae, Engjern. Qvartskornene ere overalt ikke meget store i Sandstenen, og ikke i betydelig Mængde, saa at Bindemiddelet har Overhaand. I Stampeaaen findes, indtil nogle hundrede Alen fra dens Udløb, Aaeleiet (114) bestaaende af Sandsteen, som paa nogle Steder blot er bedækket med et tyndt Lag Muldjord, paa andre derimod er dette 4 – 6 Alen Tykt. Fløtsen ligger næsten vandret og flader kun 1 høist 2°, med den almindelige Retning fra O. N. O. til V. S. V. Tør er Sandstenen lysegraae, men fugtig, smudsig bleeggrøn. I de øverste Lag er den blød, og i det lerede Bindemiddel ere mange smaae, ende for det væbnede Øie synlige, graaagtig Qvartskorn, saavel som nogle fine lysegule, næsten hvide Glimmerblade. Lagene ere af 2 – 6 Tommers Tykkelse, dog kjender man dem ikkun til en Dybde af 1 – 1½ Alen, dybere er aldrig arbeidet i dem. Før Teglværkets Anlæg i Rønne brugtes denne Sandsteen meget til Bygninger, da den uden Besvær lader sig hugge i regelmæssig Dannelse og længe holder sig i Luften. Nu benyttes den ikke mere.-

Tværs over Stampeaaens Udløb ligger en Sandsteensfløts, som man ved første Øiekast skulde ansee for fast Steen; men ved nøiere Undersøgelse vil findes, at denne Sandsteen hører til det opskyllede Bjerge. Et mørkebruunt, i det mørkegraae trækkende, meget jernrigt Leer, maaskee hist og her blandet med noget phosphorsurt Jern, sammenbinder den fine Sand til Steen, i hvilken ogsaa findes enkelte Glimmerblade. Denne Sandsteen skiller sig meget let u koncentriske skjælagtige Afløsninger, og i Midten er ofte en Kjærne af lysegraae og løsere Sandsteen. Ligesom Farven er ulige, saaledes er Haardheden det ogsaa; den er dog (115) ikke saa stor, at Stenen giver Ild ved Staalet. – Taler nu Sandstenens oryktognostiske Forhold for dens nyere Dannelse, saa beviser dens geognostiske det ikke mindre. – Stampeaaens øvrige Sandsteen falder i den almindelige Retning og under den sædvanlige Vinkel fra O. N. O. til V. S. V.; denne derimod falder mod Norden, og under en for Fløtslag meget betydelig Vinkel af 45°.

Den hele her beskrevne Strandbred, fra Arnager og Homans Halde, indtil Dueodden, Bornholms sydligste Spidse, er Landets farligste Kyststrækning, og den, som er meest berygtet i Søfartens Annaler. Hele Farvandet mellem Bornholm og den pommerske Kyst er saare usikkert for dybtstikkende Skibe, da her findes saa utallige Grunde, at det bliver umuligt at angive dem paa Korterne, Grundede ere ofte saa skakt nedskydende, at Skibene strande nogle faa Alen fra det Sted, hvor de troede at ligge sikkrest. I Stærk Storm og med svær Søe hugge Skibene derfor letteligen paa disse Grunde, og synke øieblikkeligen, saafremt Ladningen ikke bestaaer af Trælast. Det er ikke sjeldent, at saadanne trælstede Varg, som have Hugget I Grunden, drive ind paa den bornholmske Kyst. Da nogle af disse Grunde ikke have flere end 10 Fod Vand over sig, ma det være en Regel for dybere stikkende Skibe, at undgaae dette Farvand. – I Havbunden ligge tillige mange store Stene, paa hvilke Ankertougene lettelig skamfiles. Under Storm med nordlige Vinde søge Skibene gjerne Ly paa den sydlige Kant af Landet; de kaste der Anker (116) i smuult Vand, men see Ankertougene snart overksaarne. Ofte skal Skibene ikke ligge ¼ Time for Anker, før Tougene ere overfilede, og Skibene maa søge rum Søe. Det er derfor ingen uvigtig Indtægtskilde for denne Kystes Fiskere, især for Arnagers, at optage af Havet de forliste Ankere.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Intet Sted paa denne Kyststrækning er imidlertid saa farligt, som Revet ved Dueodden. Dette er at af de brat nedstigende Rev, tæt derved bunder Ankeret paa 7 – 8 Favne. Hertil kommer, at Revet bestaaer af Flyvesand, som er idelige Forandringer underkastet. Hver Storm giver det en forandret Dannelse, og gjør Revet enten større eller mindre. Uheldigt er det Skib, som strander paa denne Kyst; men uheldigst det, der, især med en stærk Kuling, strander paa Dueodden. Inden faa Minuter er Skibet nedmalet i Sandet, og, kappes ikke Masterne strax, hvorved Skibet mindre arbejder, er Mandskabet uden Redning. – Der gaaer intet Aar forbi, uden at denne Kyst bedækkes med Vrag. Alle Folkeslag, hvis Flag sees i Østersøen, have meer eller mindre skattet til denne Kyst; men for ingen har den været i sørgeligere Minde, end for Sverrig.

Udenfor Sose, ikke langt fra Lilleraaens Udløb, have de Svenske lidt 2 saare betydelige Skibbrud, den 4 Decbr. 1678 og den 27 Octbr. 1679. ([Læs om slaget ved Sose her.](#)) – I den Krig, der var opstaaet imellem Frankrig og Nederlandene, og hvori Brandenburg var paa disses Side, erklærede Sverrig sig for Frankrig, og anfaldt Churfyrsten. Christian d Femte maatte, ifølge indgangne Forpligtelser, understøtte det betrængte Brandenburg. En af Danske, Hollændere og Brandenburgere bestaaende Krigshær erobrede Pommern og Rügen, og tvang den svenske Feltmarskalk Grev Krusemark til at overgive Stralsund og Greifswalde, imod at drage frit bort fra Pommern til Sverrig med sit underhavende Krigsfolk og Krigsfornødenheder m.m. Natten mellem den 4 og 5 December 1678 strandede Transportflaaden under en stærk V. S. V. Kuling og Snefog ved Sose. Om Morgen fandtes 400 Mand under Vaaben opstillede paa Strandbredden; de overgave sig, og afvæbnedes. Senere reddedes det øvrige tilbageblevne Mandskab fra Vragene. Af de strandede Skibe vare 8 Svenske, der under Krigen vare brugte som Kapere, men nu indehavde alt det fra Fæstningerne bortførte Artillerie, det pommerske Archiv og betydelige Kostbarheder m.m., 3 Brandenburgere, 3 Settinere, 4 Colbergere, 1 Hollænder og 2 Lübeckere. Det halve Mandskab og alle Qvinder og Børn druknede. Paa een Dag begroves 785 opskyllede Liig, en anden Dag 800. Mange døde senere paa Landet af de udstandne Lidelser. Man regnede at 5000 Mennesker havde været paa Førselsflaaden.

En Beretning om denne Tildragelse blev strax oversendt til Kjøbenhavn til Kongen, der erklærede at de Skibbrudne vare Krigsfanger, og 2 Krigsskibe, Orlogsskibet Delmenhorst, Kapt. Barfoed, og den flyvende Fisk, Kapt. Bagge, fandtes, uagtet Vinteren, til Bornholm, for at hente Fangerne. (118)

Men Lidelserne vare endnu ikke forbi, 5 svenske Krigsskibe anfaldt de 2 danske, der havde Fangerne ombord. Halvtredie Time vare denne ulige Kamp. hvori de Danske saavel havde at stride med Fienderne udenfor, som at holde Øie med dem inden Borde. Strax i Træfningens Begyndelse blev det svenske Admiralskib saa ilde tilredt, at det maatte forlade Striden; det samme skete siden med 2 andre, og samtligen maatte de endelig flygte. De 2 danske Skibe ankom lykkeligen med Fangerne paa Kjøbenhavns Red. Denne Træfning var een af de mange glimrende, der blev den danske Krigsflaade til Deel i denne Krig.

Sverrig beklagede sig hæftigen over, at det skibbrudne Mandskab blev anseet for Krigsfanger, uagtet de vare forsynede med dansk Søepas, for ikke under Overfarten at blive angrebne af danske Krydsere. ”De Danske derimod,” siger Holberg, ”formenede, at de Søepas vare af ingen Nytte til Lands.”

Ved den Aaret efter paafulgte Fred blev Pommern igjen afstaaet til Sverrig, og 3000 Mand indskibedes i Ystad, for at overføres til Tydskland og besætte de tilbagegivne Provindser; men den

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

27 October strandede denne Flaade ligeledes udenfor Sose, og næsten hele Mandskabet omkom; det Halve Antal druknede, og de øvrige døde paa Bornholm af Strandingens Følger.

Lader os forlade denne uhældsangre Kyst, kaste at Slør over disse sørgelige Tildragelser, og derimod sysselsætte os med en By, der er Landets vigtigste og (119) brave, vindskibelige og deres Arvekonge hengivne Indbyggers Hjem.

Rønne, Hovedstaden paa Bornholm, er tillige den største og folkerigste. Her findes 494 nummererede Boliger. Foruden disse ere paa nogle Tomter opførte 108, som, for det Meste, beboes af fattige Familier. I Aaret 1801 taltes her 2436 Indbyggere; men ved Udgangen af 1814, 2630. Af disse vare 70 Almisselemmer.

Handel, Søefart og Jordbrug, samt Uhr- og Pottemageri ere Indbyggernes vigtigste Næringsveie. Den handlende Klasser bestaaer af 60 Groshandlere, 20 Detailhandlere og 55 Skibsredere. 29 Skibe, af 537½ Comercelæsters Drægtighed, og bemandede med 122 Mand, hørte nu hjemme i Rønne. Af disse Skibe havde 18 fra 2½ til 13 Com. L. været brugte til indenrigsk Far, 11 derimod, fra 15 til 50 Con. L., vare bortseilede, for at søge Fragt paa fremmede Steder. Foruden disse Skibe bortseilede ballastede eller med nogle Uhre, de mindre, som fare paa Kjøbenhavn, eller undertiden til en eller anden af Smaastæderne, indførte Leer til den kongelige Porcellainfabrik, Leerkar, Uhre, hjemmegjorte Tøier, Brændeviin, Havre og Havregryn, Erter, saltet Kjød, Aske- og Almetræe. Aarligen gjøre disse Skibe 4 til 6 Reiser.

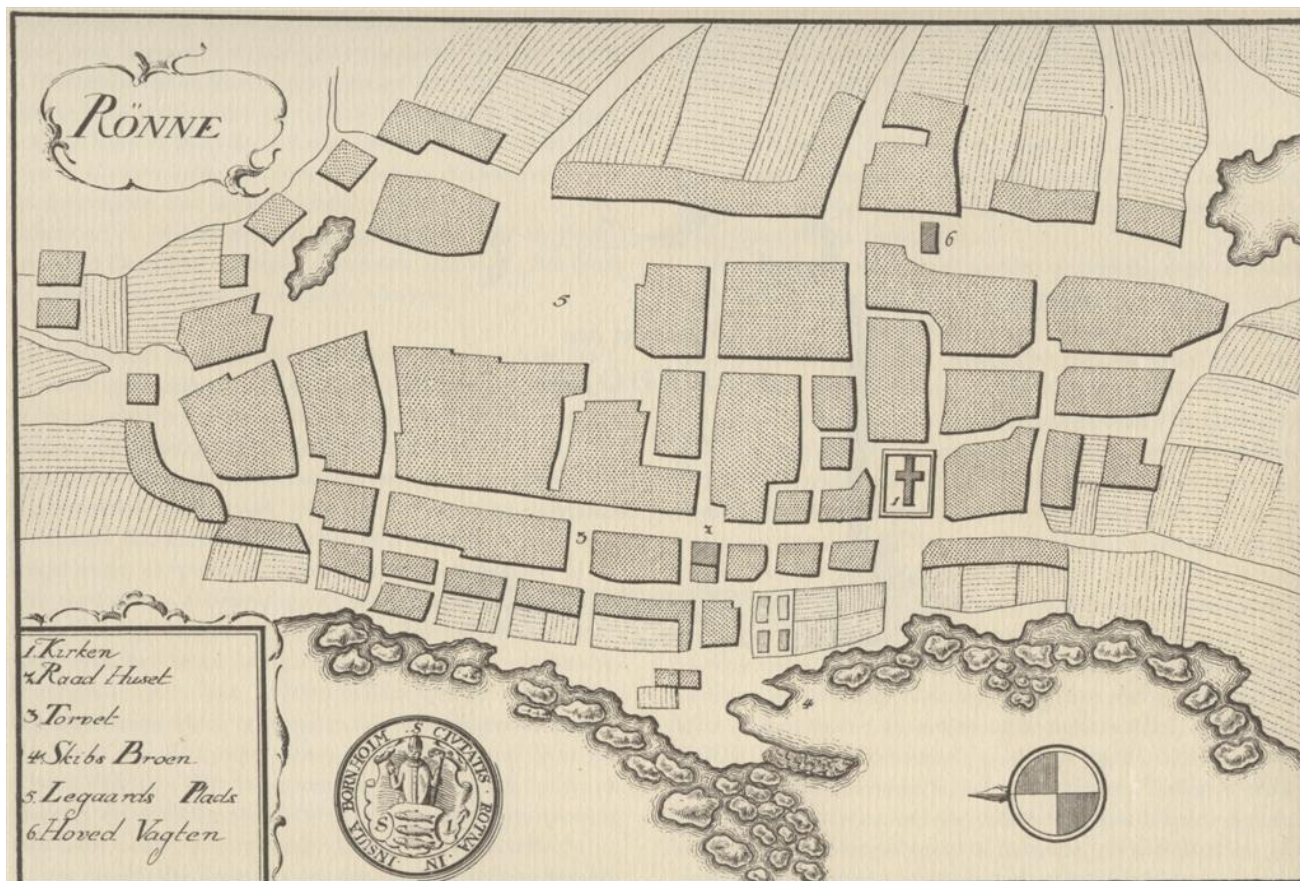
Skibsværft gives her ligesaa lidet, som paa noget andet Sted paa Bornholm. Man bygger ved Havnen. 14 Tømmermænd og nogle Dagleiere finde (120) deres Underhold med Skibes Bygning og Istandsættelse. I de senest Aar, fra 1810 til Udgangen af 1814, ere 5 Fartøier byggede i Rønne; deraf vare 3 indtil 2 Com. L., eet til 10 og 2 over 10 Com. L.

Havnen ved Rønne er kun liden. Steenkister, omgivet med Pæleværk, indslutte den. Med Høivande haves i Havnen fra 7 til 8 Fod, med lavt Vande derimod blot 5 til 6 Fod Vand. En Følge heraf er, at skibe, som stikke dybere, maa udenfor losse saameget af Lasten, at de kunne flyde ind. Der paastaaes, at med en liden Tilbygning og uden mange Bekostninger kan her dannes en Havn udenfor den nuværende, hvorved det dobbelte Antal Skibe kan finde Plads, og hvor man med almindelig Vande havde 10 til 12 Fods Dybde, og endnu dybere*). – Rønne Red dannes af 2 Steenreve, som, i en spids Vinkel, løbe ud fra Landet, og saaledes nærme sig hinanden, at Afstanden imellem deres Spidser, Redens Indløb, omtrent er een Kabbellængde med 4 til 5 Favners Dybde. Nogle have formeent, at af denne Red kunne gjøres en Havn, ved at forhøje Steenreve; men Sagkyndige benægte derimod dette, i det Mindste (121) vilde Bekostningerne dermed meget overstige den forventede Nytte.

*) For nogle Aar siden var i denne Anledning en Forsamling af Rønne Borgere, der af Regjeringen tilbødes Understøttelse til en større Havns Anlæg. Dengang modsatte de sig Havns Udvidelse, af Frygt for, at, dersom den blev større, flere Borgere skulde nedsætte sig i Byen, og, dersom den blev dybere, en eller anden af de nuværende kunde anskaffe sig større Skibe, end de andre.

-En Kabbellængde udenfor Revet ligger en Grund, Trindelen kaldet, hvorpaa er 16 til 20 Fod Vand. Imellem Trindelen og Revene dannes 2 Indløb til Reden. I godt Veier kunne 10 til 11 Fod dybtgaaende Skibe seile over Trindelen; men i Storm, især med vestlig Vind, maae de søge et af Indløbene, da Bølgerne foraarsage en stærk Brænding med Grunden.

Blandt de der leve af Haandtering er 8 Bagere, af hvilke ikkun een har en Svend, 2 Brolæggere, 2 Bøssesmede med 1 Svend, 3 Bødkere, 2 Glarmestere, 1 Handskemager, 2 Hattemagermestere med 1 Arbejder, 6 Møllere med 4 Folk, 23 Pottmagere med 5 Folk, 2 Røkkedreiere, 3 Sadelmagere, 16 Skomagere med 9 Folk, 9 Skrædere med 5 Arbejdere, 1 Skorsteensfeier, 10 Slagtere, 6 Smede med 4 Folk, 25 Snedkere med 5 Svende, 1 Stolemager, 16 Tømmere (heri beregnet de 14 Skibstømmere), og 25 Uhrmagere med 17 Arbejdere.

Den talrigste og tillige meest udmærkede af denne Klasse Næringsbrugere ere Uhrmagerne, der især have valgt Rønne til Hovedsædet for deres Vindskibelighed. Oprindelsen til Uhrmageriet her paa Landet ansees at være nogle Strandinger, som indtraf paa denne Kyst 1750, og hvorved endeel Stueuhre kom til Rønne, for at udbedres. Ved denne Leilighed lærte man at kjende det indvendige af et Stueuhr, og nogle af Beboernes Kunstnemhed gjorde sig denne Lære nyttig. Uhrmageriet udbredte sig meer og meer (122) og i Aaret 1806 udførtes 885 Uhre, hvorved 14,160 Rdlr. regnes at være fortjente. Under Krigen leed denne Vindskibelighedsgreen, da Afsætningen aftog tilligemed Seiladsen; men den har nu igjen begyndt at hæve sig, og 1814 udførtes til indenrigske Steder 215 Stueuhre, 19 Taffeluhre og 2 Seconduhre. Til udenrigske Stæder udførtes i samme Tid 27 Stueuhre, altsaa tilsammen 299 Uhre. – Man regner, at enhver Uhrmager forfærdiger 2 til Uhre maanedlig, eller fra 30 til 40 om Aaret. [Bornholmerurets Historie](#)

Man regner, at enhver Uhrmager forfærdiger 2 til 3 Uhre maanedlig, eller fra 30 til 40 om Aaret. Iblandt Uhrmagerne ere især 5, som udmærke sig, nemlig N. Sonne, F. Sonne, L. Funck, Arbo og Niels Espersen; men især er det den Sidste, som bærer Prisen for dem alle. Han forfærdiger Taffeluhre, som gaae i 8 og 14 Dage, slaae Qvarteer, og tillige angive Timen. Han bestræber sig stedse, at give sine Uhre al mulig Fuldkommenhed. De ere derfor og meget søgte, og han kan langtfra ikke overkommen alle de Bestillinger, som gjøres hos ham.

Det bornholmske Uhrmagerie er deri forskjelligt fra det schweizerske, at dette er mere en Landindustrie, hiint derimod indskrænket til Kjøbstæderne; i Schweiz forfærdige Landmænd de enkelte til et Uhr henhørende Dele, og overlade, for det Meste, til Kjøbstædboerne, at sammensætte disse, og bringe de færdige Uhre i Handelen, paa Bornholm er det Kjøbstædboerne der gjøre det Hele. Deri ligner derimod begge Landes Uhrmagerie hinanden, at det ikke er nogen egentlig Fabrikation, men mere maa betragtes som en Huusindustrie, hvori Familien deeltager uden (123) fremmed Hjelp. – Paa samme Tid, som Uhrfabrikationen begyndte paa Bornholm, begyndte den og i Bispedømmet Basel. Indbyggerne arbeide her først for Neuschatellerne, og forfærdigede de enkelt til et Uht henhørende Dele, som igjen sammensattes i Neuschatels Værksteder; men, man begyndte snart selv at anlægge Uhretablissementer, hvori Uhrenes forskjellige Dele sammensattes, og hvorfra de bragtes i Handelen. Herved udbredte sig Velstand over Landet, og man saa, inden faa Aar, blomstrende Byer at fremstaae af elendige Flekker. I nogle af Kantonerne ere Indbyggerne om Sommeren Landmænd, og om Vinteren Uhrmagere. Mænd, Koner og Børn ere herved sysselsatte. 15,000 Arbeidere finde Underhold, og 80,000 Sølvuhre og 3000 Gulduhre regnes at være denne Vindskibeligheds aarlige Frugter. – Det faldt imidlertid Bispedømmet Basels Indbyggere mindre besværligt, at forskaffe sig

denne Velstand, da de, begavede med naturligt Genie, samt det ikke meget fjerne Neuchatel til Mønster, da de af dette kunde lære, hvorledes at begynde og skride frem i denne Vindskibelighedsgrænse, og, da de der fandt en sikker Afsætning, og endeligen at Neuchatel selv kunde lære, at være det foruden. – Bornholm, skjøndt med en næsten ligesaa gammel Uhrindustrie, og med ikke mindre mekanisk-geniefulde Indbyggere, havde ikke Basels lykkelige Stilling. En Hændelse lærte nogle af Indbyggerne at kjende til et Stueuhrs Sammensætning. Lysten til Efterligning udbredte sig; men denne Lyst understøttedes ikke, som hisset, at et lærerigt (124) Mønster, eller af sikker og opmuntrende Afsætning. Med smaa Skridt er men gaaet frem, og har først i de senere Tider erholdt nogen Opmuntring og Veiledning. Men, lad Kjøbenhavn blive for Bornholm, hvad Neuschatel var for Basel; lad Kjøbenhavns Uhrmagere blive Bornholmernes Forlæggere, og man tør indestaae for, at det ikke skal vare længe, inden denne ædle Vindskibelighedsgrænse vil gjøre Fremskridt paa Landet. Bornholmernes Genie og Lyst til mekaniske Arbeider vil ikke gjøre, at man fortryder den Umage og de Bekostninger, man anvender paa at lære dem, og, at de snart stræbe efter at maale sig med de Mestere, som sendes dem, derpaa have vi Beviis.

Næst efter Uhrmagerne see vi Pottemagerne at være de talrigeste i Rønne. Førrend Krigen beløb Pottemagerens Antal sig til 37; d ere altsaa nu 14 færre endskjønt de, i det mindste i de senere Aar, have haft en meget fordeelagtig Afsætning. Fremmede Skippere kom nemlig med store Baade og smaa Jagter, og købte, foruden andre artikler, ogsaa Leerkar. Unge Mennesker fra Øen, som ved

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Kaperi havde fortjent noget, købte et lidet Fartøi, for ogsaa at drive Handel med bornholmske Produkter og Fabrikater. Derved opdreves Priserne for Pottemagerarbejde betydelig. Efter gjenvunden Fred ere de allerede faldne over 25 pCt. – Pottemagerne sælge ei her, som andensteds, deres Varer stykkeviis til Kjøbmanden eller Skipperen, men ovnviis.

I Rønne brændes nu over 100 Brændinger om (125) Aaret. Hver Ovn kan omtrent rumme 3500 Stkr. Pottemagertøi af alle Slags. Paa Stedet betales Stykket med 4 til 6 Rbsz; altsaa er hver Ovns Værdi henimod 200 Rbd.; og Pottemagerens aarlige Fabrikation kan saaledes anslaaes, i det Mindste, til 20,000 Rbd. Før Krigen udførtes aarlig for 7 til 80000 Rdlr. d. C. Den nuværende Udførsels Værdi vides ikke; men ved at reducere begge disse Summer fra Statspenge til almindelige Verdenspenge – Sølv – vil man let indsee, at der nu, langt fra ikke fabrikeres for saa stor en Sum, som der før Krigen udførtes.

Leret erholde Pottemagerne fornemmeligen fra Nebbeodde, norden for Rønne, og fra Risebækken. Til hver Brænding udfordres omtrent 4 Læs Leer. Bornholm leverer og en stor Deel af det fornødne Brænde, især Avnbøg og Birk. Elle og Piil kunne ligesaa godt brugs. Fra Sverrig erholdes ogsaa Birk og Oldenbøg. Til hver Brænding regnes $1\frac{1}{2}$ til 2 Favne Brænde; 150 til 200 Favne ere altsaa Pottemageriernes nuværende aarlige Brændselforbrug, det Halve hentes fra Sverrig. I Aar kostede Favnen 12 Rbd.; 1200 Rbd. gaae altsaa ud af Landet for denne ene Gjenstand. – De nødvendige Materialier til Glasseringen komme næsten alle tilsammen fra Udlandet, da man endnu betjener sig her af den, ved en uforsigtig Behandlingsmaade, saare skadelige Blyglassur. Til hver Brænding udfordres 7 til 8 Lpd. Blykalk; til alle 100 Brændinger altsaa 7 til 800 Lpd. Blykalk; Lpdet. koster paa Stedet i (126) det Mindste, 8 Rbd. For Glassur gaaer altsaa aarlig ud af Landet 5600 til 6400 Rbd., og for denne og Brændet tilsammen 6800 til 7600 Rbd. Anslaaes de 100 Favne Brænde fra Øen selv til 10 Rbd. pr. Favne, bliver det 1000 Rbd.; hvert Læs Leer med Opgravning og Kjørsel til 4 Rbd., 1600 Rbd., saa beløbe alle Omkostningerne ved Pottemageriet sig til omtrent 11,000 Rbd. For hver af de 23 Familier, der ere sysselsatte med denne Fabrikation, komme altsaa en reen Fordeel af 390 Rbd.: rigtig nok en maadelig Fortjeneste, og herfra maa dog endnu fradrages, hvad Anlæget og Ovns Vedligeholdelse m. m. koster.

Den betydeligste Udgift, for Blykalkens nemlig, kunde spares, saafremt Pottemagerne anvendte den af Professor og Ridder Wendt foreslagne Glassur. – Da Forskriften ei er tilbørligen kjendt, meddeles her korteligen, hvorledes den opgives i indenlandsk Kunstflids Selskabs Skrifter.

Tang brændes til Aske, jo fuldkomnere, jo bedre, calcineres derpaa i en Ovn, eller, i Mangel deraf, paa en stor flad Jernpande, det vil sige, ved at lægge Asken paa denne Pande, hvorunder brænder en stadig Ild, og ved stedse at røre omkring i Asken bortdunste de fremmede Dele, og den rene Aske bliver tilbage; men der maa stedse omrøres, da Asken ellers lettelige sammenbrænder eller smelter. – Denne saakaldte calcinerede Aske kommer man i et Kar og helder Vand derpaa. Det hele omrøres imellem med en Træstok (127)

Den Lud, som nu om Morgenstunden staaer over Asken afhældes forsigtigen i et andet Kar, og paa den tilbageblevne Aske hælder man paany Vand, fort derved at erholde den endnu uopløste saltagtige Dele, og lader det koge omtrent en halv Time; derpaa tages det af Ilden, staaer roligen Natten over, og den derved erholdte Lud hældes forsigtigen paa den derved erholdte Lud hældes forsigtigen paa den første Lud. – Al Luden sies derpaa igjennem et tæt Stykke Klæde, og indkoges i et Leerkar eller i en Jernkedel, jo fladere, jo bedre. Herved erholdes et brunagtigt Saltpulver. Vil man, for en renere

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Glassurs Skyld, borttage denne brune Farve, calcinerer man dette Saltpulver igjen paa ovenbekrevne Maade, opløser det saa i Vand, filtrerer det, og lader Vandet endeligen afdampe over en sagte Ild. Det tilbageblevne Salt vil nu være af et skjønt hvidt Udseende.

For at anvende dette Mineral-Ludsalt, eller Salt af Tangaske, til Glassur, tager man først Glasskaar, af hvilken som helst Sort, støder dem til Pulver, iblander derpaa lige Mængde af dette Ludsalt, og denne Blanding kommer man, enten i en Digel, eller lægger den paa et huult Sted i Pottemagerovnen, hvor Heden stærkest kan virke paa Massen. Efter Brændingen vil man finde, at Blandingen er sammensintret til en graa, let sønderknuselig Masse, som nu stødes til et fint Pulver. Af dette saaledes tilberedte Pulver strøes til et fiint Pulver. Af dette saaledes tilberedte Pulver strøes, enten paa det vaadgjorte uglasserde Leertøi, eller røres til en tynd Velling med fiint sigtet Leerjord, hvori Leerkarrene dyppes. (128)

Den herved erholdte Glassur springer ikke, og en pludselig Afkøling i Pottemagerovnen gjør den ikke skjør, eller ubrugbar under afvexlende Temperatur.

Ikke mindre vigtigt vilde det være, om Ovnene gaves en saadan Indretning, at Brændingen kunde foretages med de bornholmske Brunkul; derved vilde man ei alene undgaae den Skat, som nu aarligen maa ydes til Sverrig, men tillige skaane Skovene paa Bornholm, hvortil de trænge i høieste Grad. At man kan bruge Brunkul i stedet for Ved til Brændsel i Pottemagerovnene, er meer end sandsynligt, da man har, allerede siden 1794, anvendt dem i en Muursteensovn, tæt udenfor Rønne. Vi have seet Stene fra dette Teglværk, som vare fuldkommen gjennembrændte, og, med Hensyn til Farven, heller ikke forskjellig fra dem, som brændes med Ved.

Een af de bedste Pottemagere i Rønne er Spitz. Vi gik til ham, for at lære at kjende den her brugelige tekniske Fremgangsmaade ved Pottemageriet. Han blander 3 til 4 forskjellige Slags Leer, som han, efter at have rensat dem paa sædvanlig Maade, sammenæltter med Fødderne, og siden flere Gange overskjærer med en stor Kniv, for at Massen derved kan blive mere kompakt, og alle smaae Stene og andre fremmede Dele fraskilles. – Hovedbestanddelene i denne Masse udgjør det sorte, saakaldte Pousseerleer fra Risebækken. Den færdige Masse har derfor en mørkegraae Farve, og er meget feed at føle paa. (129)

Spitz har altid tilbørlig Forraade af færdig Masse, for ei at være nødt til at bruge den frisk, som han anseer meget skadelig. Den dreies paa almindelige Pottemagerskiver. Her forfærdiges alle Slags Leerkar. Under Krigen har Spitz ogsaa forfærdiget temmelig gode hvide Tallerkener og andet hvidt Steentøi, men han kan ikke levere det til saa billig Priis, som det engelske. – Det brændte Gods er i Brudet temmelig hvidt, og ligesaa haardt, som sædvanligt Steentøi, saa at man ei kan skrabe det med en Kniv. Ved at brænde Godset to Gange, kan han give det en fuldkommen hvid Glassur, men det bliver da saa meget kostbarere. Brændes det kun een Gang, maa Tøiet strax glasseres, og det færdige Leertøi faaer en guulagtig, ikke behagelig Farve. – Foruden tvende almindelige Pottemagerovne, hvis Dimensioner, for det Meste, ere: i Høiden 3 Alen, i Længden 3 Alen, og i Dybden 2½ Alen, altsaa 180 Kubikfod stor, har Spitz endnu en Glassurovn, hvori han tilbereder Glassuren. Den brændte Glassurmasse rives siden paa en Malersteen, af Mangel paa en ordentlig Mølle. Endnu har han en liden oval Prøveovn, med tvende Etager. Medens mani det øverste Rum forgløder Tøiet, indbrænder man paa samme Tid Glassuren i det Nederste. – Spitz har anstillet sammenlignende Forsøg mellem Stykker af sit Steentøi, og af det engelske, kastrupske og rendsborgske, og fundet, at i en Varmegrad,

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

hvori det sidste aldeles forvandles til Glas, sammenfintres det kastrupske, og de tvende første blive aldeles uforandrede. (130)

258 Brændeviinskjedler haves i Byen; men af disse ere over to Tordiedele smaae, og bruges kun til enkelte Tider af Aaret, til Høitider o. d. l.

Byens Kornmaling besørger af 6 Møller. Ved een af disse. den første saakaldte hollandsk Mølle paa Øen, er den Mærkelighed, at Eierne, nogle Borgere i Rønne, fandt sig foranledigede til, medens Møllen stod under Arbeide, at lade den hver Uge omassurere i Brandkassen, fordi man frygtede for, at den maatte antændes.

Med Fiskeri ere omtrent 100 Mennesker sysselsatte i Rønne. De drive dog ikke Fiskeriet som eneste Erhvervskilde, hvorfor det ogsaa stedse har været maadeligt. I Aar har Byen først faaet een Fiskerqvase paa 1½ Læst. Man beklagede sig over, at denne gjorde Byen megen Skade, ved t opkjøbe Torsk, som ellers bragtes i Land og solgtes til Rønneboerne, hvorfor Torsken nu var bleven sjeldnere og kostbarere. Kortsynede Mennesker! De indsee ikke, at i det Concurencen tiltage, og Torsken derved bliver kostbarere, vil den blive mere efterstræbt, afkaste større Fordeel for Fiskerne, sysselsætte flere Mennesker, og derved bringe Byen mere Velstand. Hvad der for Øieblikket derfor kan synes trykkende, vil siden blive til Gavn for Byen og dens Indvaanere. Omtrent 2½ Miil Vesten for Rønne ligger en fortrinlig Fiskegrund, Gjællebankerne, der strækker sig i S. O. til N. V., er 10 Favne bred, og nogle Mile lang, bestaaer af en skarp Steengrund, (131) hvorpaa er 12 til 18 Favne Vand. En stor Mængde Lax og Torsk opholder sig her stedse, men denne Rigdom kommer Rønneboerne kun til liden Nytte, da den ligger saa langt fra Landet, og det altsaa medtager megen Tid, at roe frem og tilbage. Formedelst de smaae Fiskerbaade her haves, vover ingen at opholde sig længe paa disse Grunde; dertil udfordres, større og Dæks-Fartøier. Fiskere fra Skåne skulle imidlertid besøge dem, og, naar Vinden løber om i Nord, tye til Rønne med Fangsten.

N. V. for Rønne, 2 Miil udi i Søen, skal endvidere ligge en skarp Steengrund, Sortegrund, hvorpaa haves 8 til 10 Favne Vand. Her siges den bedste Fiskegrund at være; men, da i en Storm 13 Baade forgik paa Grunde, blev den skyet af Bornholmerne, og nu veed man ikke meer at finde den. For nogen Tid siden udsatte en Borger i Rønne en Belønning for den Opdagelse, men forgjæves.

Af Vester Herreds Strandboere ere 46 Fiskere med 19 Baade.

Rønne indtager en meget stor Strækning. Den er anlagt ovenpaa de høie og steile Brinke, som paa denne Kant udgjøre Bornholms Grændse mod Havet. Ved Havnen alene gaaer Landet med en jevn Hælding ned mod Stranden. Nogle af Indbyggerne have forsøgt, at omdanne Brinken foran deres Huse til Have; men det er ikkun faa. Flere Gader løbe langs gjennem Byen, endnu flere Tværgader overskjære disse; men ingen af dem ere regelmæssige. Gadernes Antal angives til nogle og 70. (132)

Omtrent midt i Byen ligger det meget store Torv, som prydes af nogle ret smukke, tildeels nye Bygninger. Disse ere her, som overalt paa Bornholm, kun af een Vaaning, og, for det Meste, af Bindingsværk. De kalkede Mure og det tjærede Tømmer giver Byen et ganske egent, men net Udseende.

Til Indhegning om Haverne, hvormed næsten hvert Huus er forsynet, bruges ikke sjældent Bindingsværks Mure.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Et Land, som har en saa isoleret Stilling, som Bornholm, og med saa indskrænkede Forbindelser, beholder i en lang Række af Aar sine gamle Sædvaner, Skikke og Vedtægter. Moden kan ikke der saaledes udøve sit Herredom, som paa de Steder, der ere Tumleplads for alle Folkeslags Udsendinger. Ingen Under derfor, at alt vedbliver her, saavel i Byen, som paa Landet, ved det Gamle; man kjender ikke sønderligen til noget Bedre. Rønne har derfor og beholdt det Udseende, som det havde i Forfædrenes Dage.

Denne By var Hovedskuepladsen for den Revolution, der under tredje Frederik bragte Bornholm tilbage under Danmarks Krone. Da Landet nemlig ved den roeskildske Fred, 1658, var afstaaet til Sverrig, udnævntes af den nye Regjering, Oberst Johannes Printzenskjold *), til øverst Befalende (133) paa Øen.

*) Printzenskjold havde fra Soldat svunget sig op til denne Værdighed. Da Carl Gustav nemlig endnu var Fyrste af Zweibrücken, blev han i et Feltslag fanget af 2 fjendtlige Ryttere, som ilede med ham til deres Leir. Johannes, dengang Rytter i Prindsens Tjeneste, saa det, satte efter og dræbte dem, og befriede Prindsen. Til Belønning fik Johannes Navnet Prindsenskjold, blev Officeer i Zweibrücken; og, efter at Gustav 1654 var bleven Konge i Sverrig, Oberst.

Som Saadan gjorde han sig strax forhadet af Indbyggerne, dels ved Skatters Paalæg, dels ved at lade bortføre fra Landet saavel Fodfolk, som Ryttere, for at krige under de svenske Banner i Lifland. Misfornøilsen med det svenske Aag blev derfor mere og mere lydelig, og nogle af Indbyggerne

forenede sig om at afkaste det. Hovedmanden derfor ansees Jens Kofoed *) at have været. Han samlede om sig nogle Venner og Bekjendtere, trængte ind i det Huus i Rønne, hvor Printzenskjold dengang opholdt sig, gjorde ham til Fange, og vilde føre ham til Byens Arretshuus; men paa Veien dertil forsøgte Printzenskjold at undflye, og blev da skudt af en Borger i Rønne, Wilhelm Clausen, der siden, til belønning herfor fik, af Frederik den Tredje, Rebække-Gaarden, eller den 16 Selveiergaard i Knudskor Sogn, fri for Landgilde, i hans Levetid. – Da man havde sikkret sig i Rønne, drog en Skare af bevæbnede Borgere og Bønder mod Hammershuus, hvor det svenske Krigsfolk laae, tvang dem til at overgive sig, og befriede derved Landet fra de Svenske, efter at det havde været under deres Herredømme (134) fra Midten af April 1658 indtil 8 Decbr. f. A – Denne Revolution kostede kun eet Menneske Livet

Jens Kofoed.

*) Skougaard, i sin Beskrivelse over Bornholm, nægter det; men, med hvad hjemmel vides ikke.

Byen er paa alle Sider aaben, uden Porte. Et Steengjerde og nogle Lede ere det eneste, som skiller den fra Marken. Da Kong Christian den Femte var her, i Aaret 1687, fik han isinde at omgive Byen

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

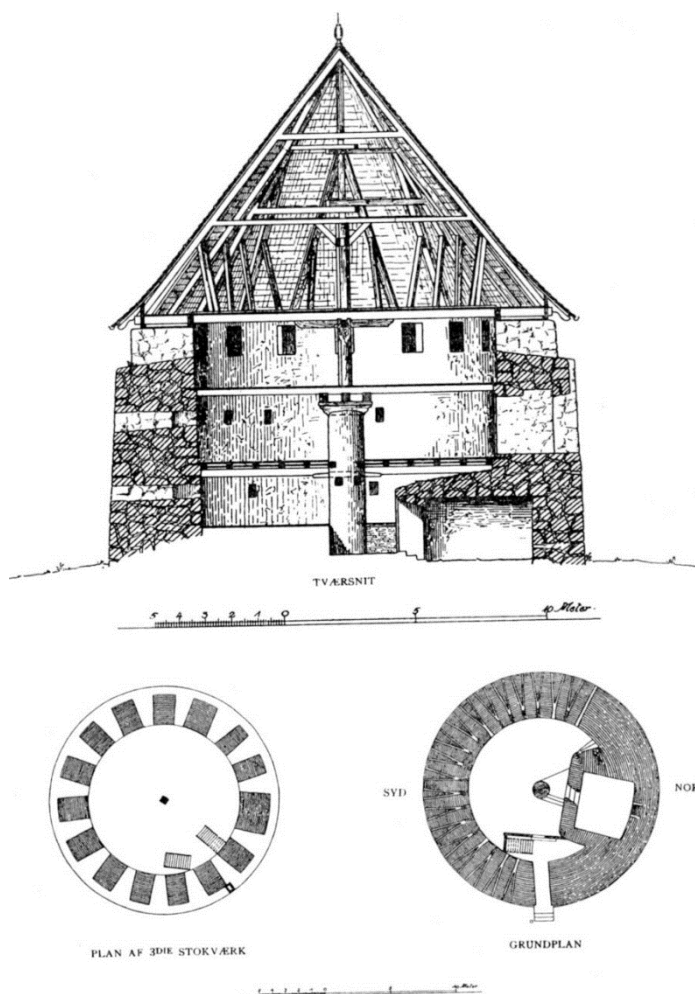
med Volde og Grave, og at gjøre Rønne til en Fæstning. Der begyndtes ogsaa, i de 2 næstfølgende Aar, at arbeide derpaa; men Planen blev opgiven. Endnu sees tydelige Spor af Volde og Grave. Fra den Tid er og det Taarn, Kastelet kaldet, som staaer paa Byens søndre Side, paa Galgelykken, og skal fordm have været besat med Kanoner.

Udsnit. P.C. Hauberg, Rønne 1875. Der er gode detaljer på dette udsnit. Bag skonnerten ser man byens skrænter, som dem vi kender på Galløkken, dengang startede de ved Søndre Bådehavn.

Kastelet fra 1689 ligger flot, her forstår man hvorfor det blev opført her, med det formål at beskytte indsejlingen til Rønne. Flagmasten blev genopstillet for en del år siden af den dygtige militærhistoriker, H.E. Skaarup. Nedenfor skrænten og Kastelet ses Rønnes ældste badehus (eller et af dem se mere HER.) Og så er der to møller, en stubmølle og en hollandsk mølle, det kan være Kastelsmøllen forrest og måske Saga-Mølle bagved. I træbevoksningen mellem møllerne og Kastelet findes Søndre Kirkegård, der blev anlagt 1813.

Det ligner i Bygningsmaade de runde Kirker, som findes her i Landet. I dets Midte er en stor piller, der bærer hele Hvælvingen. Oventil ere Skydehuller for Kanoner, og længere nede en dobbelt Række for Geværer. Under Taarnet er en liden Kasemat, hvorfra 2 Luftrør gaae gennem Muren. Indtil den forrige Commandants, Oberstlieutenant Funks, Tid, var Indgangen til Taarnet 8 Alen over Jorden, og man maatte stige op dertil af en Trappe, nu er dette forbedret og Indgangen lige med Jorden. I de nuere Tider er Taarnet forsynet med en Lynilds-Afleder, hvilken dog ikke ender sig, som

almindeligen, i en Spids, men i en Kugle. En Kobberstrimmel fører derfra ned i Jorden. Taarnet bruges til Ammunitionshuus. Imellem dette og Byen er nu anlagt en Begravelsesplads.

Rønne ligger midt paa det opsvømmede Bjerg, (135) som begynder noget Norden for Hasle, og ophører Sonden for Arnager. Imellem Rønne og Hasle er Landet temmelig jevnt, og hæver sig kun hist og her i smaa bakkede Grupper, F.eks. ved Hvide-Odden; derimod, imellem Rønne og Arnager, hæver Egnen sig mere i bølgeformide Høider, hvilket især er Tilfældet paa Blemmelyngen, af hvilken dog en betydelig Deel hører til Sandsteensbjerg, som kan tydeligen sees af de opskyllede Lags stærke Fald, der hvor Sandstenen ender. Disse opskyllede Lag bestaae især af Sand, Leer, forskjellige Slags jernholdige Sandsteen og Brunkul, ved Hvide-Odden forekommer ogsaa et Lag af et Slags Tutenmergel.

Ikke langt fra det sidste fremstaaende Sandsteenslag ved Homans Halde, Sonden for Arnager, findes mellem tykke Sandlag et

Lag godt hvidt Leer, dog kun af 6-Tommers Mægtighed. Det ligger dybt under Jordens Overflade, hvorfor det bliver vanskeligt at bestemme, hvor langt det strækker sig. Leret er hvidt, meget fiint, fedtagtigt at føle paa, klæber stærkt ved Tungen, og tiltrækker begjærligen Vandet. Selv med væbnet Øie findes intet Quartssand eller Glimmer deri. I Ilden beholder det sin hvide Farve; men det er ikke meget ildfast. Allerede længe er dette hvide Leerlag bekjendt. Vesten for dette Leerlag findes ved Stranden et Lag bitumineust Træ, som stikker i Dagen 10 – 15 Alen i den skraa Brink, og er 6 – 8 Alen tykt. Foroven ligger Leer, endnu under et flere Alen tykt Lag Meelsand, en Forbindelse af meget smaae Quartskorn, med Leerdele. (136) Dette bitumineuse Lag stiger op i Landet, og viser sig i Dagen Norden for Strandbygaard, hvor man hyppigen opløier deraf. De enkelte Stamme eller Grene ere ofte indsluttede af fedt Leer; ikke sjeldent er Træet aldeles overtrukket med Svovlkiis, og hist og her vel og gennemtrukket dermed. Træet er tildeels forvandlet til Brunkul; men i dette Tilfælde gennemtrukket med Blade af et mineralsk Trækul (Silkekul.) Dette adskiller sig fra det, i det wernerske System, med dette Navn betegnede, ved let Brændbarhed. – De Omkringboende benytte Brunkullede i dette Lag til Brændsel, hvortil det dog ikke er meget skikket, da det under Brændingen uddunster Svovl.

Norden for dette bitumineuse Lag findes, ved Stampeaaens østlige Udspring, et betydeligt Leerlag liggende paa Sandsteen. Dette er det saakaldte Vellensby Leer, der er lyst leverfarvet, fedt, fiint stærkt klæbende ved Tungen, trække begjærligen Vandet, bliver guult i Ilden, og er ikke meget ildfast. –

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Længere hen mod Rønne er en Dal, Robertsdaalen, dannes af Onsbækken. I denne Dal findes et ildfast of ved Brændingen guult Leer, som fordom er brugt i Rønne til ildfaste Stene, og endnu bruges dertil i Kjøbenhavn.

I Onsbækkens kildefulde Dal opdagede Assessor Rafn, som, i Anledning af fremsprudlende, temmelig jernholdig og efter Kulsyre smagende Kilde. (137)

Naar man kommer fra Øens sydostlige Kant, findes ved Onsbækken de første betydelige Arbeider foretagne, for at udvinde de her i Mængde forekommende og i uregelmæssig Lag liggende Brunkul. Inden disse Brunkuls-Lag beskrives skulle vi først korteligen fremsætte de hidtil i det Store foretagne Forsøgs-Arbeider, for det Meste skete paa Regjeringens Bekostning.

Man har sikkert allerede længe kjendt paa Bornholm de herværende Brunkul, og benyttet dem; men Regjeringen blev først opmærksom paa dem under dem driftig og for sit Lands Vel saa ivrige Christian den Fjerde. Kongen forlangte Prøver af Kullene. – I Aarene 1650 – 1674 gav Frederik den Tredje Bevilling til at bearbejde Kullagene. 1717 erholdt en Peter Wartborg den samme Tilladelse. 1738 blev for kongelig Regning foretaget et Prøve-Arbeide, efter Grev Danneskjold-Samsøes Plan. Tydske Bjergfolk, fra det Blankenburgske, bleve indforskrevne; men, efter at 3000 Rdlr. vare opbrugte ved Arbeidet, blev det, 1740, ophævet. – 1762 lod det kjøbenhavnske Bryggerlaug Brunkullene bearbejde af bernburgske Kulgravere. Ikke langt fra Claus Terkels Mølle, mellem Rønne og Hasle, gjordes fra Strandkanten, i den saakaldte schorske Kulfløts, en, god, men for høit liggende Stolle, hvorved en ikke ubetydelig Mængde Kul udvandt; men Arbeidet indstilledes 1765, da man næsten havde udtømt Kullet. 1770 udvalgte det (138) kongelige dansk Landhuusholdningsselskab 2 af dets Medlemmer, Bergraad Henrik Blikfeldt, og dets Sekretair, Christian Martfeldt, til at bereise Bornholm i mineralogisk Henseende, med fortrinlig Opmærksomhed paa Brunkullene. De have over deres Reise udgivet et lidet Skrift *), hvori de, paa det medfølgende Kort over Bornholm, have angivet den Strygen Kullene, efter deres Formening, for nærmere at undersøge Brunkullenes Mægtighed og Mængde. Bergassessor Willumsen og Gotfries Schram droge med dette Hverv til Øen, og foretog i meer end 3 Aar betydelige Forsøg, hvilke tilsammen have kostet omtrent 20,000 Rd., uden at have givet noget afgjørende Resultat. Sonden for Rønne, ved Pythuset, inddrev Schram en Schacht af 28 Lachter, eller 91 Alen, og fandt her 5 Kullag, tilsammen af 73 Tommers, eller 3 Alen og 1 Tommes, Mægtighed. Han traf tilsidst paa en fast, 1 Alen tyk Sandsteen, aldeles gennemtrukken med Kul, og som han holdt for det virkelige Steenkuls Tag, men han maatte ophøre med Arbeidet, da Vandet blev alt for mægtigt, og Pumperne ikke vare i behørig Stand. Norden for Rønne inddrev Willumsen 2 Schachte paa begge Sider af Claus Terkels Møllebæk.

*) Beretning om Steenkul paa Bornholm, aflagt til dets kongelige danske Landhuusholdningsselskab, ved dets Kommissairer, 1770, m. K.

Den (139) sydligste Schacht var paa 21 Lachter 12 Tommer; men begge gave meget utilfredsstillende Resultater. – 1790 fik Englænderen James Davenport kongelig Tilladelse at anlægge et Brunkulsværk paa Bornholm. Han oprettede ogsaa siden et Interessentselskab paa 24 Aktier, á 200 Rd. pr. Stykke, for at drive et Muur- og Tegl-Væk, samt en Fajance- og Tobakspibe-Fabrik. Disse forskjellige Værker kom ogsaa istand; men bleve drevne med Tab. 1796 solgte Interessentskabet dem, og 1798 var allerede alt forfaldet. – 1791 søgte den kongelige preussiske Bergassessor Küster, paa den berlinske og potsdamske privilegerede Brændselsforsynings Administrations Bekostning, og med kongelig dansk Tilladelse, efter Brunkul, paa Bornholm; men da han overbevistes snart om, at byggeværdige

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Kul neppe findes i disse opskyllede Lag, gjorde han et Boerforsøg i Skiferleret ved Wasagaarden, hvorom allerede i det Foregaaende er talt. Küster – en fordomsfri og meget dannet Bergmand – slutter sin Beretning med følgende Ord: ”hvo som endnu tænker at finde store Skatte af Kul paa Bornholm, beviser, at han er ukyndig og uerfaren i Bergværks-Videnskaben, og en Saadan vil aldrig overbevise sig om Ikketilværelsen og byggeværdig Brunkul paa dette Land, førend hans for Penge tømte Kasse paa det kraftigste lærer ham det.” – 1797 sendte General- Land- Oekonomie- og Kommerce-Kollegiet den skotske Ingenieur Peter Smith med 2 engelske Arbeidere til Bornholm. for paany at søge efter (140) Brunkulslag. Han ankom, der om Høsten og, efter nogle ubetydelige Boerforsøg ved Blykobbeaaen og ved Rønne, vendte ham om Vinteren i samme Aar tilbage. Dette Arbeide kostede Regjeringen 500 L. St. – I Aaret 1798 var ovennævnte Kollegii Medlem, nuværende Etatsraad og Ridder Pram, i Forening med Oberbergamts-Assessor Esmarch, i samme Øiemed paa Bornholm. De undersøgte Brunkulgruberne ved Claus Terkels Mølle, saavelsom nogle andre i denne Egn, de bestemte paa det nøjagtigste, ved Hjælp af Nivellering og andre mathematiske Operationer, Kullenes Beliggenhed og Beskaffenhed. Ved Grødbyaaens Udløb anstillede Assessor Esmarch et Boerforsøg, foranlediget af det alt omtalte Rev af bitumineust Træ i Stranden. Han Beretning om denne Reise er uheldigviis forkommen; man kan derfor ikke nu angive Resultaterne af disse Boerforsøg; dog have de neppe været tilfredsstillende. – I samme Aar udnævnte Regjeringen en Kommission, for at undersøge Brunkullene paa Bornholm, og Etatsraad Pram og Justitsraad Rafn gjorde, tilligemed den midlertidige Directeur ved Steenkulgruberne ved Høganes i Skåne, Polheimer, endnu i samme Sommer en Reise til Øen. Ved Hvidodden og ved Gaasebækken anstillede de flere Boerforsøg. Vi ville her meddele Resultatet af et af dem ved sidstnævnte Sted, hvoraf man kan see, hvorledes Lagene følge paa hverandre her, og, men faa Undtagelser, overalt i det opskyllede bornholmske Bjerg: (141)

Strandsand	12”
Leer og Sand	12”
Grønt Ler	12”
Graat Leer, med noget Steenkul	60”
Sort Leer, med dito	18”
Blaaagtigt Leer	3”
Mørkegraat Leer	29”
Blaaligt graat Leer	11”
Samme Sort, med noget Kul	46”
Sandet Leer	24”
Fiin tør Meelsand	26”
Blaaligt graat Leer, med Sand	17”
Samme Lag af Meelsand	40”
Samme med sorte Striber	6”
Meelsand	64”

412”

=: 17 Al. 4 ”

Det sidste Meelsand var saa fast, at Boerne bleve deri ubrugbare, hvorfor Arbeidet maatte ophøre. – I det følgende Aar var Etatsråd Pram her igjen. Han kjøbte af nogle Bornholmere en allerede begyndt Grube, anlagde i denne en bergværksmæssig Schacht med Stille paa Brunkulslaget, og udvandt her en betydelig Mængde Kul. Da det Kullag, hvorpaa var bygget, begyndte at give mindre af sig, ophørte

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Arbejdet, og hermed den lange Række af (142) lærerige Forsøg, som Etatsraaden havde i flere Aar anstillet paa Bornholm, og der i alt have kostet Regjeringen omtrent 3000 Rdlr. – I Aaret 1801 var den nu afdøde Kammerherre og Baron Kaa-Lehn i samme Øiemed paa Øen. Hans Indberetning foranledige, at der 1805 udstædtes en kongelig Befaling, ifølge hvilken enhver, som vil udvinde Brunkul her paa Landet, maa angive for Øvrigheden hvor og hvornaar han vil begynde Arbeidet, og ligeledes naar han ophører; en Foranstaltning, som Etatsraad Pram alt tidligere havde anbefalet, som meget nyttig. – Greve Herman af Wedel-Jarlsberg tog i Høsten 1804 til Bornholm, for, med kongelig Tilladelse, at anstille bergmæssige Søgninger efter Brunkul, saavel ved Claus Terkels Mølle, som ved Pythuset. Efter at disse Arbejder havde kostet omtrent 10,000 Rdlr. forlod ham dem igjen 1806, dog anviste han forinden Regimentsquarttermester Rasch 1000 Rd.- for at fortsætte Arbeidet, hvilket han ogsaa har gjort, i Forening med flere Bornholmere. – I Aaret 1813 forende nogle formuende Borgere i Rønne sig om, at grave efter Kul Sonden for Stampeaaen. Efter at de vare komne med en Schacht til 12 Lachters Dybde, fandt de vel et Kullag af 1 $\frac{1}{4}$ Alens Mægtighed; men det stærke Vandtilløb og det indtrængende Meelsand forstyrrede i een Nat hele Arbeidet.

Dette er en kort Oversigt af alle de hidtil paa Bornholm anstillede Forsøg med at udvinde Brunkul, hvilke have ført til det endelige Resultat, at de af Bornholmerne foretager Arbejder med at udvinde Kul af et enkelt Lag vel have betalt sig ret godt; men at disse Lag ere, saavidt man hidtil kjender dem, for ubetydelige, og deres Udstrækning for uvis, til at man tør indlade sig paa en omfattende bergværksmæssig Udvinning.

Ved disse Tid efter anden foretagne Forsøgs-Arbejder ere Bornholms Kulgravere efterhaanden blevne mere bekjendte med en regelmæssig Bearbejdning af Fløtterne. De nedsænke nu Schachter, som dog sjelden ere dybe; hensigtsmæssige Stoller seer man hist og her. Paa denne Maade udvindes nu med mindre Bekostning bedre Kul end før, ved det almindelige Strandgraverie, hvorved man uden nogen Plan arbejdede sig ind i eb i Dagen fremstaaende Kulfløts, indtil denne var udtømt; men herved tilintetgjordes ofte i een Nat flere Ugers Arbejde, ved at Taget indstyrkede. – Fra Onsbæk indtil Hvidodden, Norden for Rønne, findes overalt ved Stranden Spor af saadanne Arbejder, som endnu imellem foretages om Vinteren af fattige Folk i Rønne, naar intet andet Arbejde haves.

Kullagene have i Almindelighed fast Sand til Tag, og hvile paa meget fedt sort Leer. Undertiden forholder det sig omvendt. Ikke sjeldent ligger et Kullag ogsaa mellem 2 Lag Leer, bladrig, og mellem de enkelte Blade i Kullede ere tynde Lag af et Slags mineralsk Trækul, som kaldes der paa Landet Silkekul. – Sonden for Rønne findes overalt i dette (144) Leer fuldkomment kjendeligt Skiferleer, det ved Wasagaarden ikke uligt. Paa et sted ved Stranden, Sonden for Rønne, fandt vi i dette Skiferleer tydelige Aftryk af Bregner, saaledes som de overalt findes i virkelige Steenkulsfløtser. Øiesynet viste, at dette Skiferleer var kommet fra en nærliggende Grube: men om det der var tilfældigt, og, som det synes, ikkun forekommer som Findlinger, eller ligge i hele Lag over eller under Kullene, kunde vi ikke blive undrerettede om. – Kullagene stryge, nær ved Byen, saavidt de kunne iagttages ved Stranden, fra N. V. til S. O.; længere mod Sonden fra V. til O.; derpaa ofte omvendt, saa at ikke sjeldent 2 Lag forener sig til eet, men aldrig sætte igjennem hinanden. Overhovedet findes ingen Regelmæssighed i Lagenes Beliggenhed, eller i deres Mægtighed. Snart ere de sammentrykkede til faa Tommers tykkelse, snart opnaae de igjen en Mægtighed af $\frac{1}{2}$ til $1\frac{1}{2}$ Alen. Sjeldent forekommer mere end 4 – 5 Lag Kun over hverandre; men dette er derimod meget hyppigt.

Følges Stranden Norden for Rønne, kommer man først til Byaaen, hvor nogle Kulgravere fra Rønne have i 2 Vintere bearbejdet en Kulrand, der vel har været meget riig, men nu er næsten udtømt. De,

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

løse, bladrig, hist og her med Leer blandede Kul hvile paa et fedt sort Leerlaag, og har fast Sandsteen over sig. En Schacht af 9 – 10 Alens dybde var her nedsænket, hvorved fandtes et Kullag af $2\frac{1}{2}$ til $2\frac{3}{4}$ Qvarteers Mægtighed. Kullene brændte hverken klare eller reent ud; de gave heller ikke megen (145) Varme – Længere hen komme man til Nebbeodde, hvor mægtige Lag af Leer og Meelsand m.m. er blottede i den steile Strandklint. Meelsandet bestaaer af en Blanding af Leer og meget smaae Qvartskorn. Messingstøberne bruge det, formedelst dets lette Flus, ligesom og nogle Pottemagere i Rønne, til Glassur.

Nebbeoddens Leer er ikke strængt flydende, og bruges af Rønne Pottemagere. – Forfølger man Stranden, fra Nebbeodden til Hvidodden, sees i den steilt nedskydende Strandklint stærkt fra S. O. til N. V. indfaldende Lag af en jernholdig Sandsteen med mange kvartsindeholdene Jernnyrer, fuldkommen liig den Steen, som forekommer ved Stampeaaens Udløb. Endvidere et Lag af halvt eller aldeles forvittret Skiferleer; derpaa sees et Kalksteenslag af omtrent 3 Tommers Mægtighed, mellem 2 Sandsteenslag; og endelig Sand og Leer. Her seer man overhovedet et Prøvekort af alle de Miniraller, som findes paa Øen, uordentligen blandede om hverandre. Paa det øverste af Klinten er vel Flyvesand, men Laget er kun tyndt, saa at Neller og Tidsler m.m. hyppigen voxe der. – Hinn Kalksteen er et Slags Tutenmergel. Farven er lys askegraa, hist og her trækkende i det bruunagtige; det har en skjullet Afsondring, som paa de fleste Steder gaaer over i et grovsplittet Brud. Brudstykkerne ere udestemte, og temmelig skarpkantede; ved kanterne er det svagt gjennemsinnende; giver en hvid Streg; er halvhaardt, gaaende over i det bløde; ikke synderlig tungt; ved at aande derpaa bemærkes en meget stærk Leerlugt; der bruser stærkt med (146) Syrer, men opløses ikke aldeles deri. – Hvidoddens Sand er, næst det forhen beskrevne ved Snogebæk, det berømteste paa Øen, og bruges som hiint.

Naar man fra Hvidodden følger Stranden nordlig til Blykoppeaaen, sees Strandkanten intet Steds saa blottet, at man tilstrækkeligen kan undersøge de opskyllede Lags sande Forhold. Denne Strækning er overalt gjennemskaaren af smaae Bække, som omgives af kildefulde Dybder. Vandet afsætter her megen Jernolle, endskjønt hele Overfladen bestaaer af Flyvesand; Beviis nok, at Lag af forvittret Leerskiver, af jernholdig Sandsteen og Jernnyrer m.m. forekomme ikke langt fra Jordens Overflade. – De 3 Kulværker af nogen Betydning, som ene nu findes paa Øen, ligge mellem Blykoppeaaen og Claus Terkels Mølleaae. Det sydligste af disse 3 Værker er tillige det dybeste. 1809 blev det anlagt, og leverer endnu ligesaa mange Kul, som i Begyndelsen. En 22 – 23 Alen byg Schacht leder til et 18 – 24 Tommer mægtigt Kullag, som hviler paa et 6 – 7 Tommer tykt Lag af fedt Leer, og har over sig et saa fast Sandlag, at man uden Fortømring kan hugge Gange deri. Dette Kullag stryger fra N. V. til S. O., og skyder ind mod S. V., under en Vinkel af 45° - I dette kullag indsier sig meget Vand, hvorfor om Dagen 3 og om Natten 4 Mennesker uafbrudt ere sysselsatte med at oppumpe Vandet. I det Hele arbejder der 11 Mennesker. Dagligen udvindes 8 – 10 Tdr. Kul, og aarligen mellem 2400 og 2450 Tdr., naar man fradrager Søn- og Festdagene, samt den til (147) Udbedringer nødvendige Tid. Fra Schachtens Aabning indtil Udgangen af 1815 ere i alt saaledes 16,000 Tdr. Kul udvundne. Disse Kul ere de bedste, som nu findes paa Øen, de ere sorte, have aldeles mistet Trætexturen, beholde, naar de komme i Dagen og udsættes for Veiret, dog alligevel nogen Glands, smuldres, dog ikke i meget smaae Stykker, give betydelig Varme, uden at lugte stærkt ag Svovl, have lidet mineralsk Trækul mellem Lagene, efterlade forholdsvis mindre Aske end de andre bornholmske Kul. Under Krigen brugtes de med Held af Smedene, - Ifølge alle Iagttagelser og Udmaalinger staaer denne Kulfløts i Forbindelse med den saakaldte Schorste; den er en Fortsættelse af den anden. Ved Stranden viser Fløtsen sig paa det med Beregningerne overensstemmende Sted; men ved Blykoppeaaen kan den slet ikke findes, og

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Omegnens Beboere slutte deraf vel ikke urigtigen, at dette Lag, forinden det naaer Aaen, vender sig i en Halvkreds og endes ved Strande. I ovennævnte Kulværks sydligste Stolle vil man allerede have bemærket, at Kullaget afviger fra dets hidtil stadige Retning, og stryger fra N. til S. Ved fortsat Arbeide vil man snart komme efter, om denne Formodning er rigtig eller ikke. – Længere mod Nord bearbejdet et Interessentskab Fortsættelsen af dette Kullag, bekjendt under Navn af den schorske Kulfløts. Der er allerede forhen talt om det. 1808 begyndte man igjen at optage dette alt længe forladte Lag. Man gik nemlig med en dyb Stolle, som næsten ligger lige med Havets Overflade, (148) ind fra Stranden, gjennemskar først 3 tynde Kullag af 6 Tommers Mægtighed, som indeholdt fortrinlige Kul, hvoraf der udarbejdes saa meget som man kunne faae, og kom derpaa først til det søgte schorske Kullag, som er 30 Tommer mægtigt; det hviler paa et tykt Lag Leer, der let lader sig smuldre, og indeholder mange smaa Stykke Kul. Dette er og de 3 forrige tynde Kullags Tag bestaaer af et mægtigt Sandlag, der er saa fast, at hele Stollen, 300 Alen lang, er inddreven uden nogen Fortømring. Her træffes ikke Sandsteenslag, hvilket er hyppigen Tilfældet noget sydligere, hvor man kommer til Kullene. – Alle 4 Kullag stryge fra N. V. til S. O., og falde, som det ovenbeskrevne 45° mod S. V. Her ere næsten alle Kullene udgravne indtil lige med Havet. Hidtil er Vandet bortledet ved Stoller; men da der nu maa arbejdes dybere, vil man nedsænke en Schacht og anbringe et Pompeværk. 4 Mand have hidtil dagligen arbejdet her, og i Gjennemsnit aarligen udvundet 2000 Tdr. Kul, hvilket udgjør for 8 Aar, indtil Slutningen af 1815, i alt 16,000 Tdr. Kul. Ere disse Kul vel ikke fuldkommen saa gode, som de, der graves sydligere paa samme Lag, ligne den dog temmelig; men sælges 1/8 bedre Kjøb end hine. De smuldres lettere; have mindre Glands, og mere mineralsk Trækul, de udbrænde dog, temmelig fugtigt, med en klar Lue, give megen Varme, efterlade ikke megen Aske, og ere ogsaa under Krigen brugte af Smedene. (149)

Aldeles forskjelligt fra de hidtil beskrevne Kullag, forholder det sig med det Tredje, som bearbejdes her i Egnen. Værket ligger noget dybere inde i Landet, lige for Claus Terkels Mølle, Sønden for Aaen. 1807 sænkte man her en Schacht til 20 Alens Dybde, og stødte da paa et mægtigt Kullag, hvilket man siden har vedblevet at forsøge i forskellige Retninger, men mest i S. S. V., i en Længde af 230 Alen.

Kullaget er afvejlende 3 – 9 Qvarteer mægtigt, hviler paa let, smulrig, sort Leer, og har Sand til Tag. Det stryger fra N. O. til S. V., og flader mod S. O. 18½°. Dette Kullag møder altsaa det schorske, og blive mod Sønden sandsynligviis aldeles fortrængt af dette, der er stadigere i sin Mægtighed og Strygen. Arbejderne ville ogsaa allerede have bemærket, at hiint aftager. Gruben plages ikke meget af Vand. 2 Mand holde den behørigen tør, ved Hjælp af en Pompe, som gaaer Dag og Nat. Ved Kulgravningen ere 5 Mand ansatte, som aarligen udvinde 3400 til 3800 Tdr. Kul. Indtil Udgangen af 1815 har dette Værk saaledes leveret 28,000 Tdr., eller, siden 1809, aarligen 7800 Tdr. Kul. – Det sidstnævnte Kullag giver de sletteste Kul; de ere ofte gjennemsatte med smaae Leergange, og ere af forskellige Slags, snart mineralsk Trækul, snart løse Brunkul, med endnu tilværende Trætextur, og snart Kulpulver i Forening med Leer. Alle Slags ere sorte, let smulrige, naar undtages de første Slags, uden Glands, brænde meget langsomt, give ingen stærk (150) Lue, men dog temmelig Varme, naar de først ere komne ret i Brand, efterlade megen Aske. I Værdi forholde de sig til de bedste bornholmske Kul, som 5, 8.

Norden for Claus Terkels Mølleaee graver Hasles Indvaanere hist og her Kul, ligesom Sønden for Rønne; dog er det aarligen Quantum Kul, om paa denne Maade udvindes, ikke meget betydeligt. – Imellem Mølleaen og Hasle vil man kjende til 10 forskellige Kullag; dog skal ingen af dem være af nogen betydelig Mægtighed.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Professorerne Abildgaard og Manthey have 1799 anstillet sammenlignende Forsøg med bornholmske, engelske og skotske Steenkul. De have herved anvendt Kixvans Grundsætning: at 480 Gran Salpeter udfordre 50 Gran Kulstof, for fuldkommen at brænde med Knald, og forvandles til reen Kali. Resultatet af deres Analyse er følgende:

Kul fra det Ovennævnte Andet Værk	Dito fra Leuca	Dito fra dito	Fra Hvid odden	Neucastle.	Skotske.	Færøiske)
Kulst. 34,48	32,5	32,2	38,1	58,14	40	36,8
Bjergo. 55,52	55,5	58,8	39,4	37,86	54	60,87
Aske 10	12	9	22,5	4,5	6	3,5
100	100	100	100	100	100	100

*) De neucaskelske og færøiske Kul have foruden Bjergolie tillige Asphalt iblandt deres Bestanddele, hvilket indeholder 31 pCt. Kulstof. Bjergolien har blot 8 pCt. Kulstof.

Formedelst den betydelige Mængde Bjergolie i de bornholmske Kul, skulde man sikkert med Fordeel (151) Kunde brænde dem til Coaks, og paa den Maade udvinde en betydelig Mængde Tjære. Jo nærmere Kulene ligge Dagen, jo flere jordagtige Dele indeholde de. Overalt paa Bornholm er dette Tilfældet- Ogsaa ved Vandafdampning har man sammenlignet de bornholmske Kuls Godhed med de engelske og skotske, hvorved det har viist sig, at de bornholmske Kul forholde sig, med Hensyn til Godheden, til de engelske, som 100 : 240 ; med Hensyn til Tiden, som 100 til 56, d. .v. s. i 56 Tiddele kan man udrette ligesaa meget med de engelske, som i 100 med de bornholmske Kul.

Foruden disse videnskabeligen anstillede Forsøg med de bornholmske Kul, ere ogsaa anstillede endeel praktiske, af hvilke her alene skulle anføres de fortrinlige, samt deres Resultater. – I det schimmelmanske Sukkerraffinaderie i Kjøbenhavn brugte man dem under Panden, og fandt, at de forholdt sig til de neucastelske som 51,6 : 100, uden derved at beregne Tabet af Tid, da man kunde afkoge med neucastelske Kul 5 Pander, i samme Tid, som 4 Pander afkogtes med bornholmske Kul. – I det schimmelmanske Sukkerraffinaderie i Kjøbenhavn brugte man dem under Panden, og fandt, at de forholdt sig til de neucastelske som 51,6 : 100, uden derved at beregne Tabet af Tid, da man kunde afkoge med neucastelske Kul 5 Pander, i samme Tid, som 4 Pander afkogtes med bornholmske Kul. – I det kastrupske Kalkbrænderie blev en Kalkovn afbrændt med en Blanding af 4 Dele bornholmske og 7 Dele skotske Kul. Brændingen varede længe; blev to Dage sildigere færdig, og Kalken var dog ikke saa godt brændt, som med skotske Kul alene. – Paa Fyret ved Hammerhuus, hvor der brændes en Mængde skotske Kul, har man ogsaa anstillet Forsøg med bornholmske Kul; men man fandt, at de i stille Veir, eller med svag Blæst, vare saavel alene, som blandede med skotske Kul, (152) ubrugbare, derimod gave de i stærk Blæst og i Storm, blandede med skotske Kul, en nogenlunde god, dog ikke reen Lue. – Paa Bornholm, fornemmelig i Stueovnene, men ogsaa under Brygger- og Brændeviinskjedlerne; ligeledes til at brænde Kalk af den saakaldte Cementsteen; fordem ogsaa i et Teglværk, og i en Fajance- og Tobakspibe-Fabrik, hvilke senere efterhaanden ere indgangne. Rønnes Pottemagere gjøre endnu ikke nogen Brug af disse Kul, hvortil deres Ovnes Konstruktion maa være Aarsag.

Efter alt hvad her er anført, synes det at være rigtigst, at lade det bornholmske Kulgraverie gaae sin langsomme, men naturlige Gang, og ikke fra Regjeringens Side gjøre noget Anlæg, eller paa nogen

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Maade udelukkende understøtte nogen Enkelt dertil; men at indskrænke sig til at veilede Bornholmerne i Almindelighed, og maaske hist og her understøtte dem, for at de selv kan forskaffe sig i Kul i større Mængde, og paa fordeelagtigere Vilkaar end hidtil. Overflødigheden af Kul vil da med Tiden foranledige Anlægget af saadanne Fabriker, som behøve Brændsel, og hvis man finder Kul, der kunne taale at bære Fragten til Kjøbenhavn, da vil Handelen nok finde denne Vei.

Imellem Rønne og Steenkulsværkerne har før ingen Vei været; næsten heller ingen mellem Rønne og Hasle. Man banede sig, saa godt man kunde, Vei over Flyvesandet. Ordentlige Veianlæg er her ogsaa formedelst Sandet meget besværligt, dog havde man (153) ved Leers Paakjørsel erholdt en temmelig god Vei nærmest Rønne.

Dette Stykke agtedes imidlertid fortsat lige indtil Hasle. Kommandanten, Oberst-Lieutenant Hoffmann, har ligeledes her viist sin Nidkjærhed for Landets Bedste. Dette Veianlæg kunne ikke udføres med de almindelige Midler og Kræfter. Han har derfor, med Hans Majestæts Tilladelse, givet den Mønstringsdag, som tilkom ham for Vester Herred, til dette Arbeide, og med denne Understøttelse, samt ved nogen overordentlig Hjælp af Rønne Borgere, er Veien tilendebragt. – Før der alvorligen tænkes paa et Lands Opkomst, maa der sørges for god Samfærdsel saavel med Indbyggerne indbyrdes, som med Fremmede. Dette letter Produkternes Afsætning og Nødvendigheds-Varernes Tilførsel, fra fremmede Steder. Naar begge disse nødvendige Betingelser for et Lands Frem blomstren i Fremtiden understøttes saa kraftigen og skride saa rask frem, som i Aar er sket ved Havne-Anlægget i Svannike, og ved Vei-Anlægget mellem Rønne og Hasle, saa vil Bornholm snart erholde et andet Udseende; og det vil ikke lidet bidrage til, at Øen kan blive en af Danner-Statens fortrinlige Provindser og Efterslægten skal med Taknemmelighed mindes den eller de Mænd, hvis patriotiske Anstrængelser og Opofrelser de skyldte dette.

Hel Strækningen mellem Rønne og Hasle er idelt Flyvesand, der paa nogle Steder strækker sig en Fjerdingvei ind i Landet. Sandet er her mere levende end i Povelsker og Peersker Sogn, og det griber (154) mere og mere om sig. Man klager ved over Skaden, det foraarsager, men intet gjøres for at forebygge det. Vil man, for en Kontrasts Skyld, see, hvorledes Flyvesand, overlagt til sig selv, kan rase og hvorledes det, ved anvendt Flid, kan tæmmes, saa behøver man blot at sammenligne Flyvesands-Strækningerne paa Bornholm med de ved Tisvilde i Sjælland, og man vil da tvivle om at Forordningen af 19 Septbr. 1792 er en Lov gjeldende for begge Øer. _ Paa meget faa Steder er der nogen Lyngskorpe, og neppe danner denne sig, før den strax afskrælles af den grumme Flodtørve-Spade. Det er oprørende, at see denne grumme Fremgangsmaade. For en elendig og ringe Brændsels Skyld, tilsidesættes aldeles den Agt man maa vise ikke at bedærve sin Næstets Eiendom; man tilintetgjør aldeles alt Haab om nogensinde at see dette Sandhav dæmpet og om muligt benyttet. – Saalænge denne Lyngskrælling skal vedblive, saalænge elendige, forsultne Faar og Qvæg skal tillades at vanke om paa disse golde Sandbaker, og md hungrig Tand afgnave ethvert fremspirende Græs, og saalænge Forordningen om Flyvesandets Dæmning ikke her haandhæves, saalænge vil det og være umuligt at tænke paa at sætte Skranker for dette, alt ødelæggende Sandhav; indtil den Tid faaer det at rase frem, at ødelægge de Omboendes Marker, gjøre Gaarde øde, bringe deres Beboere til Betlerstaven, og derved tillige forringe Statens Indkomster.

Naar man fra Kulgruberne gaaer ind i Landet, taber Sandet sig, ligesom man nærmer sig den Linie, (155) hvori Ny Kirke og Knuds Kirke ligge. Paa den 18 Selveiergaard i Nyker Sogn, havde Eieren, Hans Kofoed, en meget høi Flyvesands Klint. Ved paa Spidsen at sætte et Riisgjerde, søgte han at standse Sandets Ødelæggelse. Klinten bliver Aar for Aar høiere, og, som en Følge heraf, maa et nyt

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Riisgjerde sættes hvert Aar. Herved bliver Øiemedet dog nogenlunde opnaaet. Endnu skal der være tvende andre Gaarde, som bruge en lignende Fremgangsmaade.

I nærheden af Knuds Kirke har en af de to Bornholmere, som paa Landets Bekostning vare sendte til Schroll paa Lykkens Gave i Fyen, erholdt anviist af Udmarken 10 Tdr. Land, for der at udøve, til Mønster for Øens Beboere, den Kunst, som hans Landsmænd havde bidraget til at lade ham oplære i. Da han erholdt dette Jordstykke var det, ligesom den hele Udmark, besaaet med Stene. Nu var det næsten ryddet, og Stenene vare brugte til Gjerde. Hidtil havde han, formedelst denne Rydning, ikke kunnet indføre noget ordentligt Sædskitte; men efter den Plan han har lagt, og hvormed han i Aar har begyndt, blive den følgende: 1) Hør i Grøn-Jord, 2) Byg og Kartofler, 3) Erter, 4) Rug, gjødet, 5) Byg med Kløver, 6, 7 og 8) Kløver. I de 4 Aar han havde dyrket Hør paa denne Lod, havde han

faaet	avlet
1811, 4 Skp. Frø	8½ Skp. Frø, 188 Pd. skjætt. Hør.
1812, 3 Skp. Frø	7½ Skp Frø, 175 Pd, skjætt. Hør
1813, 4 Skp. Frø	8 Skp. Frø, 199 Pd skjætt. Hør
1814, 4 Skp. Frø	8½ Skp. Frø, 211½ Pd. skjætt. Hør

I Aar havde han udsaaet 7 Skjepper Hørfrø men deraf vare et Par Skjepper Land blevne ødelagte i 3 Jernnætter, som indtraf i Slutningen af Mai. Den Nytte, han nu stifter for Omegnen, bestaaer i at man hos ham erholder saavel reent Hørfrø tilkjøbs, som og kan saae eget avlet Frø rensat. Egnens Qvinfolk lære og her den rigtige Fremgangsmaade med Hørrens Rødning og Skjætning.

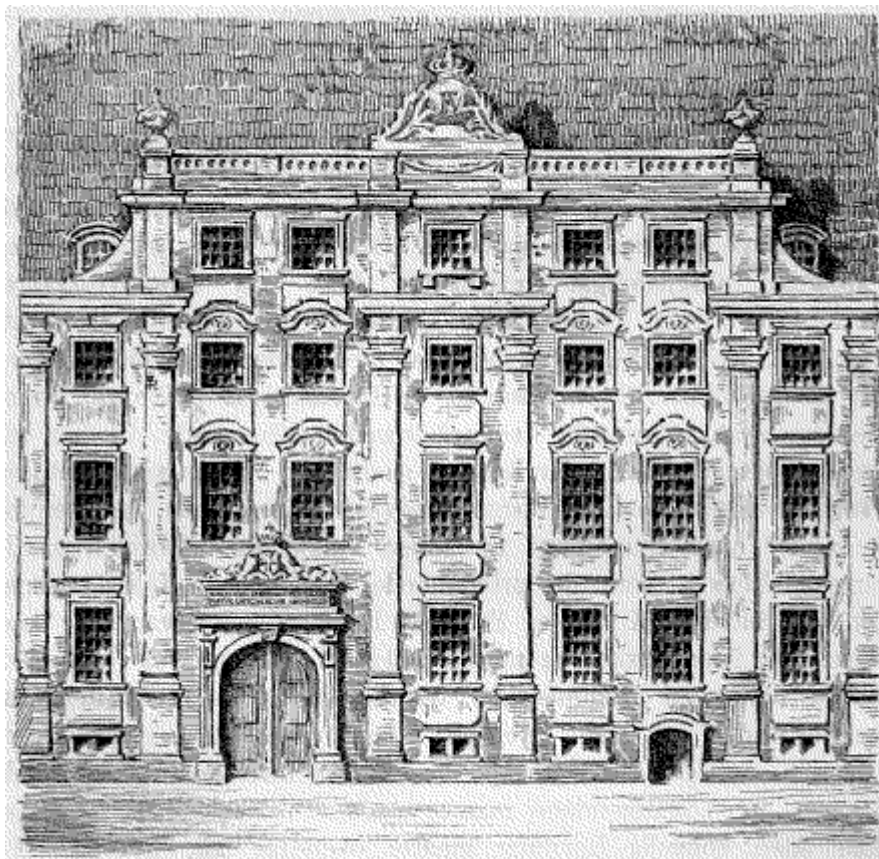
Aar vil medgaae, inden den tilsigtede Nytte med dette Anlæg vil kunne opnaaes; men den vil sikkert følge. Bornholmerne ere, som de vel ogsaa bør være, noget sene med at antage det Nye, hvis Fordeele den endnu ikke kjende til; men, bliver denne dem først indlysende, da ere de heller ikke uvillige til at efterligne.

Det er ikke langt fra denne Høravler, at den kongelige Porcelainfabrik eier en Gaard, den 7 Vornedgaard i Knudsker Sogn, hvorfra den tildeels erholder sin Porcelainjord.

Forpagteren svarer ingen Afgifter af denne Gaard, derimod er han forpligtet til at drage Omsorg for Porcelainjordens Opgravning og Transport til Kjøbenhavn, samt i øvrigt at udføre de Forretninger, Porcelainfabrikken maatte paalægge ham her paa Landet. – Denne Gaard staaer for 4 Tdr. Hartkorn, med et Areal af omtrent 26 geometriske Tdr.

Land, eller af Bygjord	198,166 [□] Al.
Havrejord, som aldrig gjødes	110,580 [□] Al.
Kløvgang, Hauge og Gaardsplads	36,000 [□] Al.
Engbund, hvorpaa voxer 5 læs	
Høe á 50 Lpd, pr Læs	30.000 [□] Al.
	374,746 [□] Al. (157)

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Den kgl. Porcelænsfabrik og Fajancefabriken Alumina eksisterer stadig i dag men under navnet Royal Copenhagen. Fabrikkens historie går tilbage til 1775, hvor F.H. Müller "efterat have fundet Porcelænsjord på Bornholm, fik dannet et Interessentskab til at drive en Porcelænsfabrik. Den blev anlagt i den gamle Postgaard i Købmagergade."

For at give et Begreb om, hvorledes man avler paa denne Kant af Bornholm, anføres her en Fortegnelse paa den Udsæd og Indhøst, som har været paa denne Gaard i en Række af 12 Aar, hvilken Fortegnelse vi har Opsynsmandens, Lieutenant Dams, Godhed at takke for.

Udsæd

	Rug Td Skp.	Byg Td. Skp.	Ærter Td. Skp.	Havre Td. Skp.	I alt Td. Skp.
1803	1 2½	3	2	4	10 2½
1804	1 2½	4	2	4	11 2½
1805	1 2½	4	2	4	11 3½
1806	1 2½	4	1 1	4	10 3½
1807	1 2½	5 2	2 3	4	12 4½
1808	1 2½	4	2	4	11 2½
1809	1 2½	4	1 1	4	10 3½
1810	1 2½	4 2½	1 1	4	11 1
1811	1 2½	5 2	1 1	4	12 ½
1812	1 2½	4	2	4	11 2½
1813	1 2½	4	1 3½	4	11 2
1814	1 2½	4	3 2	7	16 3½

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Tærsket Sæd.

	Rug Td Skp.	Byg Td. Skp.	Ærter Td. Skp.	Havre Td. Skp.	I alt Td. Skp.
1803	7	23	8		38
1804	6	18	5 3½		29 3½
1805	11 1	23 4½	73		42 3½
1806	7 ½	30	5		42 ½
1807	5 4	30	10 3 3/4		46 2 3/4
1808	2 4	21 ¾	5 3 1/4		30
1809	15 2 3/4	17 ¼	7 2		40
1810	7 3	16 1	6 1½		30 ½
1811	6	19	3		28
1812	8 2	13 ½	5 2½		27
1813	12 3	15	13 2 1/4	6	47 ¼
1814	5 4 1/4	27 2 3/4	12 2 3/4	5 ½	52 2

(158)

I Aar havde han forøget sin hele Udsæd, og dertil endnu føiet ½ Skp. Hampefrøe. Han havde i alt udsaaet 17 Tdr. 1½ Skp. Hampefrøe. Han havde i alt udsaaet 17 Tdr. 1½ Skp. Sæd. Nogle af de senere Aars Indhøst sees ikke at have været som de foregaaendes, eller de seneste; dertil har Krigen været Aarsag, da Opsynsmanden, som Militair, ikke har kunnet have tilbørlig Opsigt med Gaarden, men for det meste maatte overlade det til Fremmede. – Sædskiftet har i disse Aar været følgende: 1) Rug, gjødet, 2) Kløver, 3) Byg 4) Erter, 5) Byg. Nu har han forandret dette, og for Fremtiden bliver det: 1) Hør, 2) Byg, 3) Erter, 4) Rug, 5) Byg, 6) Erter, 7) Byg, 8) og 9) Kløver. – Det andet Aars Kløver skal, efter hans Plan, brydes om Foraaret til Hør, Hamp, Vikker eller Erter, derpaa pløies om Efteraaret og harves. Næste Foraar pløies paa tvers og siden paa langs til Byg. Tredje Aar pløies om Foraaret engang til Erter. Om Efteraaret udkjøres Gjødningen, og der pløies engang til Rug. I det fjerde Efteraar pløies engang og harves før Vinteren; om Vaaren faaer Jorden igjen 2 Pløining, den ene paa tvers, den anden paa langs, og nu saaes Byg. Femte Aar pløies engang om Foraaret til Erter. Om efteraaret rispes Jorden, Gjødningen udages og tilharves, derpaa pløies næste Foraar paa tvers og paa langs, og Byg med Kløver isaaes. Det første Aars Kløver er ti Hø, det andet til Staldfodring. – Havren har en særskildt Vang og dertil pløies engang om Foraaret. Da Møgagningen (159) regnes lige med en Pløining, erholder Marken i denne Turnus 6 Efteraars- og 10 Foraars-Pløining. – Paa denne Gaard er hidtil holdt 5 Heste og 4 Køer, foruden nogle Faar og Sviin.

Virkelig Porcellainjord findes, saavidt hidtil er bekjendt, kun paa et Sted paa Bornholm, ved Granitbjergets sydvestlige Skraaning, i Knudsker Sogn. Man bliver Porcellainjord først vaer ved den 15 Selveiergaard, Kanegaarden; længer mod Øst er endnu ikke funder Sport dertil. Herfra slynger Leret sig i et bølgeformigt Baand omkring Urbjergets yderste Rand indtil den 23 Selveiergaard, hvor Boerforsøg har afgivet temmelig lovende Resultater: Endog ved Hasle vil man, ved at grave en Dam, have fundet Tegn til dette Leer, saa at Arme maaske strække sig deraf langs med Granitbjergets

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

sydvestlige Side. – Leerlaget falder fra N. O. til S. V., næsten ligesaa steilt som Graniten, og synes umiddelbart at støde op til det, hvilket tydeligst sees ved Kanegaarden, og ved den klippefulde Høi, Klipperne. Saavidt lagtagelserne strække sig er Leerlaget fra N. O. til S. V. 30 Alen bredt, og med godt Leer indtil 20 Alen dybt. De anstillede Boerforsøg ere imidlertid endnu ei fortsatte saa dybt, at man har lært at kjende til Porcellainleret Bundlag. Dette vil være af Vigtighed, da man derved oplyses om Porcellainjorden hviler umiddelbar paa Graniten, eller ikke.

I denne Egn har Graniten mange Gange, udfyldte fornemmeligen med Qvarts. De ere dog sjelden (160) mægtige, og Qvartsen er heller ikke reen. Mindre hyppigen ere Gangene udfyldte med Feltspath; dog forekommer dette hist og her. Porcellainjorden hviler alene paa Urbjerget, og findes ikke som Lag i det, hvilket er Tilfældet med der sachsiske, og, efter nogle Reisendes Beretning, med det chinesiske. – Porcellainjorden eller Kaolin bestaaer af Feltspath, uden Kali, og indeholder Granitens øvrige Bestanddele i meer eller mindre frisk Tilstand. Man kan inddele Porcellainjorden i to Slags. Til det første hører det, som oprindeligen ikke har havt Kali i sin Blanding, e. Ex. den sachsiske Porcellainjord fra Aun ved Schneeberg, paa nogle Steder i England, hvor man har fundet Kaolin under store Bjergmasser, hvor den ikke ret vel kan være fremkommet ved Forvittring; men maa oprindeligen være dannet paa Stedet. Til det andet Slags maa den Kaolin regnes, hvis Feltspath har ved Forvittring mistet sin Kali. Dertil hører Porcellainjorden fra Passau, saa vidt bekjendt, den franske fra Limoge, og endeligen den bornholmske; dog kan man ogsaa ved denne Porcellainjord med Rette opkaste det Spørgsmaal, om den ikke, ligesom hiin, oprindeligen er dannet paa det Sted, hvor den nu sees. Ved det andet Slags beroer det meget paa at afgjøre det Spørgsmaal, om Porcellainjorden befinder sig i sin oprindelige Stilling, eller, om senere Oversvømmelser og Omvæltninger have bragt den til sit nuværende Sted. Dette Spørgsmaal er i teknisk Henseende meget vigtigt; thi kun i det første Tilfælde tør man (161) haabe at besidde en reen og brugbar Porcellainjord. Af følgende Grunde kan man vel antage at den bornholmske Porcellainjord befinder sig i sit oprindelige Leie: 1) den bestaaer heelt igjennem af reen Porcellainjord, og der findes ikke deri Mellemlag af andre Leer-, Steen- eller Sandarter; 2) den dybere liggende indeholder ikke flere Glimmerdele og Qvartskorn end den øvre, hvilket, ifølge Tyngdens Love, maatte være Tilfældet, dersom den var bragt derhen ved Oversvømmelse; Porcellainjorden bliver tvertimod renere, jo dybere man kommer; 3) den næsten overalt forvitrede Glimmer vilde mere eller mindre gennemtrænge og farve den hele Masse af Porcellainjord, dersom den først havde været flydende i Vandet, og siden bundfældt her; men Glimmeren findes, selv den forvitrede, i temmelig regelmæssige Lag, og hyppigen afsondret i enkelte Partier. – Derimod kan paa den anden Side anføres: at man vil have fundet Forsteninger i den; (vi fik her en Pectinit og en Belemnit, (forsteninger) som skal have siddet i Porcellainjorden): at man deri træffer paa mange afrundede Granitblokke, og det ikke alene i de øverste Leerlag, men ogsaa hyppigen i de nederste. Dog kan man vel forklare dette Særsyn, ved at antage, at vandet, efter at dette Lag Porcellainjord var dannet, igjen har naaet op til det, dengang Jordlaget nemlig dannedes over Leret – og gjenneblødte det til en tyk vællingagtig Masse⁴, saa at de fra Bjergene nedrullede Klippestykker, eller de af Bølgerne opskyllede Klippestykker, eller de af Bølgerne opskyllede store Findlinger, efterhaanden sank ned i det. – Den (163) bornholmske Porcellainjord gaaer fra det sneehvide over til det rødagtige, alt efter som Mængden af Glimmer tiltager. Den bestaaer af fine støvagtige Dele, som ere magre at føle paa, og let rives fra hverandre; af smaa graae eller hvide Qvartskorn, der, saavidt man har bemærket, ere jevnt fordeelte gennem hele Massen; og af flere eller færre, dels halv, dels fuldkommen forvitrede Glimmerblade; naar den er tør farver den stærkt ved Berøring; giver med Neglen en svag skinnende Streg; tør, eller ved at aande

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

paa den, bemærkes ingen Leerlugt, men den er mærkelig, naar Porcellainjorden gjøres fugtig; tør klæber den noget ved Tungen, og det saameget mere, som Leret gaaer fra det Sneehvide over til det Rødlige. I dette tilfælde tiltager ogsaa Leerlugten. Den er meget ildfast. Denne Charakteristisk beviser noksom, at dette bornholmske Mineral er virkelig Porcellainjord.

Omtrent i 40 Aar kjender man nu til denne Porcellainjord, og har i samme Tid benyttet den ved Porcellainfabrikken i Kjøbenhavn. Paa forskjellige Steder bliver den nu opgraven; paa Kanegaarden nemlig, paa den 19de Selveiergaard, tilhørende Lieutenant Kofod, paa Porcellainfabrikkens Gaard og paa Gaarden Klipperne, hvor en Grube først aabnedes i forrige Aar. – Ved Boerforsøg har man, som alt ovenfor er sagt, overbeviist sig om, at Porcellainjorden findes paa forskjellige Steder; men vil man alene regne fra Kanegaarden indtil Klipperne, saa haves en Skat af i det Mindste 10,080,000 Kubikfod *), (163) eller 2,240,000 Tønder. Da der aarligen forbruges ved Kjøbenhavns Porcellainfabrik kun nogle hundrede Tønder, saa sees, at her er et umaadeligt Forraad for denne, om endog Forbruget, ved en større Virksomhed, skulde stige betydeligt.

Fra Rønne til Gudhjem, 3 Miil, gaaer Veien tværs igjennem Landet og gennemskjærer Høilyngen. Omendskjøndt Midten af Øen – Landets egentlige Høiland – ikke er saa behagelig, og ikke tilbyder saa mangehaande Afvexlinger, som de fleste af dette lykkelige Lands Kyststrækninger, saa mangler denne Deel af Bornholm dog ikke, i andre Henseender, en høi Grad af Interesse. Man seer her, hvorledes den høie Bjergryg, som strækker sig gennem Øen fra N. N. V. til S. S. O., altsaa efter dens største Længde, meget langsommere og gradvisere falder af mod den vestlige Side, end mod den østlige; der træffer man derfor og paa de største Dale og de betydeligste Aaer, her derimod, hvor Klippevæggene, for det Meste, styrte sig steilt og lodret i Havet, ere vel mange Aaer og Bække, men de ere almindeligen ubetydelige og næsten udtørrede om Sommeren.

Det opskyllede Land, hvorpaa Rønne ligger, hører, imod Midten af Landet, her snart op, og omtrent 3000 Alen fra Stranden begynder Urbjergene mellem Knuds Kirke og Havet. Efterhaanden (164) hæver Landet sig og man færdes over Granitbjerge dels skaldede, neppe med Lyng bevoxne, dels bedækkede med frugtbare Kornmarken, til Blykoppeaaen, en af Øens største Bække. Imellem Ringebye Bro og Havet gennemflyder den en viid udstrakt Dal, hvor Enge og Marker med frodigste Væxt afvexle, naar ikke det alt ødelæggende Flyvesand tilintetgjør den ypperlige Vegetation. Østlig for Ringebye Bro, hvor Bækken erholder Navnet Ringebye Aa, trænger Dalen sig betydeligen sammen, men vedbliver dog at være temmelig bred, indtil høit oppe, i Linie med Vester Marie Kirke, hvor den efterhaanden taber sig i en ordentlig Bjergdal. Blot paa nogle faa Steder traf vi her en i Dagen fremstaaende fast Steenmasse – ellers er den næsten overalt bedækket med et tykt Lag Muldjord – og at den er fast, sluttes, og det vel ikke med Urette, af at man kunde ofte meget langt forfølge de i den værende Qvartsgange, og omendskjøndt de i store Strækninger vare bedækkede med Jord, saa kom de dog siden igjen til Syne i deres første oprindelige Retning.

Meget havde man sagt os om en Guldholdig Granit ved Bondegaarden Hakkeled i Vester Marie Sogn. Da en anseet og oplyst Mand havde, for omtrent 40 Aar siden, virkeligen ladet gjøre Forsøg med her at udvinde Gild, saa syntes dette Sted dog en Undersøgelse værd, og vi forlod derfor ved Ringebye Bro den almindelige Landevei, gik til Høire over en stor Eng og igjennem en ikke ubetydelig Skov. Naar man kommer ud af denne, forlader man med det Samme (165) det Dalføre, man hidtil har gennemvandret, og Eggen bliver bjergrig og vild. Fra Høiderne ovenfor Skoven haves en deilig Udsigt i S. V., mod Rønnes Omegn og Havet, samt i S. O., over Vester Marie til Almindingen og Rytterknægten.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

• Hakkeled ligger midt i den klippefulde vilde Egn. Snart var det Sted fundet, hvor man før havde søgt efter Guld, og, som man kunde vente, havde fundet guldglimdende skøn Glimmer. Graniten er her smaakornet; i den morgenrøde Feltspath og Hviidgraa Qvarts er indsprængt en betydelig Mængde tombakbrun og messingguul Glimmer; denne Farve er vel ellers sielden i Graniten, og er nok almindeligviis en Følge af Forvittringen; dog syntes det ikke her at være Tilfældet, da Steenmassen var overordentlig haard og lidet spaltet, og Glimren var overordentlig haard og lidet spaltet, og Glimren havde ogsaa sin fulde Glands og fintbladede Textur. I stedet for Guld fandt vi 2 temmelig rige Qvartsgange, som vare temmelig rene og melkehvide, dog, som sædvanlig, opfyldt i de smaae Spalter med Jernokker.

Hakkeled ligger i Vester Marie Sogn, der kuns har maadelig Agerjord, saavidt man kunde see fra Landeveien, derimod Rigdom af Eng. Hist og her var saaet Kløver paa Rugen, men den stod maadelig. Sædfølgen var: Rug gjødet, Græsning, Byg, Erter, Byg, synes og at vidne om Jordens mindre Kraftfuldhed.

Fra Hakkeled søger man i N. V. til den almindelige Landevei, og kommer over mange golde Bjergknolde, gennem mange frugtbare, skjøndt (166) smalle Dale, og vel for det Meste kunde forandres til Kornmarker, da et betydeligt Lag ikke slet Jord paa de fleste Steder bedækker Bjerget. Det fortjener at bemærkes, at den næsten hele Øen paalangs gjennemskjærende Bjergryg ikke egentlig er sammenhængende, men bestaaer af flere enkelte Dele; thi der gives Dale, fornemmelig i den nordlige Deel af Øen, som begynder ved den vestlige Kant, strækker sig gennem Høilyngen, og først endes paa den østlige Side ved havet; men de have i Høilyngen et Vandfordelingspunkt, der ikke er angivet paa noget Kort over Bornholm, end ikke paa Videnskabernes Selskabs Kort.

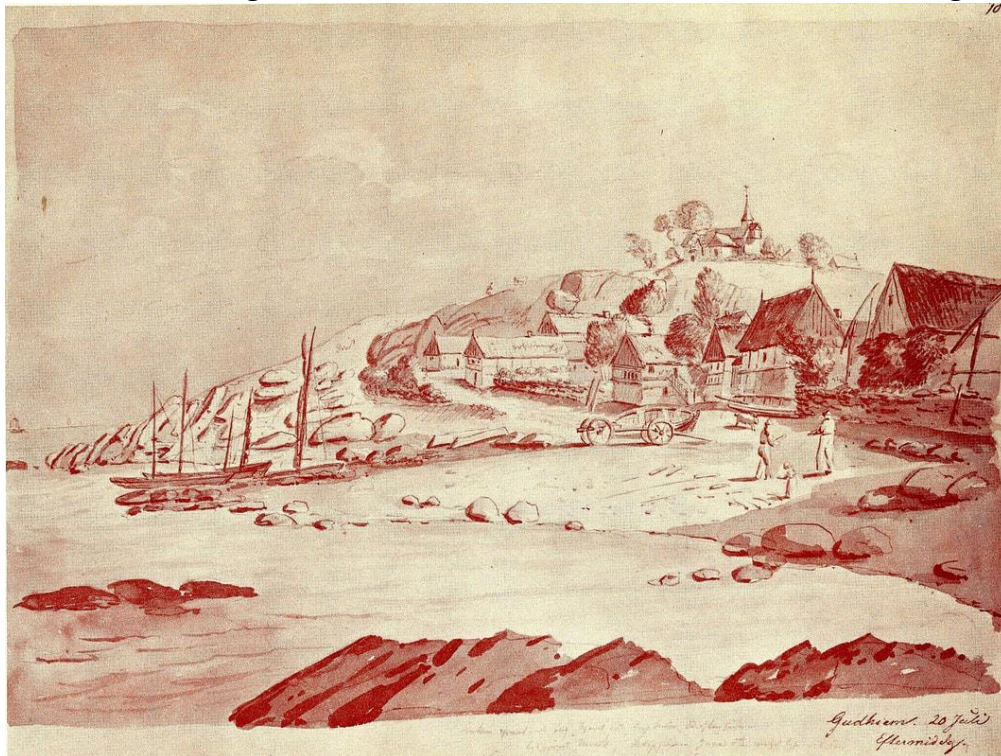
Neppe kommen over den golde Høilyng, begynder, ved Øster Larsker Kirke, Skovegnen, og med denne Bornholms meest romantisk vildeste Deel. Paa venstre Side har man et brat Bjerg, indtil Spidsen begroet med en overordentlig skøn Ege- og Askeskov. Enkelte bare Bjergknolde rage over Træernes Toppe og hæve ved deres mørkegraae Farve saa meget mere det lysegrønne Løv. Paa høire Side har man Lunde, frugtbare Agre, indgjerdede af Buskats og høistammede Træer. Det Hele udgjør et af de skønneste Partier i et engelsk Have-Anlæg. Ofte gaaer Veien op og ned imellem steile Klippevægge, slynger sig i utallige Bøininger, saa at man ethvert Øieblik seer et nyt Malerie og troer sig henflyttet til Schweitzes yndige Dele, dersom ikke fra Høiderne Synet af de ubegrændsede Hav, der udbreder sig ved (167) vore Fødder, vel giver Maleriet en ny Ynde, men tillige forstyrrer det behagelige Bedrageri; derimod erholder denne Egn derved en saameget større Lighed med de mange skønne i Norges Grevskaber.

Jo mere man nærmer sig Havet, jo mere blottes Bjerget, og tilsidst gaaer Veien over en næsten uafbrudt Række af Klipper. Nær ved Gudhjem seer man et Kirkespiir rage frem bag en Klippe, og nu begynder Veien brat at stige ned. For at gjøre det muligt for Vogne, at komme fra eller til Gudhjem, har man maatte bortsprænge Klippestykker og udfylde Kløfter. Veien er imidlertid endnu saaledes at ikke alle, uvante til at færles imellem Fjeldenes Snevrer, her roligen skulde sidde paa en Vogn. Paa høire Side har man de udsprængte, ofte 20 Fod høie Klippevægge, paa venstre Afgrunden. Erindredes den nylig tilbagelagte Vei om Norges Grevskab da gjenklaldtes her levende i Erindringen Krogskleven, som, naar man kommer fra Aggers, føre ned til Ringerige. Som her, har man der maattet sprænge Vei langs med den lodrette Klippevæg, og fylde Kløfter. Himmelhøis Fjelde har man der

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

paa den ene Side, paa den anden en svimlende Afgrund, hvor et Feiltrin vilde føre til den visse Død. Som her har man ved Krogsklevens Fod en viid Vandflade for sig, som udgjør endeel af den store Tyrifjord. Her begrænses Horizonten af det lave Christiansø, hist af det høibjergede Ringerige med Helgeland. – Gudhjems Kirke, hvis Spiir vi alt havde seet, staaer paa en Bjergknold, ved hvis Fødder, og langs med (168) hvis Sider dette Fiskerleie er anlagt i den vildeste Fjeldegn.

Som vi nærmede os Havet begyndte et frygteligt torden-svangert Uveir at trække op. Vi havde allerede hørt saameget tale om den Voldsomhed, hvormed Østersøens Bølger ved en stærk Paalands

Vind bryde sig mod Bornholms Klipper, at vi strax efter Ankomsten til Gudhjem ilede op paa de Byen omgivende Bjerg-høider, for at see den bebuede Storms Ankomst, og vi nød ogsaa herfra et af de pragtrædsselfuldste Syn, man kan forestille sig.

Tegning fra 1824, tegnet af en af prins Christians følgesvende, Jens Peter Møller, da de kongelige gæstede øen

Fra Bjergspidsen oversaae man det ligefor af Horizonten ene begrændsede Hav, hvorfra Erteholmene med deres hvide Mure og Bygninger hævede sig noget. Paa venstre Side sluttes Synskredsen af Hammeren, paa høire af Svannike. Havet, hvori den lyseblaae skyfri Deel af Himlen afbildede sin Farve, var endnu roligt, men et sort Strimmel, de oprørte Bølger, begyndte at vise sig i Horizonten og bag ved Erteholmene. Den nærmede sig imidlertid hurtigen, og gjorde derved det hvidmurede Christiansø mere kjendeligt. Med det mørke Havbaand nærmede sig ogsaa Stormvindene mere og mere, Bølgerne bleve større, og Brændingerne mod Skjærene hæftigere. Tordenskyen drog hen over os, og med saadan Magt, at vi vare i Fare for at kastes ned af Bjerget; den tønnede endeligen mod de bag os værende endnu høiere Klipper, og syntes der at ville søndres. – Medens hele Forgrunden og den sydostlige Horizont var indhyllet i et skummelt Mørke, kastede (169) Solen endnu sine Straaler paa den fremragende sandføyne Hammer, forhøiede end mere det rødlige Sands Farve, og dannede derved et af de pragtfuldeste Skuespil, og af de meest paafaldende Kontraster, som en Maler neppe vover at fremstille, uden at bebreides for Unaturlighed. Ved vore Fødder laa Gudhjem. Fiskerne, med samtlige deres Familier, ilede med at trække Baadene paa Land, og at hjembære deres Fiskegarn.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Alt var i Bevægelse, saavel paa Landet, som paa Vandet. Men snart havde Fiskerne endt deres Dont, i deres trygge Huse søgte de Ly for Stormen, og vi stod ene tilbage midt u den oprørte Natur.

Gudhjem ligger malerisk skøn paa et klippefuldt Forbjerg; de, for det Meste, velhavende Fiskeres skønne, pyntelige og reenlige Boliger støtte sig op til den steile Klippevæg, og skjule sig ofte bag den, søgende Ly mod barske Søevinde. Den lille Havbugt, hvorved Byen ligger, er fuld af Klipper, og saa aaben, at end ikke Fiskerbaadene her kunne ligge sikre i uroligt Veir, end sige større Fartøier. saa at dette Sted aldrig bliver til nogen handlende By. – Iblandt alle Bornholms Fiskerleier er Gudhjem det største, og det, hvorfra man driver Fiskeriet med mest Kraft og Sagkundskab. Naar man andre Steder paa Landet vil søge at ophjælpe Fiskeriet og gjøre ret meget deraf, saa søger man at forskaffe sig Fiskere fra Gudhjem. – I denne Tid var man sysselsat med Sildefiskeriet. – Fartøierne løbe ud om Aftenen, drive hele Natten med Garnene, (vrage) og (170) vende ved Solens Opgang tilbage. Natten imellem Løverdag og Søndag gaar man ikke i Vrag. Da vi netop var her i disse 2 Dage, fik vi ikke dette at see. – Den meste Sild, som fanges her, sælges frisk og man fører dem til Vogns hele Landet rundt.

Maleri af bombardementet i 1808 af Arne Skotteborg-Frederiksen (1979). på Christiansø.

Foruden Fiskeri og noget lidet Agerbrug, har Gudhjem ogsaa nogen Fortjeneste af at overføre Reisende til Christiansø. Vi havde foresat os herfra at besøge dette Østersøens Malta, men den hæftige Storm, som begyndte ved vores ankomst og vedvarede flere Dage, gjorde al Overfart umulig, saa vi denne Gang ikke fik denne mærkværdige Klippe-Fæstning at see.

Vores Vertinde i Gudhjem, som almindeligen modtager alle Reisende, udmærker sig ved eb ganske fortrinlig Huusflid. U forrige Aar havde hun fra Paaske til Høstarbeidets Begyndelse vævet over 500 Alen Lærred, Verkarn, Vadmel og Klæde m. m. Vi faae Prøver deraf, der vare, især Lærredet, meget

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

gode. Af et Pund Hør erholder hun 3 Alen Lærred af 7 Qvarteers Bredde. Garnet spindes om Vinteren. Talhaspen var ukjendt og ingen forstod her at forfærdige en saadan. Hun farver tillige sine Tøier med Lavarter, hvormed Fjeldene heromkring ere rigeligen forsynede.

Da vi fra Nexø ikke var kommen længere nord på end til Gyldenaae, besluttede vi nu at gjennevandre denne mellem denne Aae og Gudhjem liggende Strækning, og derpaa skraalandværts indtil Øster Larsker Kirke. (171)

Hele Strandkanten ned til Gyldeaae ligner den paa den anden Side ned til Svannike. Landet hæver sig dog høiere, og danner paa nogle Steder dybe Bjergkløfter. Egnen er ogsaa skovrigere. Det mærkeligste Sted paa denne Vei er Randkleven, en klippeodde, som. henimod Fiskerleiet Yppernestad, springer ud i Havet.

Det er en høi i en spids Vinkel kløvet Klippe, hvorved dannes 2 skumle Kløfter. I den ene Kløft er et Klippestykke klemmt inde mellem de 2 modstaaende Klippevægge. Man kan, forfølgende Gangen, gaae under denne naturlige Hvælving, som synes at tjene den fraskilte fristaaende Klippe til Stytt punkt. Begge Kløfter gaae ud mod Havet. Foran dem ligger Brokker den Fjeldmasse, som har udfyldt Kløfterne. De modsvarende Klippevægge strække sig lodrette i en lang Linie, den ene ud i Havet, den anden ind i Landet. Bjerget har her en mørkerød Farve, som gjør, at de hist og her af

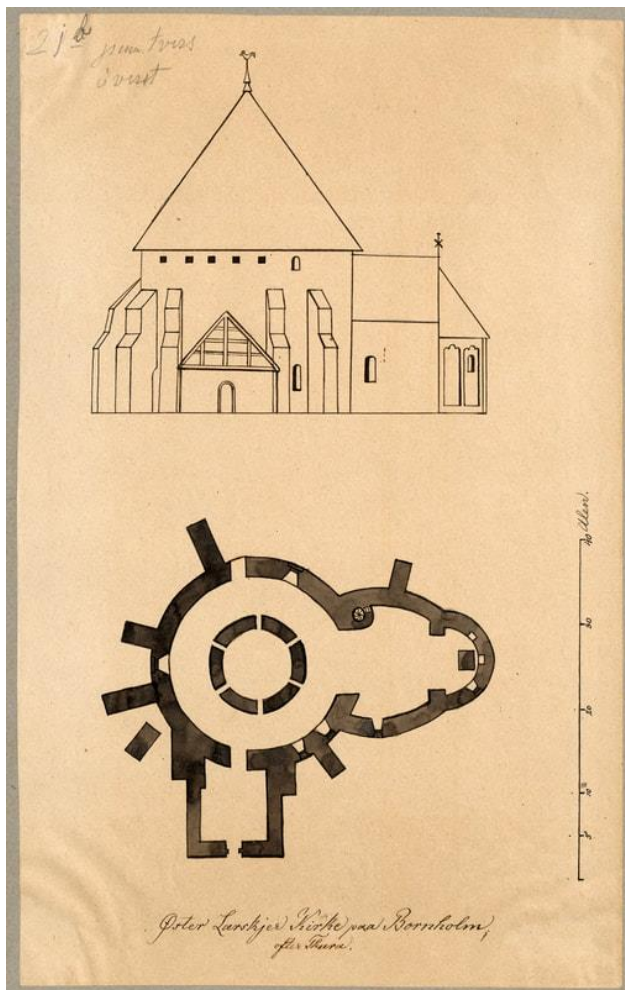
Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Spalterne fremvoxende Træers og Buskes Løv erholder en saameget smukkere Colorit, og forøger Maleriets Skjønhed. – Skummende bruste Havet ved Klippens Fod, og naaede ikke sjelden den mest ophøiede Fjeldside.

De høie Klipper, som optaarne sig i Havet til begge Sider af Gudhjem, og falde steilt af, bestaae begge Sider af Gudhjem, og falde steilt af, bestaae af en smuk fiinkornet Granit, som her fortjener en nærmere Beskrivelse. Det faste meget haarde Bjerg, bestaaer af smuk hørød og smudsigrød krystallisk Qvartskorn, som ere en Linie store; af mat kjødfarvet Felthspathkorn, neppe af Qvartskornenes Størrelse, (172) og langt fra ikke i den Mængde, som hine; endelig af mørke tombakbrun, i det Sorte sig tabende, meget smaae Glimmerblade, som ere uordentlige og sparsomt udbredt i den hele Masse. Det er vanskeligt at bestemme, hvorledes Graniten her falder; ved nøie Undersøgelse finder man, at Lagene næsten staae paa Hovedet, og skyde sig ned i S. O., under en Vinkel af 76° til 80°. Ligesaa lidt som disse Granitlags Fald tilstrækkeligen kan lade sig bestemme, ligesaa lidt kan deres Strygen nøie angives. Ved Stranden er Graniten noget, endskjøndt ikke meget, forvitret, og her opdynger den sig paa hinanden i uregelmæssigen dannede parallellepipediske Masser, hvis Hjørner kun lidet ere afrundede af Vandet, saa at de endnu ikke ganske ligne Uldsække. I denne Granit findes mange Gange med Feltspath og Qvarts; de ere dog sjelden af nogen Mægtighed, og indeholde næsten aldrig en reen Masse. I flere af disse Gange finder man og en grovkornet Granit, som viser de samme Bestanddele, som hiin ovenfor beskrevne. Glimmerblade af 4 til 6 Liniers Længde ere almindelige i samme. Denne rødagtige meget fiintkornede Granit strækker sig fra Gaasebækken, norden for Gudhjem, indtil Fiskerleiet Meelstad. Imellem denne og Gudhjem rager op af Havet, ikke langt fra Stranden, en hviid Qvartsklippe, Sølvklippen kaldet, den synes at bestaae af reen melkehviid Qvarts, dog kunde vi ikke behørigen undersøge dens Forhold til Graniten, da en heftig Østenvind herskede under (173) vores hele Ophold i denne Egn, og foraarsagede en stræk Brænding paa denne Klippefulde Kyst.

Randkleven bestaaer af en gneusagtig Granit. I den smaakornede graa Feltspath- og Qvarts-Blanding viser sig i mærkelig Mængde sort glindsende Glimmer, som i mere eller mindre sammenhængende Strata gaae igjennem Massen, saa at den derved erholde et sribet tyndskifret Udseende; dog spalter Graniten sig ikke efter de af Glimmeren dannede Strata; denne gneusagtige Granit synes at falde mod S. S. O. næsten lodret, og at stryge fra O. N. O. til V. s. V. Sonden fra Randkleven hviler denne Steenmasse paa en grovkornet Granit, hvori den herskende kjødrøde Feltspath forekommer i krystallinske Stykker af $\frac{1}{2}$ Tommes Længde. Qvartsen og Glimren er i denne Masse underordnet. Qvartsen og Glimren er i denne Masse underordnet. Den gneusagtige Granit udvider sig fra Meelstad sydlig indtil Yppernestad, og trækker sig ind ad Øen til Paradisbakken.

Øster Larsker Kirke, en af de fire runde Kirker paa Bornholm, er i Henseende til Bygningsmaaden den mærkeligste. Den midterste Deel af Kirken bestaaer, ligesom i de andre runde Kirker, af een eneste Hvælving, som hviler paa en i Middelpunkten staaende Steenpille; men denne Pille er ikke, som i de andre Kirker, massiv, men huul, og med 6 Indgange. Inden denne hule Pille er anbragt

Bænke. I stedetfor der i de andre runde Kirker ikkun er en Hvælving ovenpaa Kirken, saa ere her to. Den hule Pille gaaer op igjennem begge Hvælvinger. – Jo (174) mere man betragter disse runde Kirkers Struktur, jo mere synes man at overbevise sig om, at de maa have været anvendte som Tilflugtssteder i Ufred. – Sønderligt ellers, at end ikke om disse Kirker, hvis Alder dog ikke kan overskride Middelalderen, er det ringeste Sagn eller Spor til, hvor naar de ere opførte. Det synes som intet Land har været den ældre Historie saa ugunstig, som Bornholm. Stridbare Berserkeres Hjem, have disse troet, at Rygtet om deres Gjerninger var nok.

Denne hele Egn er en af de frugtbareste paa hele Landet. Jorden er stærk leret, og lønner rigeligen den Umage, man anvender paa den. Neppe har man forladt Høilyngen, førend man strax mærker paafaldende Forbedring. Sæden stod her langt fortilligere, end paa den modsatte, paa Landets vestlige Kant. De, store, skjønnne og vel vedligeholdte Bøndergaarde, og den rigelige Sæd paa Marken vidnede ogsaa om denne Egns Beboeres gode Kaar.

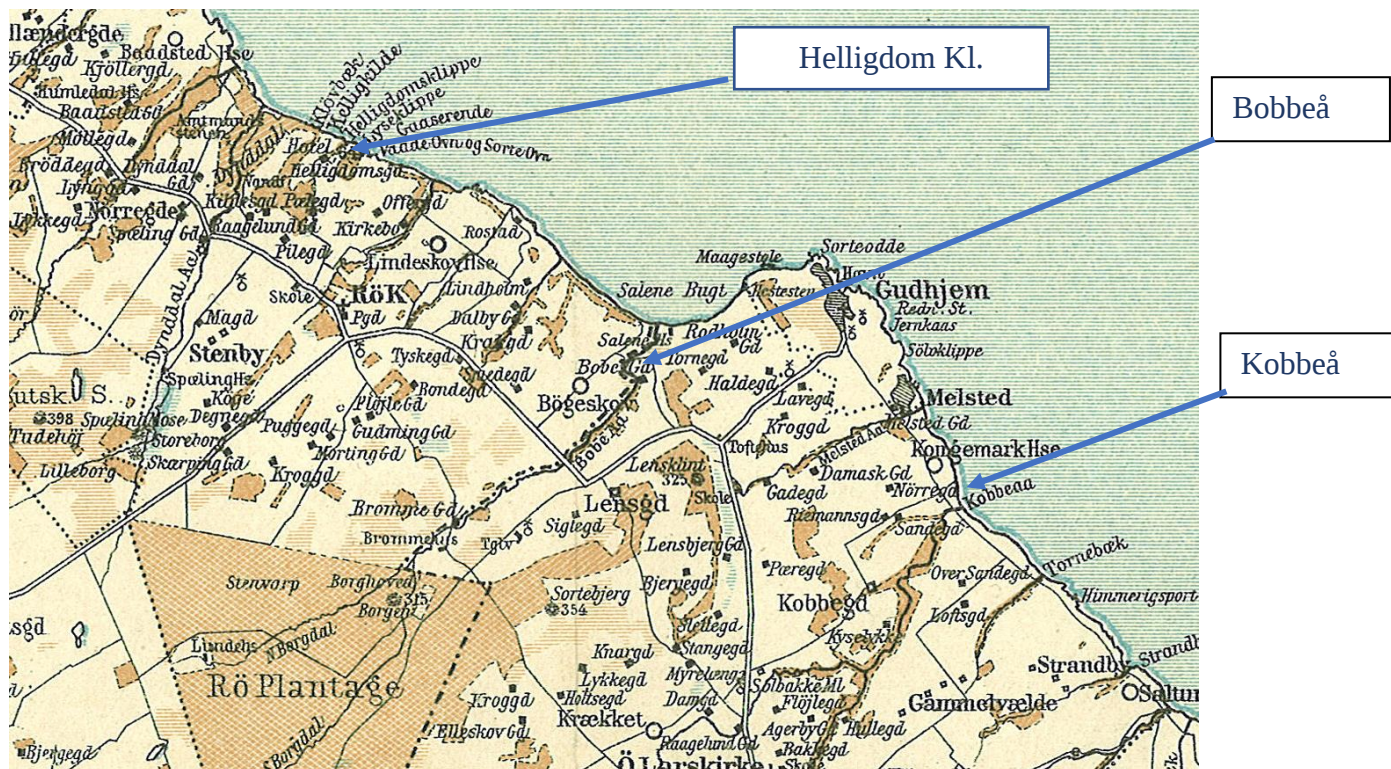
Omtrent en Fjerdingvei fra Gudhjem styrter Bobbeaaen sig igjennem et mægtigt Granitlag, hvor Klippevægge Af mere end 20 Alens lodret Høide hæve sig til begge Sider. Graniten er her ikke fuldkommen saa fiinkornet, som ved Gudhjem. Den bestaaer af en smudsig hviid Qvarts, af svag kjødrød Feltspath, som forekommer her i større Mængde end hist, og af meget smaa sorte Glimmerblade. Den er mindre fast end Gudhjems Granit, hvilket nok kommer af den stærkt udbredte Jernokker, og af den betydelige Deel Feltspath. Foruden mange ubetydelige (175) Qvarts- og Feltspaths-Tråmmer, som almindelige forekommer i Forening med hinanden, finder man ogsaa her en Gangudfyldning, som er mærkelig nok for Bornholm. Der hvor Vandet har blottet Gangen er den omtrent af en Fods Brede; til begge Sider er et 2 Tommer mægtigt Lag af et Slags Leerporphyr: i den snart graae, snart rødagtig farvede Grundmasse ere mange krystallinske Qvartskorn indsprængte, som dog sjældent synes at være reent udkrystalliserede. Denne Leerporphyr er af en saa udmærket Haardhed, at den kun med den største Umage lod sig afslaa, ved temmelig store Hammere. Gangens Midte er udfyldt, dels med almindelig melkehviid Qvarts, dels med skjønn vandklar Bjergkrystal. Hvor den har havt mere Frihed, har den skudt sig i mere eller mindre fuldstændige sexsidige med 6 Flader tilspidsede Krystaller.

Bobbeaaen var nu næsten udtørret, men om Foraaret, naar Sneen smelter, maa her dannes skjønnne Vandfald. At Vandet nedstyrter, saavel i Mængde, som med Voldsomhed, derom bærer Aaleiet noksom Præg. Hist og her danne Fordybninger i Bjerget Vandstader, i hvis klare Vand Forellerne svømmede. – Ved Bobbeaaens Runding forlænger den sydlige Klippevæg sig i en meget høi og brat

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Leerbakke, hvori findes flere forskjellige Sorter Farvejord. Skjøndt aflagt, findes dog ikke Bobbeaens Navn paa Videnskabernes Selskabs Kort.

Fra Bobbeaen til henimod Fiskerleiet Tein er Veien ligesaa romantisk, som besværlig, at gjennevandre (176). Strandbredden begrænses af lodrette Klippevægge, hvis Fødder beskylles af Havet, undtagen nærmest Kobbæen, hvor en smal Sand- og Steenrevle tillader Vandreren at betragte denne vilde Natur i den hele Herlighed.

Høiderne, og undertiden de mindre steile Sidevægge ere bevoxne med en tyk Skov, hvoraf hist og her fremrager en enkelt nøgen Klippe. Paa nogle Steder trækkes Klipperne sig tilbage fra Stranden og danne Amphitheatre, liig det, hvori Gudhjem er anlagt, men endnu vildere og utilgængeligere. – Det første af disse indesluttet af høie Klippevægge, hvis ene Side er bevoxen med Skov, den anden derimod er en nøgen steilt Klippe, opad hvilken et Slags Fodsti snoer sig, og hvor hist og her en vild Rosenduft eller en Rønne tjener den med Møie opklatrende Vandreren til Understøttelsespunkt. Imod Spidsen deler Klippens sig, og gennem et Slags Port træder man ind i et andet Amphitheater. Uvilkaarligen standser man i dette Skillerum, og betragter den nordbornholmske Natur i sin hele rædselfulde Pragt. Foran sig har man Havet med Christiansø, til Siderne de steile, tildeels skovklædte Klippevægge, hvor et Feiltrin som oftets skulle sætte Vandreren ud af Stad til at fortsætte sin Bane.

Neppe har man løsrevet sig fra dette skønne Syn, førend man kommer til en anden ikke mindre interessant Egn, til den saaklædte Helligdom. En dyb trang Dal indesluttet her af to, over 50 Fod høie, lodrette Granitklipper, hvis Fødder beskylles af Havet. Nedgangen til denne Dal gaaer over steile (177) sammenstyrtede Bjergmasser. Klippespidsene ere bedækkede med et tyndt Jordlag, og dog have nogle vilde Rønnetræer der slaaet Rødder. – Tæt ved Havet udspringer en Kilde af Klippen. De oprørte Bølger forenet med Høivandet, bedækkede nu Kilden, saa vi hindredes, efter en mødig Gang,

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

fra at lædske os ved dennes, over hele Landet, berømte Vande. Ikke langt fra Kilden er paa en Pæl fastgjort en Bøsse, hvori milde Gaver samles til Sognets Fattige. Det er ingen upassende Idee, paa dette Sted at minde de af Skjæbnen mere begavede Mennesker, efter at de her have tilfredsstillet saavel Sindet som Legemet, om at betænke uheldige Medbrødres trange Kaar. Neppe vandrer nogen denne blok forbi, uden at ihukomme Øiemedet, hvorfor den her fattes. Fordum har her staaet et Kapel, nu sees ikke Levninger deraf.

Her har Rawert tegnet "Helligdommen, Rö Sogn, Bornholm. d. 14. Aug. 1821.

Ovenfor Dalen, ikke langt fra Stranden, staaer midt paa en lille, af Skov omringet Eng, en gammel majestætisk Eeg. Under denne samle sig Omegnens Bønder, for at helligholde den i hele Norden, og selv i Syden, bekjendte St. Hans Aften. Under muntre Lege og glade simple Dandse tilbringer Ungdommen selv Natten paa denne Eng, og de Gamle deeltage ikke sjeldent i deres Børns Moro.

Nærmere mod Allinge gjennevandre man en stor Skov af Birk og Ask, som bærer altfor kjendelige Spor paa at Qvæget her har været Forstmester. Veien gaaer i øvrigt, snart over dybe Dale, som ere af Vandet dannede i den grovkornede ikke meget faste (178) Granit, snart over steile Klipper, snart paa sammenhængende Bjergsletter, hvorfra man har en tryllende Udsigt over Havet, og den saameget afvejlende Omegn.

Fiskerleiet Tein slutter Skoveggen. Dette er et af Bornholms gode Leier. I Aaret 1803 ernærede 10 til 12 Familier sig ene af Fiskeriet, 10 til 18 gjorde derimod Agerbruget til Hovedsagen. 10 Baade og 2 Eger hørte hjemme her, men af Baadene vare ikkun 6 til 7 bestemte til Fiskeriet.

Tein er oprindeligen bebygget af svenske Rømningsmænd og var Sædet for alt Udskud. Men dette har aldeles forandret sig: det er nu i samme Grad Mønstret for et driftigt, ordentligt Fiskerleie, som det fordum var det Modsatte. Fiskerne leve i temmelig Velstand. Børnene vænnes fra den tidlige Ungdom til Søen og Fiskeriet; de gaae ud med de Gamle og lære af disse at kjende Fiskermaaden og Grundene. I deres Fritimer maa de forfærdige eller udbedre Fiskeredskaber, hvilken Færdighed just ikke alle bornholmske Fiskere kan rose sig af. – Den tidlige Fart paa Søen har gjort, at Teins Beboere ere saa kyndige i deres Baades og Seils Styring, at ulykkelige Hændelser paa Søen ere nu her hartad

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

ukjendt. – Det vilde høiligen bidrage til at Tein endnu mere tiltog i Velstand og Størrelse, dersom noget af den omliggende frugtbare Udmark, nu til næsten ingen Nytte, fordeeltes mellem dem til Græsning for en Ko; men Jordbrug maatte de ikke have, thi Erfaringen (179) har noksom lært, at Fiskerie og Agerbrug, ligesaalet forenes, som Magnetnaalens modsatte Poler.

Kyststrækningen mellem Tein og Allinge er ubeboet, og dog tilbyder den den skønneste Lejlighed til Fiskerboligers Anlæg, hvorved flere vilde kunde komme til at deltage i den Rigdom, som Havet omkring den nordlige Deel af Bornholm tilbyder dem, der vil deltage deri.

*Klintedalen,
mellem Tein og
Allinge,
Bornholm. d.
14. August
1821. No. 67*

Fra Tein bliver Egnen mere øde, Bjerget havde allerede noget forud begyndt at trække sig tilbage fra Stranden, og man vandrer over Sand', Gruus og enkelte Klipper.

Imellem disse-ligger Allinge, en net lille By med 79 Boliger, og ligesaa mange Familier, som leve af Jordbrug og Fiskerie. Husene ere her smukke og pyntelige. Nogle Tomter var man i færd med at bebygge; paa en af dem opførtes et meget smukt Huus af hugne Kampesteen; Vinduerne var store Ruder, en Luksus her paa Landet. Alt vidnede om at denne lille By har vindskibelige Indbyggere, og er i Tiltagende. Af Handlende gives her ingen, ikke heller Skibsredere eller Fiskerqvasse-Eiere, hvortil Aarsagen vel er, at Stedet mangler Havn. Her er vel en liden Bugt, hvori Indbyggernes Fiskerbaade ligge; men i dens nærværende Tilstand kan intet Skib her bjerges. Dog kunde den opryddes og istandsættes, saaledes at deraf kunde dannes en Havn for smaae Skibe, eller Jagter, og Byen derved holde Fiskeqvaser. (180)

Sandvig ligger omtrent en halv Fjerdingvei fra Allinge, og Adskilles fra dette ved Klipper. Noget Agerland findes der imidlertid, og denne er mere opdyrket end paa hiin Side af Allinge; dog kan man see paa Vegetationen, at det faste Bjerg ligger ikke dybt under Jordens Overflade, og at den barske Østenvind efterlader sig Spor. – Sandvig er et meget net Fiskerleie, med 41 Boliger og Familier, der have samme Næringsvei, som Allinge, med hvilken By den ansees at være sammenhørende; de have begge Kjøbstædsrettigheder og Øvrighedsperson tilfælles med Kjøbstaden Hasle – I Aaret 1803 levede i Allinge og Sandvig 17 Familier, bestaaende af 117 Individuer, ene af Fiskeriet, og 36 Familier med 197 Individuer havde tillige andre Næringsveie. 34 Baade til $\frac{1}{4}$ Læst og 8 til 1 Læst, samt 4 svære

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Eger, havdes i disse to Byer, saavel til Fiskerie, som til Overfart til Christiansø og til Sverrig. – Sandvig er et bedre Fiskersted end Allinge, da dette ligger længere fra Fiskergrundene, og Baadene kan derfor ikke saa hurtigen, i en paakommende Storm, lægge Landet Nord om, og søge til Senebugten, som Sandvigs. Paa begge Steder har Fiskeriet aftaget, skjøndt Velstanden tiltaget. Man foretrækker nu heller at forsyne de forbiseilende Skibe med Levetsmidler. Det var i Sandvig Peter den Første af Rusland i nogle Dage opholdt sig, da hans Flaade blev for Modvind holdt udenfor Øen; det var ogsaa i Sandvig, t i Efteraaret 1768 en tydsk Skrædersvend, som var kommen did med et Skib fra Riga, (181) udgav sig for den russiske Prinds Ivan, der som Barn, 1740, blev udraabt til Keiser, men igjen afsat, og aflivet 1764, paa Schulselborg. Denne foregivne Prinds blev vel modtagen paa Landet, og sendt over til Kjøbenhavn, hvor han i Kastellet maatte bøde for sin Dumdristighed.

Strax norden for Sandvig begynder Flyvesandet, hvorover man har en besværlig og tung Vei, for at naae til, og for at bestige det Bjerg, der danner Bornholms nordligste Spidse: Hammeren. Trækker man en Linie fra Sandvig forbi Steilebjerget nordlige Fod indtil den vestlige Strandbredde, saa træffer man norden for denne Linie næsten blot et stort Sandhav, og kun faa Steder paa den saakaldte Nordhammer ere blevne fri for Flyvesandets ødelæggende Virkninger. Omtrent for 40 Aar siden kjendte man intet her til dette Onde, hele Hammeren var en frugtbar Græsgang; den brede Dal, mellem Hammersøe og Havet, hen til Sandvig, var en skøn Egn. En stærk Storm, efter en stræng Frost, rev en liden Aabning i det vegetabilske Dække, rodede Sandet op af Dybet, og spredte det over den omliggende Græsgang. Den Tid havde man let kunne standse dette Onde, dersom man omhyggeligen havde beplantet Stedet, og belagt det med Grønsvær; men Ligegyldigheden, eller maaske Uvidenheden, lod de paakommende Storme have deres frie Spil; snart blev hele Nordhammeren berøvet sit frugtbare Dække, og i kort Tid havde Ødelæggelsen erholdt sit nuværende Udseende, og truer med aldeles at overføie og (182) ødelægge Sandvigs og Allinges ringe Opland. – Steilebjerg, med de andre mindre Bjerge, som indeslutter denne øde Egn, samt Hammersø sætte nu ene Grændse for Sandet. Var det ikke vanskeligt i Begyndelsen, at have tæmmet Flyvesandet, saa vil det være det nu. Den egentlige Hammer, hvorfra Ødelæggelsen har udbredt sig, har nu i Almindelighed blot et 9 Tommer dybt Sanddække. Graniten, som her er temmelig grovkornet, forvitrer let, saa at Sandmassen stedse bliver den Samme, om ogsaa noget bortføres. Men, hvorledes skal et saa tyndt Lag Sand befæstes. Dersom man med Held plantede derpaa Elymus arenaria (Sand-Marehalm) eller Salix incubacea, som man finder i stor Mængde ved Snogebæk, saa gennemfryser dog om Vinteren letteligen et saa tyndt Dække, og en Storm kaster det med det underværende Sand, paa de omgrænsende Marker. At dette allerede tidligere er skeet i den sydlige Deel af Øen, er alt bemærket.

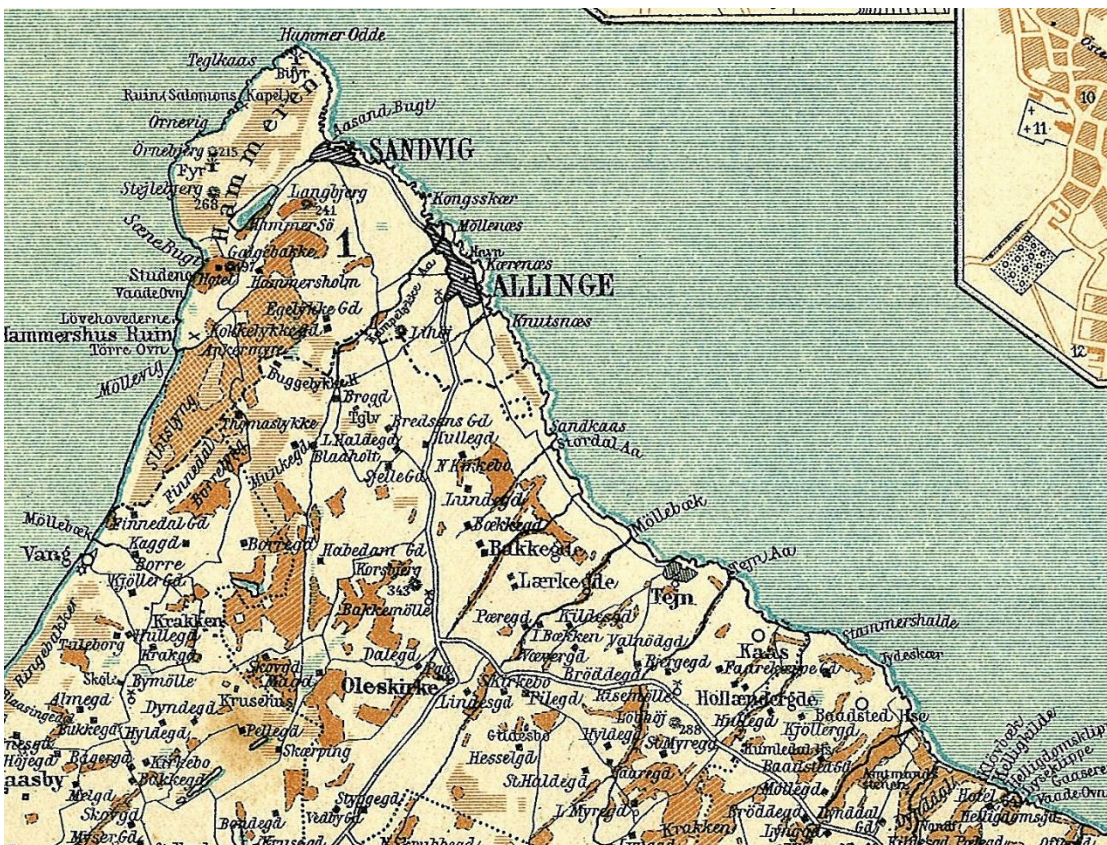
Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Levninger fra
Salomons Kapel,
mellem Hammeren
og Steileberg,
Bornholm d. 14.
Aug. 1821

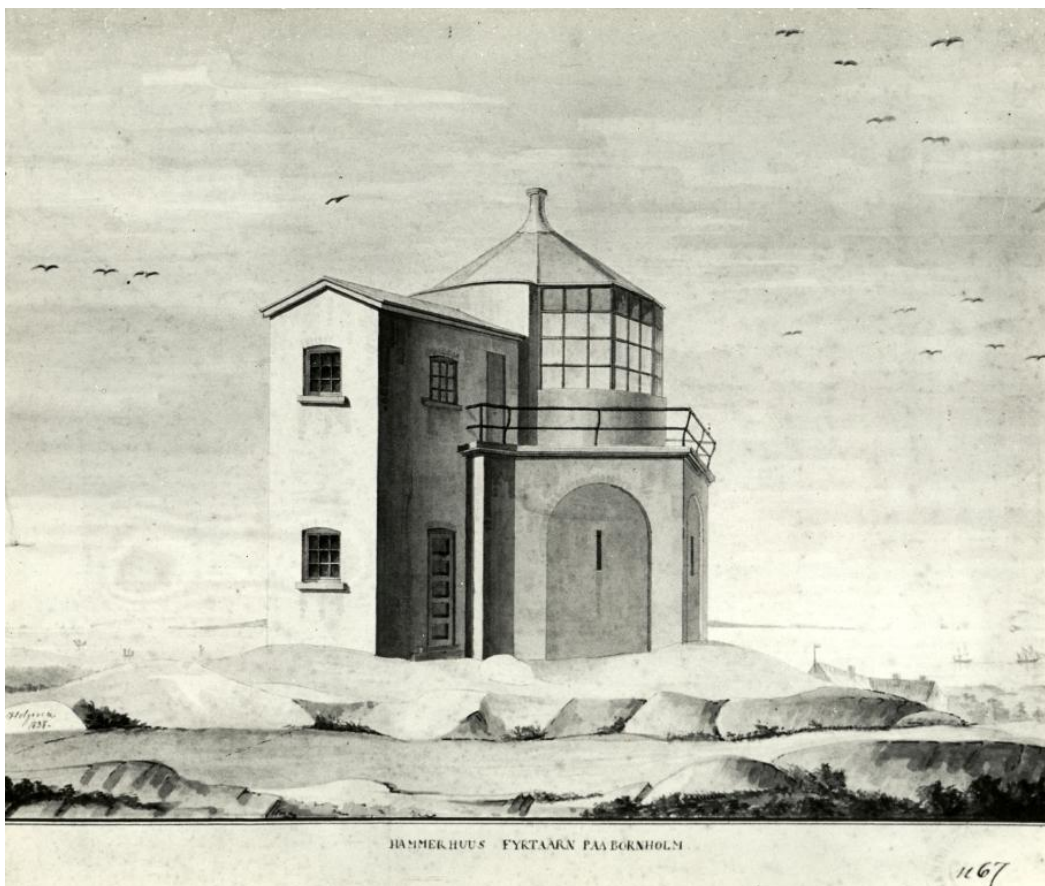
Fordum har Hammeren været be-
dækket med Skov; nu seer man kun
Træernes Rødder og nøgne Klipper
hist og her stige op af Sandet, staaer
Levningerne af en gammel Bygning,
Salomons Kapel

kaldt. I ældre Tider har her været holdt Gudstjeneste for Omegnens Fiskere, og nogle vil, at selv Allinge skal have staaet her. 1648 laae endnu Loftets Planker og Bjelker; men ved den Tid fik Birkefogden i Sandvig Tilladelse til at afbenytte dem ved en Bygnings Opførelse. Fra den Stund gik Kapellet mere (177) og mere sin Undergang imøde, og nu staae de udvendige Mure ikkun for endeel tilbage. I sandet sees Spor af en Muur, der har omringet Kapellet, og snart vil alle Murlevningerne deraf tildækkes. – Den mindste Klokke i Allinge Kirketaarn skal være taget fra Salomons Kapel.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Hammeren bestaaer egentligen af forskellige Bjergknolde, adskilte fra hverandre ved dybe Dale. Paa en af disse Knolde, Steilebjerg, ligger Hammers Fyr, 272 Fod over Havets Overflade. Det er et Steenkuls- eller Blusfyr, anbragt paa et sexkantet Taarn, hvis Midte er huul, og staaer ved Kanaler i Forbindelse med Taarnets udvendige Side, der tjene til at, lede Luft eller Træk ind i Huulheden eller Skorstenen, oven paa hvilken ligger en Steenkulsrist. Aabningerne ere forsynede med Træskodder som ved en Snor kunne efter Omstændighederne trækkes op eller ned, af den der passer Fyret. I Stærk Storm give de brændende Kul Blus nok, uden at Skodderne behøve at aabnes. I ældre Tider, og paa mange Steder endnu, som i Sverrig, var der ingen Bygning eller Løgte over Blusset; der brænder i fri Luft, men derved mindre stadig, formedelst Blæst og Kastevinde, og Fyroppasseren var udsat for alle et ustadigt Veiers Indflydelser, I de senere Tider har man, for at afhjælpe disse Mangler, anbragt en Løgte over Blusset, og saaledes er Hammer Fyr $4\frac{3}{4}$ Fod nedenfor Skorstenens Spidse, eller fra Steenkulsristen (184), ligger Gulvet, altsaa passende for Oppassere til rage om imellem Kullene.

I 1802 tændtes et stenkulsfyr på Hammerens højeste punkt, Steilebjerg. Det var et tårn med en ottekantet overbygning med kulfyr.

På dette Gulv hviler den saakaldte Løgte, som bestaaer af 6 Fod høie Vinduer, der hviler paa en 2 Fod høi Muur. Luen er saaledes lige med Midten af Vinduernes Høide.

Stolperne i Løgten ere af støbt Jern, da Varmen ville antænde Træet. Vindues Sprosserne ere smeddede. Øverst i Hætten er et meget bevægeligt Rør, der dreier sig om en i en Metal Bøsning hvilende Staalpind. Røghatten er en bosvelsk Ventilator. For at Røgen i stille Veir, naar der ikke er behørigt Træk, dog kan jages ud af Løgten, der i Kuppelen anbragt nogle Klapper, som efter Behag kunne aabnes og lukkes.

Paa Landsiden, eller paa den Side af Løgten, fra hvilken Fyret ikke behøver at sees, er en Muur, forsynet med en dobbelt Indgangsdør, for at forebygge, at naar Oppasseren skal ind eller ud af Løgten, en stærk Luftindstrømning da ikke skal kaste Flammerne mod Ruderne, og derved knække

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

dem. Denne Muur er beklædt med Messingplader, indrettede som et Huulspeil, hvorved Lyset forstærkes og kastes til alle sider.

Da de paa Taarnets udvendige Side indtil Skorstenen gaaende Rør ikke altid give tilstrækkeligt Lufttræk, saa ere der endnu under hvert Fag Vinduer, samt under Muren, mod Landsiden, Aabninger, med (185) Trækasser for, som naae op til Ruderne, og ikke alene skaffe Træk, men og holde disse fri for Røg.

Rawert - Steileberg med Fyret og Hammer Söe. d. tegnet 14. Aug. 1821. No. 68

Fra et høit Skib sees Hammerens Fyr i 7 til 8 Miils Afstand; og det brænder hele Aaret igjennem fra Solens Nedgang til dens Opgang. Ved jevn Fyring forbruges her 1 Skjeppe Steenkul hver Time, altsaa aarlig for 4000 Timer, det Antal Fyret skal brænde, 500 Tønder, imellem 28 og 30 Læster. Det er skotske Kul her bruges; man har vej gjort Prøve med de Bornholmske, men de ere dertil befundne utjenlige. Hovedmagazinet er i Sandvig. Her har ogsaa Fyr- Inspektøren sin Embedsbolig, men den nærværende boer, samt Fyr-Oppasseren, i et Huus bygget i kort Afstand fra Fyret, i en Fjeldrevne, af hvilken man ved Fyret netop der Taget rage op. Formedelst de overordentlige hæftige Stormvinde var det nødvendigt at anlægge Bygningen i denne Kløft. Skjøndt i betydelig Afstand fra den sandføine Hammerspidse, og langt høiere end dette, føres Sandet dog hid under-stærk Blæst.

Med Hammerens Fyr svarer Christiansøs; men, for at skjelne dem fra hinanden, er dette et roterende.

Da Fyret ligger paa et høit og særskilt Bjerg, har man her en viid Udsigt. Mod Nord seer man Flyvesands-Strækningen omringet af Havet, hvilket ligeledes sees mod Vesten, men her begrænses Synskredsen af Skåne. Mod Syd haves den interessanteste Udsigt. Midt i dette sig her fremvisende

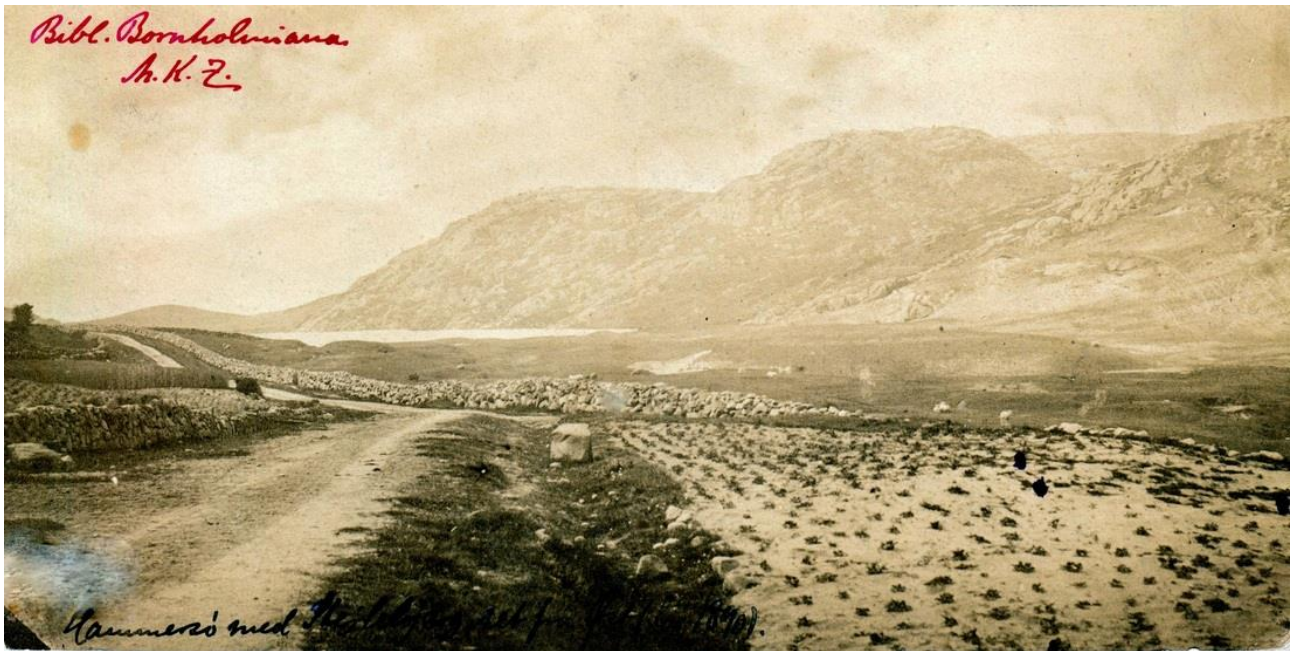
Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Landskab hæver det Bjerg sig, hvorfra Ruinerne af Hammerhuus (186) Slot ligge, nu belyste af den nedgaaende Soels Straaler, og adskilles fra Steilebjerg ved endnu lavere, til deels med Krat beklædte, Bjerge. Bag Hammerhuus hæver sig et endnu høiere Bjerg, som igjen maa i Høiden vige for den Bjergryg, hvorpaa Ruths Kirke ligge. Det fremragende Ringebjerg danne den sydligste Spidse. Ved Foden af dette seer man Vangs skjønne Fiskerleie. Hele Kyststrækningen skyder sig med lodrette Klipper ned mod Havet.

Hammershuus og Hammer Fjör d. 15. Aug. 1821. No. 72 Rawert, Ole Jørgen

Fra Fyret søgte vi ned til Sandvig og Allinge. Ved Foden af Steilebjerget, som med Rette bære sit Navn, ligger Hammer Sø, Bornholms betydeligste Indsø. Paa tre sider er den indesluttet af høie Bjerge og Klipper, paa den fjerde adskilles den fra Havet ved en Bjergdal. Søen er 106 Alen lang, Breden er afvexlende; paa den vestlige Kandt 293 Alen, paa den østlige 172 Alen. Overfladen er 250,793 ¹/₂ Alen. Dens største Dybde er 42 Fod, og den ligger 25' 4 9/16" over Østersøen, hvorfra den mod Øst ligger 1254 Alen, mod Vest 680 Alen. Grunden er deels sandig, deels muddret. Sandet er i de senere tider nedføiet fra de omliggende høiere Steder, og Søen vil med Tiden aldeles fyldes med Sand, dersom man tillader dette at beholde den tøilesløse Frihed det nu har. Med Søens Dybde er ogsaa dens Fiskerighed aftages. – Mellem Hammer Sø og Sandvig er en Sand - eller egentlig en Tørvejords-Slette, skjult med Flyvesand. Under dette graver man endnu Tørv, hvis Beskaffenhed roses. Ved Forbrændingen skal (187) den; dog være ildelugtende og vidne om sin Saltvands-Oprindelse.

Hammersøen ved søens østre ende, fra vejen der fører fra Sandvig ned til "Søjlerne", en kratbevokset skråning ved søen. Stengærdet i forgrunden skiller Sandvigsletten (hvor man senere byggede arbejderboligerne Sandlinien) fra Hammeren. Avlsbrugerne i Sandvig havde ret til at bruge de områder, hvor man ikke brød sten, til fåregræsning. På Stejlebjerg aner man det gamle fyr. Fra læge og historiker M.K. Zahrtmanns samling, Bornholms Ø-arkiv. Foto Gottlieb Stöckel, Rønne, før 1871 (fotohistorie.com)

1662 Fæstningsingeniør Henrik Rüse foreslår Hammersøen omdannet til orlogshavn

1716 Czar Peter den Store besigtiger Hammersøen og foreslår at anlægge en flådebase med sluser, ni meter over havet

1737 Grodtschillings forslag til etablering af flådehavn i Hammersøen

1809 under englænderkrigene foreslår kommandør A. Rothe at anvende søen som flådehavn

Medens vi havde vandret omkring paa Hammeren, var en Baad ankommen til Allinge fra Cimbretshamn i Skåne med en Officer, sendt fra Regjeringen i Stockholm til Øvrigheden paa Bornholm, for et erholde udleveret endeel til Sverrigs Kronprnids bestemt Gods, som med et Skib var strandet paa Øens sydlige Kant. Denne Baad agtede sig nu tilbage. Da vi næsten havde gjennemvandret hele Bornholm, og nu vilde tilbage til Kjøbenhavn over Skåne, blev vi enige med den svenske Baadfører om Overfarten, imod at han skulde vente en Dag paa os, for at vi kunde faae Leilighed til at besøge det eneste der endnu stod tilbage for os her paa Landet, Hasle nemlig, og Egnen mellem denne By og Hammershuus. Næste Dags opstaaende Soel saae os allerede paa vor sidste bornholmske Vandring.

Veien mellem Allinge og Hasle, næsten 2 Miil, gaaer, for det Meste, igjennem et Dalføre. Jordbunden er let, og mange Steder endog sandig. Midt imellem Allinge og Ruths Kirke begynder Skovegnen, som strækker sig med enkelte Mellerum næsten lige til Foden af det Bjerg, hvorpaa Kirken ligger. Det er en bekjendt Sag, at i Egnen, hvor Urbjergene ere de herskende, almindeligviis findes mange Tørvemoser. Alt før fandt vi dette bekræftet i den sydlige Deel af Øen; den nordlige Deel gjorde

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

heller ingen Undtagelse heri. Enhver større eller mindre Kjedel, som dannes af det faste Bjerg, er opfyldt

188

med Tørv. Moserne ere her sjeldet over 3 Alen dybe. Øens nordligste Mose er den allerede omtalte mellem Hammer Sø og Sandvig; ved Kjæregaarden, henimod Ruths Kirke, er en anden, meget betydelig Tørvemose, af forskjellig Dybde, fra 1 – 3 Alen, sjeldent dybere. Denne Tørv skal ikke ved Forbrændingen lugte saa stærkt, som den Sandvigske, og efterlader ikke megen hviidagtig Aske. Mosebunden bestaaer af Gruus, som kjendeligen bærer Spoer af Havet, samt af en uendelig Mængde smaae Muskelskaller, især Pektiniter, som her findes aldeles uforandrede, ligesom denne Slægt endnu findes i Havet. Ogsaa denne Tørv synes at kunne henregnes til Saltvands Tørven; man finder deri vegetabiliske Dele, som aldeles ligne *Zostera marina*; hvilket fortjener saa meget mere Opmærksomhed, som denne Mose ligger, i det Mindste 25 Alen over Østersøens nuværende Vandspeil. Vandet tappe ud af Mosen ved Hjælp af 4 Pomper, som sættes i Bevægelse af en Vindmølle. Mosens Eier drager en betydelig aarlig Indtægt af den. Kjøberne skjære selv Tørvene, og betale noget vist for hver Dag de arbeide i Mosen, hvad enten de udvinde meget eller lidet.

En tredie, fordm meget betydelig Mose, ligger ikke langt fra Allinge, sønden for Veien til Hasle. Den er nu næsten udgravet. Bunden bestaaer ikke der, som her, af Strandgruus, men af en meget skøn og stærk Mergel, deels blandet med Leer, deels som den bekjendte hvide Engmergel, deels som et Slags osteocolla. Tørven herfra er aldeles forskjellig

189

fra de før beskrevne; den er bruun, ikke saa fast, som hiin, og synes i sit Plantesammenvæv at indeholde Vegetabilier, som skylde det ferske Vand deres Tilværelse. Ogsaa Mosebunden taler for, at denne Tørv er dannet i de sildigere Tider.

Henimod Ruths Kirke hæver Landet sig. Kirken selv ligger paa et meget høit, og til alle Sider skraat Bjerg. ER dette Punkt vel ikke det høieste paa Øen, er det dog det, som først giver Kjending af Landet, naar man kommer Nord fra og søger imod Østen ind i Østersøen.

Hasle er Bornholms ringeste Kjøbstad. Den har blot 108 Boliger, med ligesaa mange Familier, og som ikke drive andre Næringsveie end Allinges og Sandvigs. En Kjøbmand, som driver Bodhandel, findes her dog. – Hasle har stedse været i maadelig Forfatning, og under Christian den Fjerde var den endog, formedelst dens Fattigdom, nærved at miste sine Kjøbstads Privilegier. Man gik dengang (1624) i Forbøn for den, hvorved den vel reddedes for aldeles Undergang, men har, som da, vedbleven at føre et kummerligt Tilvær.

Intet Skib, ingen Fiskerqvase hører hjemme her, alene Fiskerbaade og de saakladede Eger, fra 1 til 2 Com. Læsters Drægtighed. I de under een Jurisdiktion hørende 3 Kjøbstæder, Hasle, Allinge og Sandvig, haves i alt 52 Baade og 6 Eger, almindeligen hørende 3 Kjøbstæder, Hasle, Allinge og Sandvig, haves i alt 52 Baade og 6 Eger, almindeligen med 2 Mand paa hver Baad, og 3 til 4 Mand paa en Ege. Med Fiskeriet har det samme Beskaffenhed, som paa de øvrige Steder, her paa

190

Landet. – Af Haandværkere findes i dsiee Byer næsten ingen; 3 Smede, 4 Skrædere, 8 Skomagere og 6 Snedkere ere tilstrækkelige til at forsyne Beboerne med deres ringe Fornødemheder. Undenfor Hasle boer dog Een, der farver og appreterer Bornholmernes Huusflidsprodukter. Farvningen vilde han nu ophøre med, da den ikke kunde betale sig, formedelst Huusfarvningen.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Havn findes ikke ved Hasle, i det Mindste er den høist ubetydelig. Nogle ved Siden af hverandre lagte store Steen gaae ud i Stranden, og hermed er alt færdigt. Noget bedre har det dog været, men Tiden og Forsømmelse have begge med kraftig Haand saaledes ødelagt den, at end ikke Fiskerbaade kunne nu finde Ly der. Imidlertid gives god Leilighed til at forskaffe Byen en Havn til Fiskerqvaser. Skibe skulle ogsaa i dette Tilfælde finde her et fortrinligt Vandfyldingssted.

Ikke langt Norden for Byen seer man Graniten komme frem; sydligere findes den ikke paa den vestlige Strandbred. Vi have ikke kunnet udfinde, om Hasle hviler oaa fast Bjerg, dog er det ikke sandsynligt, af flere Grunde. For det første falder Egnen, saavel fra N., som fra Ø., meget brat ned mod Byen, og nærmest derved gaaer den over til en fuldkommen Slette, som hist og her afbrydes af nogle Sanddyner og opskyller Land. For der andet er den Høi, hvorpaa Hasle ligger, meget afrundet mod Havet, og har paa nogle Steder dyne Indhugninger, som vise, at de bestaae aldeles af opskyllet Jord. Man vil have fundet

191

Sandsteenslag ved Hasle. Os ere de ikke forekomne, og nogle Sandsteensbrokker, som vi fandt ved Stranden, vidnede om, at dersom saadanne Lag ere her, maa de være af den aller yngste Sandsteen, liig den ved Hviidodden ved Rønne, som endnu danner sig, ved det at et leeragtigt, stærkt med Jernokker gennemtrukket, Bindemiddel, gjør den løse Sand til fast Steen. Af saadanne Sandsteenslag findes her mange paa Øen, i det opsvømmede Land.

Jo mere man nærmer sig Ringebjerg, jo mere seer man Granitbjerget rage frem af den tykke Jordskorpe, fornemmelig hvor Bække kunne have dannet smaae Dale. – Ringebjerg bestaaer af en høi, aflang, i Havet udgaaende, Bjerflade, som adskilles fra det omliggende Land, ved en dyb Dal, op af hvilken rage høie Klippespids. I dette Bjergs haarde Granit er en saadan Mængde Glimmer, at man ved første Øiekast skulde ansee den for Gneus; men en nærmere Undersøgelse viser snart denne Formodnings Ugrund. Steenmassen bestaaer af smudsig, blege, 2 – 3 Linier store krystallinske Feltspaths Stykker, af faa og meget smaae Qvarstorn, og endeligen af en Mængde sorte, i det mørkegrønne faldende, Glimmerblade, som have samlet sig i større og mindre Partier af 2 – 5 Liniers Omfang, og hvorved Graniten erhoder et mørkpletet Udseende.

Ved Ringebjergets nordlige Fod ligger det smukke Fiskerleie Vang, med 16 Huse og Familier. Fiskerne skulle her, liig dem ved Tein, staae sig bedre, dersom noget af Udmarken var tillagt dem til en Koes

192

Græsning. Nu maae de søge dette hos Bonden, og til Gjengjeld gjøre Dagsarbeide, hvilket ofte kan indtræffe i den heldigste Fiskertid. – Ved Strandkanten, mellem Vang og Hasle, ligge flere smaae Fiskerleier, og boe enkelte Fiskere. Saadanne ere Kaas med 2 Familier, som staae sig ganske godt, da de ikke ere afhængige af Bønderne; Hellig Peer med et Huus; Leuca, sønden for Hasle, med 2 Huse. Paa Hasles Nørre Udmark boe 6 Fiskerfamilier; alle disse have ingen Græsningsjord.

Fra Vang kommer man, efter at have steget over et langt og høit Bjerg, til det, hvorpaa Ruinerne af Hammershuus Slot ligge. Bjerget bestaaer af en stor rund Granitklippe, som mod Vesten beskylles af Havet, mod Syd og Øst omringes af dybe Dale, men paa den nordlige Side staaer i Forbindelse med de omliggende endnu høiere Bjerge. Her har Kunsten kommet Naturen til Hjelp, for at gjøre denne Bjergfæstning utilgjængelig. Paa den vestlige og østlige Side er Bjerget ubestigeligt; da Klippen der er lodret; den sydlige Side er saaledes, at man ikke, uden ved at gaae i Sneglegang, kan bestige det. – Øverst paa denne Klippe ligge Slotsruinerne. Naar Slottet er bygt, vides ikke. Waldemar den Første

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

og Erkebiskop Asser tillægges det, men Begge uden Grund. Det har været byggt i en Fiirkant, omgivet med Muur og Taarne. Af den egentlige Slotsbygning staae endnu Ydermurene tilbage. Midt paa Slotsgaarden hæver sig et fiirkantet Tarn, hvor Statsfangerne fordum indsluttedes. Mod Norden

193

har Kirken været. De udvendige Mure, for det Meste af Kampesteen, staae endnu; men indvendig er det, som overalt, ikkun en Dyng af Muurbrokker og Gruus. For en Snees Aar siden saae man endnu Altertavlen og Stolene, men ved den Tid nedfaldt Hvelvingen, og derved forflyttedes Commandantens Qvæg, som der havde Stald, til den endnu hvelvede Vagtstue, tæt ved Indgangen til Slotsgaarden. – For nogle Aar siden sad endnu Bjelker i Fangetaarnet; men ogsaa dette er forbi. I Sandvig lever en Kone, som er født paa Slottet, og tydeligen veed at erindre sig dets forrige Tilstand. Det er ogsaa først siden 1742 at den egentlige Ødelæggelse, Nedbrydningen, har fundet Sted. Nu gaaer Hammershuus med stærke Skridt sin aldeles Undergang imøde. Disse colossale Mure, der syntes at kunne trodse Evigheden, have maatte give efter for Menneskenes vindesygge Begjerlighed. – Slottet har været overladt til Bopæl for Landets Commendanten. Printzenskiold have vi saaledes seet at bие der. Men da Slottet imod Midten af forrige Aarhundrede, mere og mere forfaldt, flyttede Commendanterne til Rønne, men vedbliver at betragte Slottet, som deres Eiendom. Det er ikke mange Aar tilbage, at en Commendant ansatte en Artillerie-Constabel ved Slottet, for at vaage over at Nedbrydningen gik regelmæssigen for sig, og for at paasee, at han erholdt rigtig Betaling for Muurstenene.

Slottes sønderlige Bygningsmaade har meget lettet denne Nedbrydning, da Muurstenene ikke ere

194

lagte, som nu brugeligt, en Rad paa langs og en paa tværs, samt i Forbind, men radeviis efter Længden, saa at, naar Nedbryderne havde gjort et Hul nede paa Muren, have de med Brækjern kunne ligesom afskrælle et lodret Lag Muursteen, efter det andet. Hvor dette ikke paa alle Sider har ladet sig gjøre, har man taget Sprængning til Hjælp. Uden en saa voldsom Fremgangsmaade ka man heller ikke begribe, hvorlede blot i et halvt Aarhundrede en saadan Ødelæggelse kan ved saadanne Mure have fundet Sted. Murene ere 2 Alen tykke, opført af Kampesteen og Muursteen om hinanden og radeviis. Vinduerne og Skydehullerne ere dog, hvor de ere anbragte i Kampesteens Muur, omsatte med Muursteen. Til Forbindelsesmiddel er brugt Kalk fra Limensgade, som ved Tidens Ælde er bleven til en Masse med Stenene. – Om 10 Aar vil maaskee blot Gruusdynger vise, hvor Slottet har staaet; naar undtages det midterste Taarn, har det øvrige været alt for ødelæggende behandlet, til længere at kunne modstaae Frost og Tøveirs afvexlende Indflydelser, skjøndt Landets nuværende hæderlige Commendant har gjort alt, hvad der stod i hans Magt, for at forhindre Slottets aldeles Undergang.

Medens Skåne udgjorde en Deel af Danmark, har Hammershuus, tillige hele Bornholm, været et Tvistens Æble mellem de danske Konger og de dengang mægtige lundiske Prælater. Øen laae under Lunde Kapitel, som tildeels var forlehnet dermed; men den var snart i Kongernes, sant i Erkebispernes

195

Hænder, alt som Lykken begunstigede dem.

*Ole Jørgen Rawert Akvarel * Hammershuus 1822*

Christopher den Første var den første danske Konge, som tog Landet fra Lunde Kapitel, efterat han forud havde fængslet dets mægtige Erkebisp, Jacob Erlandsen; men Fyrst Jarmer af Rügen, opfordret af Pave Alexander den Fjerde, indtog, efter at have hærjet Sjælland, igjen Øen, i Forening med Erkebispens Broder, Andreas Erlandsen, og deels henrettede, deels bortførte Hammershuus's Besætning, 200 Mand. Erik Glipping, som havde bestegit Danmarks Throne noget efter Jacob Erlandsens Fængsling, tilbageerobrede Bornholm 1265, og fangede Andreas, som længe kjækt forsvarede Slottet. – Saavel Erik, som hans Eftermænd, vedbleve at ligge i Strid med Erkebisperne, og Bornholm skiftede hvert Øieblik Herrer. Ene den snilde Margrethe vidste at beholde Øen; men i hendes svage Eftermænds stormfulde Periode blev Landet igjen en Spire til Kiv, indtil Frederik den Første, 1525, pantsatte Bornholm til Lübeckerne, for de Bekostninger disse havde anvendt paa at sikre ham den danske Throne. Lunde Kapitel erholdt Bornholm tilbage, naar de 50 Aar vare forbi, i hvilke Lübeckerne skulle have Landet; men det kom aldrig mere til, i verdslig Henseende, at høre under Lund; dets geistlige Overherredømme vedblev imidlertid indtil Statsomvæltningen 1660.

Yndere af skønne Naturscener maa ikke forsømme, hvis Veirliget tillader det, at gjøre en Baafart mellem Hammershuus og Vang. Man vil her see,

196

saavel Slotsbjerget, som Ringebjerget, med det imellem værende endnu større Bjerg, skyde med lodrette, betydeligen høie, i de forskellige Former dannede Klipper, ned i Havet. Dybe Kløfter eller Bjerghuler tilstæde Baadene at kunne roe ind i dem. Sagnet vil, at en af disse Huler skal staae i

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Forbindelse med Slottet. Deels i Kløfterne, deels paa fremragende Klippestykker have en utallig Mængde Søfugle deres Tilhold og Reder. – Lige saa roligt som Havet havde været i Begyndelsen af vore Ophold her paa Landet, ligesaa stormende var det mod Slutningen, hvorved vi hindredes fra at nyde disse Glæder.

Tæt ved Slottet ligger Slots-Ladegaarden, omgivet af Skov, i en overordentlig romantisk Egn, hvor Hammershuus, Fyret og de omliggende Bjerge danne uendeligen mange og saare skjønne Kabinets-Malerier. – Paa denne Gaard holdes det største Antal Faar her paa Landet; Faareracen har været ædlere end Landets almindelige; men Eieren kan ikke holde den reen fra Blanding med Omegenens Væddere, saa den nu forværres. Her er med Faar og Lam 120 stykker. Af disse ere 50 Moderfaar; fordum var her 80. Før fik Eieren 3 Pund Uld af hvert Faar, nu ikkun 1½ Pund; før 2 Lam, nu blot et. – Paa hans Marker saae vi tørede endeel store røde Heste, de bornholmske aldeles ulige. De maa sikkert være afføddninger af Heste fra det Frederiksborgske Stutteri; i det Mindste delte de med dettes røde Race den Feil, at være hokbenede. En Fodsti ned

197

igjennem en Bjergdal førte os tilbage til Allinge, og vi endte saaledes vore Vandringer her paa Øen. Veien fra Nexø til Aakirkeby løber i Begyndelsen hen over en jævn Sandsteensflade, der er bedækket med en frugtbar Muldjord, som bærer riig Høst. Ved Boels Kirke begynder Landet at hæve sig. Øverst paa Bjergfladen har man en meget deilig Udsigt. Til høire dynges Urbjergene sig i Uldsække dannede Masser ovenpaa hverandre; til venstre vedblive de i en kort Strækning, men falde derpaa brat af, saa at Toppen af de ved Bjergenes Fod staaende Træer danne en grøn ophøiet Rand omkring dem. Over Træernes Toppe seer man ud over Sønder Herreds flade, med smaae Lunde begroede Strækninger. Rispebjerget ene rager frem mellem enkelte Høie, og det hvide Flyvesand betegner paa en sønderlig afstikkende Maade Landets sydlige Grændse. Med saadanne afvexlende høist interessant Udsigter nærmer man sig Aakirkeby, og har lige for sig Almindingsens skovgroede Bjerge, over hvilke Rytterknægten hæver sig, med sin skaldede Isse.

Det var St. Hans Aften vi ankom til Aakirkeby. Den er en af Bornholmernes Festdage. Fra alle Kanter af Landet samler man sig paa den Dag ved Kilden i Almindingen, for der, ligesom ved Kirsten Pils Kilde i Sjælland, at mødes med Venner og Bekjendtere, og tilbringe Eftermiddagen i den frie og her saare skjønne Natur.

Meget Liv herskede i Aakirkeby. Alle de, som fra Bornholms Sønder og Vester Herreder ville til

198

Almindingen, maae, for største Delen, lægge Veien gjennem denne By. Alle Vegne fra strømmede man her sammen, kjørende, ridende og gaaende. Vertshuset var opfyldt med Gjæster. Da vi havde aflagt vores Reisetøi, vandrede vi til den en lille halv Miil fraliggende Almind. Paa denne saare interessante Spadseregang kommer man forbi den, for sine skjønne Situationer bejendte Herregaard, Vallensgaarden. Mod Almindingsens steile, skovgroede og skovkrandsede Klippevæg, og mod Bornholms Elysium, Rømersdal, til Venstre, før den bakkede, skjønt gruperede Vei gjennem en Planteskole og Granplantage, og pludseligen seer man sig omringet af en Mængde Mennesker, og foran sig har man en sammenpakket broget Vrimmel, som ved sin idelige Bevægelse, og ved de imødelydende Toner levede gjenkladte os Erindringen om hvad vi saa ofte, paa samme Dag og til samme Tid, havde seet i Kjøbenhavns Dyrehave.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Samlingsstedet er en næsten rund, noget skraa, Flade, paa de 3 Sider indsluttet af tildeels med Eeg og Avnbøg begroede Bjerger, og hvor 4 Veie, der i de modsatte Retninger gjennemskjære Almindingen, støde sammen. Mod N. O. gaaer denne Flade strakt ned, og her er det, at den speilklare Kilde findes, der nu, med Hensyn til Dagen, var smykket med afhuggede Grene, som dannede over den en Lævhytte. – Midt paa Samlingspladser stod nogle Vogne, hvorfra udsolgtes Brændeviin m. m. Paa dette Sted, og om disse Vogne, var den største Menneskevrimmel,

199

og dette var Middelpunktet, hvorfra Spadserende fordelte sig til alle Sider. Nogle besaae Plantagerne, andre besøgt Lilleborgs og Borresøens skønne Omkreds, atter andre leirede sig i Skovende, paa Bjergenes Sider, hvor de, nydende et landligt Maaltid, havde fri Udsigt til den Mængde Mennesker, som tumlede sig paa Pladsen. – Omkring Kilden havde fattige Koner taget Stade. Paa denne Dag samlede sig fra alle Landets Kanter, for, om muligt, midt under Glæde og trange Kaar. I denne Kilde nedsattes forud en Spand, hvori kastedes Penge, der siden deltes mellem de nærmeste Sognets Fattige. For 10 Aar siden, da man havde her endnu Sølvmynt, var denne gode og gamle Skik endnu i Brug. Vare Gaverne vel ikke betydelige, glimrede dog nogle Sølvpenge paa Spandens Bund. Dette er nu ikke mere. Med Smaamyntens Aftagelse, aftog ogsaa Skikken. En eller anden Fiolin og Fløite søgte at forskaffe sin Eier en liden Indtægt. Naar undtages dette, var Intet, som kunde skaffe nogen Afvexling i denne eensformige og lidet underholdende Samling. – Det er Damerne, som ved en saadan Leilighed skaffe Liv og Bevægelse iblandt den forsamlede Mængde Mennesker. Her var dette ikke Tilfældet. De bornholmske Fruentimmer føre, for det Meste, et huusligt, men stille Liv. I Selskaberne sees de ikke, neppe Huusmoderen, der ideligen er sysselsat med at vaage over, at hendes Gjester intet skulle mangle. Der bliver derved færre Berøringspunkter mellem de tvende Kjøen.

200

Ethvert holder sig særskilt. Saalede ogsaa ved den almene Samling. – Hvad der endnu mere bidrager til at formindske Afvexlingen er Fruentimmernes eensformige Paaklædning. For det Meste ere de iført, Sirtses Klæder, af et for Bornholm egent Snit, omtrent saaledes, som vi nu i Sjælland see gamle Matroner klædte. Nogle have en Kaabe omkring sig og en Kyse paa Hovedet. Alt dette bidrage til at gjøre Stemningen mere alvorlig, og bortfjerne det Liv, som man ellers er vant til at finde paa lignende Steder, og ved lignende Leiligheder. – Vi kan ikke forbigaae at omtale et Slags bornholmsk Hovedpynt, som vi ikke veed bruges andre Steder i Danmark, men skal være en Levning fra Lübeckernes Tid, det er Nøller, der bestaar i en Rad Kniplinger, som ere skivede og staae ud fra Ansigtet. Bag Kniplingstrimlen ere Blomster, der ligeledes staae stivt i Veiret. Panden bliver stærkt pudret lige til Øienbrynene. Bag i Nøllen er anbragt et farvet Baand, som bedækker Befæstningen. – Det er de noget fornemmere Fruentimmer, som bruge dette Hovedpynt; men det er nu ikke saa almindeligt, som før.

Henimod Aften begyndte Hoben efterhaanden at mindskes. Man saa nu de unge Karle, for det Meste til Hest, at ride Veddeløb, og der hørte ikke sjældent Færdighed til at undgaae at nedtrampes af disse vældige Ryttere. – Tilfredsstillet af denne skønne Matur, vi i Dag havde seer, og af den Gjestfrihed vi havde nydt, kom vi seent tilbage til Aakirkeby, hvor vi, i vores ellers eensomme Herberg, fandt, at man-

201

ge, til lagt ud paa Natten, søgte at fuldende Dagens Fest, med Spil og Drik.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Af Holzførster Rómer, hvis Bekjendsskab vi havde gjort ved Kilden, havde vi modtaget en os behagelig Indbydelse, til Dagen efter med ham at gennemvandre hans Forstrevier. Tidligen indfandt der en af de behageligste Dage, under vort Ophold paa Bornholm.

Almindingen, som udgjør en Deel af den store, midt i Landet liggende, Høilyng er den høieste Strækning paa Bornholm. Den udgjør omtrent 1387 Tdr. Land, som ere omgøvnede med Steengjerde, hvis indvendige Side bestaaer af en Jordvold, beplantet med 3 Rader Træer. Inderst staaer vexelviis en Række af Piil og Hvidtorn. Ovenpaa Volden var saaet Hvidtorn, som endnu ikke var kommen op. – Terrainet i Almindingen er meget bjergigt og klippefuldt, gennemskjæres af dybe Dale og Fjeldrevner. Man kan kun regne, at 940 Tdr. Land ere af denne Strækning tjenlige til Skovkultur, det øvrige ere golde Klipper, Veie, Sø og Skovbetjentes Bolig med Jord m. m. – Jordsmonet bestaaer, dels af golde nøgne Granitnasser, dels af guult, temmelig ufrugtbart Sand, som paa nogle Steder, hvor det udfylder Klipperevner, er temmelig dybt; men paa andre Steder stryger Bjerget lige under Jordskorpen, hvorfor ene Birken, som ikke har nogen Pælerod, her vil trives. Undertiden støder man, 2 Alen under Jordens Overflade, paa den ufrugtbare Ahl. I Da-

202

lene er det bedste Jordsmon, skikket til Løvtræer. Der findes ogsaa Tørvemoserne.

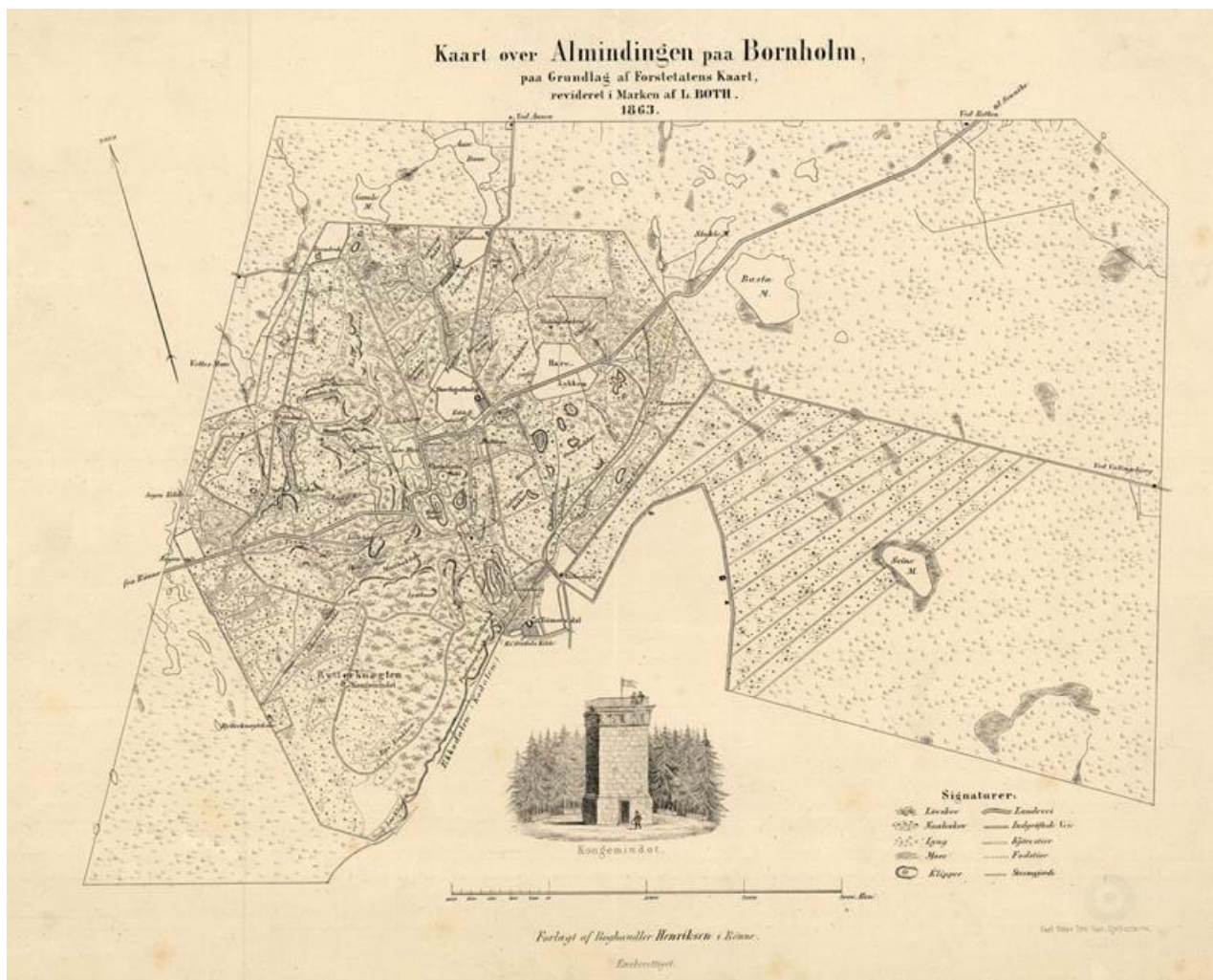
Paa den sydvestlige og tillige høieste Deel af Almindingen staaer den eneste Levning af den gamle Skov, som forud har bedækket Høilyngen. Skoven indtager omtrent 150 Tdr. Land, og bestaaer af 130 til 150 aarig Eeg, Avnbøg og Elle. Da Almindingen først for faa Aar siden er, under Holzførster Rómers Bestyrelse, indhegnet, har Qvæget før vandret efter Behag omkring i Skoven, afgravnende alle opspirende Træer, og meget beskadigende de gamle. Intet Under derfor, at den nuværende Skovbestand bærer kjendelige Præg deraf. Den Eeg her staaer er Quercus robur. For det meste er den overmoden, kroget, lavstammet og mere eller mindre beskadiget af Iisrevner. I 15 til 16 Aar have Eegene ikke baaret fuldkommen og modne Agern. Skjøndt Træerne ere fra 130 til 150 Aar gamle have de ikkun 18 til 20 Alen til Toppen, og Sammerne ere sjeldne over 5 til 6 Alen lange. Ved Roden er Træernes Gjennemsnit 10 til 18 Tommer. Altsaa indeholder en saadan Stamme 9 til 20 Kubikfod. Grenene og Toppen kunne anslaaes til 1/3 af Stammens Kubikindhold. – Af dette sees, at Egetræerne ikke ere meget fremmede, efter deres Alder. Jordbunden synes overhovedet ikke heller at være passende for dem. – Paa den søndre Side er, i Forbindelse med den gamle Egeskov, omtrent 50 Tønder Land begroede med ung tæt Egeskov, som forrige Vinter første Gang blev udhuggen. Efter Høiden at regne, skulle Træerne være

203

20 aarige, men ved at tælle Ringene i de overskaarne Stammer fandtes, at de vare dobbelt saa gamle. Den høie Grund, de staae paa, og Ufreden have skabet dem. – Imellem Egetræerne ere Avnbøgene adspredte. Ellemoserne udgjør omtrent 80 Td. Land; men i disse ere indbegrebene de under Behandling værende Tørvemoser. Elletræerne ere ligeledes meget beskadigede.

Efter Taxationen fandtes i Aar i Almindingen 11,460 Stkr. Egetræer, indeholdende 3466 $\frac{3}{4}$ Favn Brænde, og 913 Stkr. Avnbøg, med 174 $\frac{1}{2}$ Favn Brænde, og 913 Stkr. Avnbøg, med 174 $\frac{1}{2}$ Favn Brænde. Ellemoserne ere vurderede til 300 Læs Gjærdsel. Siden Indfredningen have Avnbøgen og tildeels ogsaa Egen begyndt at frembringe rigelige Opvext. – Af Almindingens Egebestand er ikkun 1/6 og af Avnbøgen 1/3 tjenlig til Gavntømmer, der øvrige kan kun bruges til Brændsel.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Kaart over Almindingen 1863.

I Skoven ere anlagte 2 Planteskoler, som ere indhegnede med Steengjerder. Den ældste Planteskole ere omtrent 1 Tønde Land stor, og blev anlagt 1801; den anden udgjør $1\frac{1}{2}$ Td. Land, og anlagtes i Arene 1813 og 1814, da den første var bleven for liden, og ikke kunde udvides, formedelst Klipperne. Jordbunden er her, som overalt i Almindingen, af ringe Beskaffenhed: et guult Sand, blandet med noget Leerjord. I disse tvende Planteskoler opelskes ikkun vilde Træer; meest Bøg, Eeg, Ask, Yppern, Birk, Piil og forskjellige Arter Naaletræer. Endnu har man ikke opelsket Frugttræer; der vilde dog være til sand Fordeel for Bornholm, om disse her maatte

204

finde Plads, og fordeles til Landmanden, saaledes, som der skeer paa Kjøbenhavns og Hirschholms Amter.

Ligesom Almindineg blev indfredet, begyndte nab ogsaa, deels at besaae, deels at beplante de øde liggende Strækninger. Siden 1806 er saaledes bepalntet

med Rødgran	60 Tdr. Land
med Lærketræ	30 Tdr. Land
med Fyr	2 Tdr. Land
med Eeg, Ask, Alm,	

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Birk og Elle	<u>18 Tdr. Land</u>
	110 Tdr. Land.

og besaaet med Rødgran	80 Tdr. Land.
og besaaet med Birk	150 Tdr. Land.
og besaaet med Eeg	3 Tdr. Land
og besaaet med Ask	12 Tdr. Land
og besaaet med eller	<u>5 Tdr. Land.</u>
	250 Tdr. Land

360 Tønder Land ere altsaa, i et Tidsrum af 9 Aar, revne ud fra deres forrige Vildheds Tilstand, og indtagne under forstmæssig Behandling. Plantningen er i Almindelighed meget vel lykkedes; især er dette Tilfældet med Fyr og Lærketræer, der som treaarige vare udplantede fra Planteskolen, fremfor dem, der vare fireaarige. Hine stode noget bedre, og havde

205

skudt sig højere i Veiret. Det var os en særdeles Glæde, at gennemvandre denne Plantage. I Aaret 1805 vare disse samme Strækninger aldeles golde; i den ældste Planteskole havde de forskellige Frøsorter nyligen begyndt at spire, og nu faae vi Bjergknolde, som denne Skole vare beplantede, bedækkede med 7 til 8 Alen høie Lærketræer. – Avnbøg og Birk vise ogsaa god Fremvext. Rødgranen derimod, var, især paa de nøgne, for Vindene udsatte Bakker, længst tilbage. Ask, Yppern og Eeg havde faaet Plads i Dalene og Mosehullerne.

Nogle af Beplantningerne havde lidt, saavel ved Naturen, som ved Menneske-Hænder. Sneen havde, i Vinteren 1813/14, knækket mange Stammer, eller aldeles nedtrykket dem. De 3 Jernnætter, som indtraf i Slutningen af Mai Maaned d. A., havde aldeles bortsviet mange Skud, især de unge Træer, som i Aar vare udplantede. Paa denne Maade var en stor Deel af Plantagen sat næsten et Aar tilbage. Men ogsaa ved Skovtyveri havde Plantagen lidt. De unge Stammer vare afskaarne ved Roden.

Af den indfredede Strækning ere endnu 727 Tdr. Land udyrkede; om 9 til 10 Aar ere de formodentlig, men nuværende Drift, beplantede og besaaede.

Tørvemoserne udgjøre i Almindingen 18½ Td. Land, og behandles nu efter en planlagt Udgravning. Tørvemassen er meget god, og fra 2½ til 5 Alen dyb. Tørvten pludres, trædes med Fødderne, lægges i lange Strimler paa Marken, og skjæres siden i Stykker. Tørvten opsættes i Skruer, og saaledes tør-

206

res, i hele eller halve Kubikfavne, for at sælges ved Auktion. Den Tørv, som ikke kan sælges, opsættes i et i Nærheden af Moserne værende Materialhuus, for at henstaae til bedre Afsætning. – De fleste Tørvegravere arbeide i Dagløn; dog bekom de egentlige Pludrere, foruden 2 Mk. om Dagen, 2 Rbd. for hver færdig Kubikfavn Tørv. – For at udtørre Moserne graves Kanaler midt igjennem dem, hvorved Vandet ledes ned til de lavere Strækninger. Vi saa saaledes en Kanal, som ledede Vandet fra Borggardens Tørvemose. Den var 150 Alen lang, 2 Alen bred, 3 Alen dyb og tildeels udsprængt i Fjeldet. Hvor Bjerget ikke dannede Væggene og Bunden, vare disse af Steen. Egestammer, bedækkede med Jord, lukkede Kanalen foroven. – I Moserne findes en Mængde Træer, især Egetræer. De ligge uordentlig om hverandre, dog meest med Rødderne mod Landsiden. – De nuværende Moser i Almindingen formentes, naar de afgive 150 Kubikfavne Tørv aarlig, at kunne vare 50 til 60 Aar. Naar de ere udgravne skulle de beplantes med Elle.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Fordum vare der ingen Landeveie i Almindingen. Enhver kjørte, hvor han bedst troede at kunne komme frem, ikke til megen Gavn for den opvoxende Skov. Med Indfredningen begyndte Holtzførster Römer ogsaa at anlægge Veie, og han har nu fuldført en Veistrækning af 900 Alen. Veien er 16 Alen bred, indgrøftet, og tildeels udsprængt i Fjeldet, tildeels opfyldt med de udsprængte Stykker. Det er egentlig 4 Veie, der føre hver til sit Herred, og krydse

207

sig i Midten. Veien har erholdt denne Brede, deels for i Tiden, naar Plantagerne groe til, at disse da ikke skulle hindre Færsele, deels og for at det skovede Brænde kan hensættes paa Veien, til Salg og Afhentning. Det nærværende saare skønne Veianlæg har kostet 3838 Rbd. N. V., men vil rigeligen betale sig, ved et at Brændet og Tørvene udbringes nu, formedelst den lettere Transport, til en langt højere Priis end før. Det Egebrænde, som i de forrige Aaringer var betalt med 13 Rdd. pr. Favn, betales paa Skovauktionen i Aar med 21 Rbd.

Efter at have fremstillet en kort Oversigt over den under forstmæssig Behandling indtagne Strækning af Høilyngen, vil vi bestræbe os for, ved med Læserne at gennemvandre den, at give et Slags Begreb om Egnen.

Rawert 1815 Rømersdal.

[Hans Römer og Almindingen i Bornholmske Samlinger side 49](#)

Når man er kommen noget forbi Vallensgaarden, sees Rømersdal, en Gaard, tilhørende Holzførster Römer, og støder lige op til Almindingen. Gaarden har han ladet fra ny opføre. Den er simpel, men net, og et af Bornholms smukkeste Vaaningshuse. Paa den vestlige Side begrændses Gaarden af Almindingsens lodrette, skovbekrandsede Klippevæg, paa den østlige Side er et mere bakket Landskab, tildeels begroet med Skov, eller og Ager og Eng. Mod Søndén sees den skønne Echo-Dal,

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

og mod Norden den Kongelige Skov med Plantagerne. Bornholm eier inden sin Omkreds flere pittoresk vildere Enge end denne; men ikke yndigere. Skulde man nogensinde, træt af at omtumles paa Livets torn-

208

fulde Vei, ønske sig et Tilflugtssted, for i Ro at betragte Naturen og dens Værker, da var her et passende Sted. – Den ene Sidebygning er Lade og Stald, og opført af Granit. Murene ere nedentil 2 Alen tykke, oventil 18 Tommer. Udvendig er Muren fuldkommen glat, og afpudset med Kalk. At opføre lignende Huse, har allerede fundet Efterlignere. I Aakirkeby har Præsten ladet et Saadant opføre; og en Bonde i Sognet har gjort det Samme.

Fra Rómerdal gik vi over en Eng, der støder op til Almindingsens Bjerger, til Gamleborg, som ligger paa den nordligste Pynt af den lodrette Klippevæg, der udgjør Skjellet mellem Almindingen, Vallensgaarden og Rómersdal. Gamleborg, en Levning af vore Forfædres faste Pladse, ligger paa Spidsen af Bjerget, omgivet med Mure af Granit og Cementstene, forende med Cement kalk. Paa den sydøstlige Side har Hovedindgangen været, og paa den nordvestlige en lignende. Af de egentlige Bygninger kan nu Intet sees, af Muurvolden alene kunne Sporene følges. Tydeligen kan man skjelne, hvor en Kalkovn har staaet. Rund om ligge Brokker, deels af brændt, deels af ubrændt Cementsteen. Pladsen er i øvrigt, ligesom hele denne Bjergstrækning, overgroet med Træer. – Ved at fortsætte Veien mod Nordøst kommer man til den ældste Planteskole, hvorfra den nye skønne Vei fører ind i Egeskoven, igjennem hvilken man, over Tørvemoser og Høie træffer den yndige Bjergkjede, som indeslutter Lilleborg og Borresø. Paa den østlige Side af denne

209

Bjergkjede hæver sig, særskillet, den skovrige Bjergknold, hvorpaa Lilleborg ligger. Bjerget er langagtigt, strækker sig fra Øst til Vest, er næsten steilt paa alle Sider, men lodret mod Sydøst. Ovenpaa Høien sees de gamle Borglevninger at ligge. Rómer har ladet bortgrave noget af Jorden og Gruset, og derved er blottet en Deel, sandsynligviis af Hovedbygningens Mure. Disse bestaae af temmelig eensdannede Granitstykker, som ere forenede med Cementkalk. Hvor Murene vare mest blottede vare de 5 Alen høie. Imod Sønder ere Levninger af en gammel Vandledning, der formodentlig har staaet i Forbindelse med en Sidebygning, da Rómer her fandt en Grundsteen, hvori sad en Dørhængsel. Paa Bjergets nordvestlige Side findes ogsaa Levninger af en Bygning. – Hele Knolden er, undtagen paa det Sted, hvor lodrette Klipper vare tilstrækkeligt Værn, omgivet med en Muur, ligesom Gamleborg. Det meste af denne Muurvold var falden ned i Dalen. Noget deraf er ogsaa anvendt til Veifyldning paa den ved Lilleborg anlagte Vei. Hovedindgangen har været paa den sydøstlige Side. I ældre Dage har Borgen været aldeles omflydt med Vand. Paa et Sted sees endnu Levninger af en Dæmning, der har tjent saavel til Opgang, som til at opdæmme Vandet. – Det er ligesaa forgjæves her, som noget andet Sted paa Bornholm, at spørge om Sagn fra Oldtiden har opbevaret Mindet om de, der byggede disse Borge, eller levede og færdedes paa dem.

210

I Bjergkjedens nordvestlige Kant ligger Borresø, den eneste Levning af den Vandbeholdning, som har omgivet Lilleborg. – Søen indtager nu blot 14,000 [□] Alen, men er 5 til 6 Favne dyb. Den er næsten cirkelrund, og dens Bredder ere saa dyndede og sivgroede, at ingen kan komme til den. Elletræer indfatte den. Jordsmonet om Søen har været høiere, men ligesom Tørvemosen, der nu udgjør

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Vandbeholdningens ældste Bund, udgravedes, er Landet mere udtørret og sunken sammen. Paa Bjersiden kunne man tydeligen se Spor deraf. Om Vinteren sættes denne Dal under Vand, da det er bekjendt Erfaring, at Tørvejord saaledes bedre bevares.

J. O

Rawert: Lilleborg i Almindingen 1821.

Strax ved Borresøens nordlige Grændse, begyndte Bjerget stolt at hæve sig. Bjergsiderne vare her deels beplantede, deels besaaede med Gran, Birk og Ask. Dette vedvarede indtil den Knold som udgjør det høieste Punkt paa Bornholm, og kaldes Rytterknægten. Den antages at ligge 4000 Fod over Østersøens Vandspeil. At det maa være høit, derom vidnede flere Primula Arter, som stode i Blomster her omkring. Fra dette Bjerg oversees den sydostlige, sydlige og sydvestlige Deel af Øen. De andre Strækninger skjules af den mod Norden og Østen udgaaende Bjergryg. – En Udsigt fra et saa ophøiet Sted, og over et Land, der er saa grupperet med Skovlunde, Bjerge, Bakker, Agre, Enge, Bønderbyer og Kjøbstæder, og som omringes af et Hav, hvis yderste Grændser synes at smelte sammen med Horizonten, og hvorpaa en Mængde Skibe udfolde Seilene, kan

211

ikke være andet end saare henrykkende. En af Bornholms forrige Kommandanter pleiede og ved en aller anden Høitid, især naar en af det kongelige Huses Fødselsdage indtraf, her at lade opslaae Telte, og forsamle omkring sig endeel af Indbyggerne, for, i Beskuelsen af den dem omgivende skønne Natur, at mindes Festen, som samlede dem, og den Kongeæt, under hvis fredfæle Banner de i Roe kunne nyde den. – En Telegraph var ogsaa under sidste Krig opreist her. Stedet bær endnu Præg deraf. – Rytterknægten er omringet af forkryblede Ege, som Qvæget fordum har afædt, og hvis Grene derfor

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

løbe hen over Jorden, og bedække en stor Plads. Rómer lader nu disse efterhaanden afhugge, saa at de gamle Stammer kunne frembyde nye Skud.

Den østlige Side af det Bjerg, hvorpaa Rytterknekten ligger, danner den lodrette Klippevæg, som udgjør Almindingens naturlige Grænse mod Vallensgaarden og Rómersdal. Paa enkelte Steder findes imidlertid Fjeldrevner, begroede med Skov. Ned af en saadan søgte vi at komme til Echo-Dalen, der tilhører Vallensgaarden, er bevoxet med Elle og gjennemslynges af en liden Bæk.

Aaakirkeby, midt imellem Nexø og Rønne, 2 Miil fra hver af Byerne, regnes vel blandt Bornholms Kjøbstæder, og har ogsaa, som saadan, dissers Rettigheder, samt Byfoged fælles med Nexø, men er allers kun en maadelig Landsby. Her er 114 Boliger med 115 Familier. To Detailhandlere eller Høkere leve i Byen. Fordum har Aaakirkeby været anse

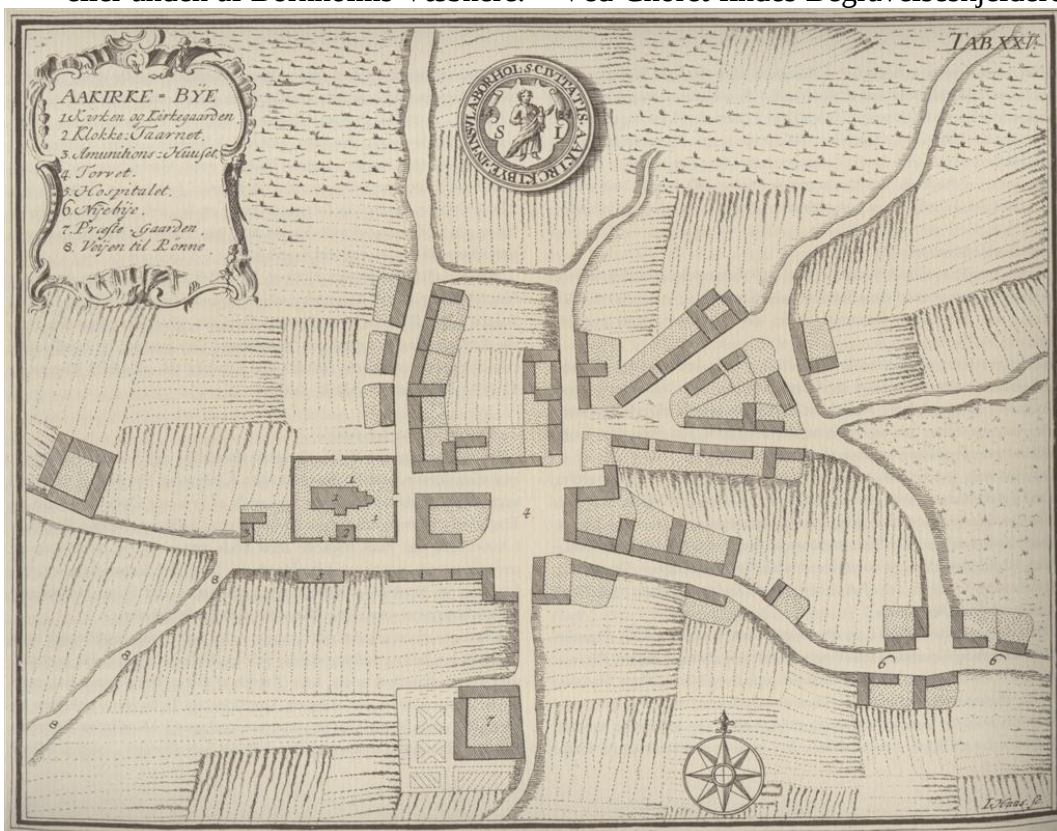
212

ligere, og, endskjøndt liggende næsten en Miil fra Havet, har den dog havt en Havn ved Reghammer eller Nyhammer; men denne er nu tilsandet, dog findes den angivet paa Kortene, ikke langt østen for Grødbyaa. – Agerbrug er nu Beboernes fornemste Næringskilde. Træsko forfærdiges dog her i temmelig Mængde – Byens Kirke, de største og smukkeste paa Bornholm, skal være en Efterligning af Lunds Domkirke, hvilket imidlertid ikke synes at være Tilfældet, i det Mindste har Bygherren tilladt sig mange og væsentlige Forandringer. – Kirken er meget høi; i Midten ere Rader af Stole, der indsluttes af Steenpiller, med hvælvede Sideaabninger. Paa hver Side af disse Stole er en Gang, og mellem denne og Kirkemuren andre Stole. Steenpillerne og Murene ere malde lysegraae, og derpaa ikke ilde udførte bibelske Forestillinger, Graat i Sort. Hist og her hænge Kaarder, til Minde om en eller anden af Bornholms Væbnere. – Ved Choret findes Begravelseskjeldere. Trægulvet over disse

var i saare maadelig

Forfatning.

Bræderne laae aldeles løse, og blot ved at skyde dem tilside, saa vi Liigkister, og Levninger af dem.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Aakirkeby kan antages at ligge saavel i Midten, som paa det Øverste af den Bjergflade, der hæver sig mellem Nexø og Rønne. Veien til denne sidste By gaaer nu, for det meste, jevnt nedstigende mod Havet, afvejlende over Agre og Enge, Krat og Skov, samt Lyngheder. Paa venstre Side beholder man stedse Havet i Sigte; den høire Synskreds begrænd-

213

ses derimod af Bakker, deels skovklædte, deels besatte med Bøndergaarde. Omtent midt imellem Aakirkeby og Rønne kommer man forbi de for deres Engbund bekjendte og benævnte Smørenge Gaarde. Ikke langt derfra ligger Nu Larsker Kirke, en iblandt de fire runde Kirker her paa Landet. Den er bygt af tilhugne Kampesteen.

J. O. Rawert Nye Lars Kirke 1821.

I Midten er en massiv Pille, hvorpaa en Hvælving, til hvilken en Løntrappe fører op i Kirkens Ydermuur. Det øverste hvælvede Rum afbenyttes ikke; i det nederste derimod er Prædikestolen, samt Bænke for Menigheden. Et ovalt Chor, ligeledes med Bænke, og hvori Alteret findes, er anbragt ved den ene Side. Tre smaae Vinduer ere udhugne i den runde Muur. Da ingen tilstrækkelig Lysning kan falde herigjennem, faaer Kirkens Indre et skummelt Udseende, Hvor naar disse runde Kirker ere byggede, og til hvad Øiemed de have erholdt denne særegne Dannelse vides ikke. Det er ikke usandsynligt, at de i den i Norden saa urolige Middelalder have tjen til et Slags Fæstning, hvor Landets Indbyggere have søgt Tilflugt. Da man senere ikke har havt dem nødige til dette Øiemed, ere de forandrede til Kirker, og paa den Tid ere Chorene tilbyggede.

Nærmere Rønne ligger Knudske Gildesbo. Endeel Mennesker vare forsamlede omkring Huset, og endnu flere tyede derhen fra Omegnen. _ Disse Samlinger ere Levninger fra Middelalderen. Nogle holde for, at de have deres Oprindelse af, at Bøn-

214

derne, naar de bragte deres Landgilde til Hammerhuus Slot, erholdt af den kongelige Foged Øl og Brændeviin. Dette afskaffedes imidlertid, og til Vederlag gav Kongen et Huus med noget Jord til i hvert Sogn, for at Bønderne kunde, visse Dage om Aaret, der samles til Lystighed. Husene og Jorden bortforpagtes, og afgiften bestaaer i Øl, Brændeviin og Tobak, som ved Samlingerne fortæres. For at holde Orden i disse Samlinger, og for at sørge for de Tilstedeværendes Beqvemmelighed udvælges en Oldermænd, som har Forsædet, en Straaherre, under hvis Bestyrelse Rettens Pleie og Selskabets Oekonomi er lagt, to Øldirekteurer, som udtappe Øllet og drikke Gjesterne til, og endelig en Fyrbøder, som maa slaae Ild til Tobakspiberne. – Hvad Bøder der kan indkomme drikkes op. I ældre Tider gik det meget støiende og larmende til, ved disse Forsamlinger; men u er dette ophørt, og, som det syes, ville Forsamlingerne ogsaa snart ophøre.

215

Almindelig Udsigt over Bornholm.

Øen Bornholm, af Wulfstan kaldt Burgundaland, skandinavisk Borgundar Holm, ligger mellem den 54° 59'30" og 55° 17'54" nordlig Brede og mellem den 31° 18' og 31° 45'30" Længde, regnet fra Færø Meridian. Hammeren, eet af Landets nordligste Punkter, ligger under den 55° 17'15", og Dueodden, det sydligste Punkt, under den 54° 59'30" nordlig Brede. Rønne, paa Øens vestlige Kant, ligger under den 31° 18'30" Længde østen for Færø, og Svannike, paa den østlige Kant, under den 31° 44'45". Afstanden mellem Hammeren og Dueodden er noget over 5 Miil, og mellem Rønne og Nexø, eller Svanike, næsten 4 Miil. Kvadrat-Indholdet er 10,3070 Miil. Christiansø, som ligger under den 55° 19'30" nordlige Brede og 31° 47, Længde østen for Færø, og hører under Bornholm, udgjør 0,0072 [□] Miil *). Den nordlige og østlige Deel af Landet er mest bjergrigt; den sydlige og vestlige mere jevn. Midt igjennem Øen strækker Udmarken sig, Høilyngen kaldt, tilhører Kongen, og udgjør næsten en Fjerdedeel af Landet.

*) Fordum har man regnet Bornholm, for at være 18[□] Miil: men ved Videnskabernes Selskabs Kort derover, er man oplyst om Vildfarelsen.

216

Den bestaaer, for det Meste, af nøgne Bjerge, begroede med Lyng; noget er dog bevoxet med Skov, og kaldes Almindingen. Den frugtbareske Deel af Øen er paa den nordlige Kant, Svannikes og Gudhjems Opland, den ufrugtbareske er paa Vestkanten, i Nærheden af Hasle og Vester Marie Sogn. Den kornrigeste Deel er Sønder Herred og noget af Vester Herred. Bornholm fremviser en stor Mangfoldighed af forskjellige Bjergarter: man finder der Urbjerge, Fløtsbjerge og opskyllede Bjerge, og det paa et saa indskrænket Fladerum.

Urbjergene udgjøre	7,0941 [□] Miil
Fløtsbjergene udgjøre	2,3822 [□] Miil
De opskyllede Bjerge	0,8307 [□] Miil
	10,3070 [□] Miil

Altsaa forholder Urbjerget sig til Fløtsbjerget, som 3 : 1 – hiint til det opskyllede Bjerg, som 9 : 1, og Fløtsbjerget til dette, som 3 : 1.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Urbjerget bestaaer paa Bornholm af Granit, som dog, paa nogle Steder paa den østlige Kant af Landet, gaaer over til en gneusagtig Steen, f. Ex. ved Rankleven og Paradiisbakken. Almindelig er Graniten her fiinkornet. Den megen kjødrød Feltspath, af mindre Mængde hviid eller graae Qvarts, og af meget smaa-bladet Glimmer, hvis Farve gaaer fra det sorte over til det tombakbrude og lys mesinggule. Graniten

217

viser sig i mægtige Lag, hvis Størrelse ikke kan bestemmes. Med ubetydelig Afvigelse stryger den fra N. O. til S. V., og falder 75 - 80° imod S. O. Den gennemskjæres af mange Hoved- og Bi-Gange. Sædvanligen ere de udfyldte med Qvarts, Feltspath eller grovkornet Granit. Ikkun een Gang have vi fundet i Bobbeaaen ved Gudhjem, udfyldt med Leerporyr og Qvartskristaller, samt ved Nexø en Gang med lidet Kobberglans, Kobbergrønt og noget Spor af Malachit. Paa Skraaningerne af det Bjerg, hvorpaa Hammerhuus ligger, findes nogle smaae Blyglans-Nyrer, og ved Paradiisbakken Graphit-Nyrer, omgivne med meget Jernokker. Andre Slags Gangudfyldinger eller forskjelligt afvigende Lag (thi man kan vel ansee de ovennævnte Nyrer, som meget smaae Lag, og derfor sætte dem under en og samme Kategorie?) synes ei at være i den bornholmske Granit. – Paa den medfølgende geognostiske Kort sees tydeligen Urbjerget Grændser, saavelsom de til disse stødende Bjergarter. Iblandt disse skal Porcellainjorden paa den vestlige Side siden nærmere omtales. Saavidt lagtagelserne naae, hviler den umiddelbart paa Graniten; om den findes i den, veed man endnu ikke bestemt, men har al Grund til at tvivle derom, fordi den Egn, som strækker sig fra Rytterknægten til det Sted, hvor Porcellainjorden begynder, bliver pludseligen steilt nedskydende, og hæver sig ikke mere paa den vestlige Kant af Øen.

218

Af Fløtsbjerge findes paa Bornholm Sandsteen i en Strækning af
og Skiferleer, som paa et Sted synes at gaae
over til Alunskifer

2,1398 [□] Miil

0,2424 [□] Miil

2,3822 [□] Miil

Sandstenen hører, saavidt den Natur hidtid er undersøgt, til den yngre Sandsteen. Den forekommer næste med alle Farver, men især med rød og guul, og med de med disse forbundne Afændringer. Farvbene hidhøre af Jernokker. Man finder og hyppigen hviid Sandsteen: ikkun paa et Sted sees den svagt grønfarvet, nemlig ved Snogebæk. Sandsteensfløtserne ere fra 2 til 24 Tommer mægtige, falde overalt under en Vinkel af 4° imod S. V., og stryge, med faa Undtagelser, fra N. V. til S. O. Der forekommer i den to emmelig regelmæssige Afsondringer, som gennemskjære hverandre under rette Vinkler, og derved danne mere eller mindre fuldkomne Qvadrater eller Rhomber. Desuden findes i den en Mængde Spaltninger. Ligesom Stenens Farve er meget forskjellig, saa er og dens Korn, som ere fra et Spurveægs Størrelse til mikroskopisk Lidenhed. I nogle saakaldte Stokke forsvinde Kornenes Afsondringer aldeles, og Sandstenen viser sig, selv for det bevæbnede Øje, som en eensdannet Qvartsmasse. – Det herskende Bindemiddel er stedse lerigt, blot

219

hist og her Kiselagtigt. Bindemidlets Forhold til Qvartskornene er megt forskjelligt. I de dybere Sandsteenslag er, for det meste, Qvartsen herskende, i de øvre, Bindemidlet sten/undergrunds beskrivelsen fortsætter indtil:

233

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Bornholm udgjør et Amtmandskab, er indeelt i 4 Herreder, som benævnes efter de 4 Verdens Hjørner, og har 15 Sogne.

Efter Folketællingen i Aaret 1801 *) levede paa Bornholm.

i Kjøbstæderne	5,926 Mennesker
paa Landet	<u>13,087 Mennesker</u>
	19,013 Mennesker
paa Christiansø	<u>984 Mennesker</u>
hvilket for Bornholms	
Amt udgjør	19,997 Mennesker.

Befolkningen var altsaa dengang 1960 Mennesker paa een [□] Miil. Sammenligner man denne Befolkning med den øvrige Danmark, i 1801 sees, at Bornholm staaer, med Hensyn til Folkemængden, mellem Fyens og Lollands Stifter.

Efter vedføjede Tabel I over Fødte og Døde paa Bornholm, for en Række af 14 Aar, er Folkemængden tiltaget siden 1801, med 2,752, altsaa skulle den nu udgjøre 22,749 Mennesker; men da aarligen en stor Deel udvandrer af Mandkjønnet, som Sømænd, og af Qvindekjønnet, som Tjenestetyende, til det øvrige Danmark, tør man neppe antage, at der nu leve flere end 21,000 Men-

*) Disse Opgaver stemme ikke overeens med dem, som anføres i Etatsraad Thaarups: Kort Oversigt over Bornholms Amt. Kort Oversigt over Bornholms Amt. Fra Rentekammeret Tabelkontoir ere de her meddeelte.

234

nester paa Bornholm og Christiansø, saa at der nu kommer 2,037 Mennesker paa en [□] Miil.

Efter Middeltallet af de her anførte 14 Ar have Ægteskaberne aarligen være 169,643

Fødte af Mandskjønnet	311,787	
Fødte af Qvindekjønnet	<u>304,643</u>	
af begge Kjøen		616,430
Døde af Mandskjønnet	214,714	
Døde af Qvindekjønnet	<u>205,143</u>	
Døde af begge Kjøen		419,857

Altsaa flere Fødte end Døde 196,573

Forholdet af Ægteskaber til
Folkemængden 1: 123.848

Forholdet af Ægteskaber til
Fødte 1: 3,633

Forholder af Fødte til
levende 1: 34,067

Forholdet af Døde til
Levende 1: 50,017

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Forholdet af Fødte til Døde 1,8689 :1

Forholdet af Uægtefødte til
Ægtefødte 1: 22,416

Forholdet af Dødfødte til Fødte 1: 16,692

Forholdet af Kjøbstædfolk til
Landsbyfolk 1: 2,208

Af Ovenstaaende sees, at Forholdet af Ægteskaber til Folkemængden er meget lavt:

235

ene Schweiz og Norge have, af de europæiske Lande, et endnu lavere Forhold, og Bornholm staaer, med hensyn hertil, paa samme Trin, som England og Vales. De stærke Udvandring, der endog fordum har været begunstiget af Regjeringen, den ringe Mortalitet, og det Udmærkede ikke udstykkes, at Udskiftningen endnu ikke har fundet Sted, altsaa kan Agerbruget ikke hæve sig til det Punkt, den bør hæve sig til, samt at Landet mangler Haandværker og Fabrikker, ere Aarsagerne hertil. Forholdet af Ægteskaber til Fødte er ligeledes meget lavt. Der kommer blot noget over $3\frac{1}{2}$ Barn paa een Familie. Forholdet af Døde til Levende er derimod saa høit, at ikkun enkelte Provindser i Rusland have et høiere eller lignende Forhold. Det vidner om et sundt Klima. De Ægte- og Uægtefødtes Forhold udgjøre Middelveien mellem de Forhold, om angives for de øvrige europæiske Lande. Ved at kaste et Blik paa Tabel I. sees en mærkelig Forskjel mellem de første og seneste Aar, med Hensyn til de Uægtefødtes Antal. Under Krigen sendtes, til Øens Forsvar, endel Krigsfolk derover. Heri ligger Aarsagen. Hvor aarvaagen Vulkan end var, havde Mars og Venus ham dog til Bedste. Forholdet af Kjøbstæd- til Landfolk er sjældent høit.

Agerdyrkningen er Indbyggernes vigtigste Næringsvei. Den drives her bedre, end paa mange andre Steder i Danmark, uagtet den høiligen træ-

236

ger til Forbedring. Al Agerjord er inddeelt i to Slags: Bygjord og Havrejord; hvert Slags drives for sig. Bygjorden er i Almindelighed den bedste, og nærmest Gaarden beliggende Deel. Den er inddeelt i 5 eller 7 Marker, hvorpaa Sædskiftet er: 1) Rug, gjødet, 2) Græsning, paa nogle Steder Kløver, 3) Byg, 4) Erter, 5) Byg. Paa middelmaadige Jorder begynder man nu Sædskiftet fra ny af, paa de bedre tages endnu 6) Erter, 7) Byg. – Havrejorden erholder aldrig Gjødning. Naar den i et Par Aar er dreven med Havre, lader man den igjen ligge lige saa mange Aar til Græsning. Undertiden besaaes den til Afvexling med Vikker, eller Blanding af Vikker og Havre.

Nogle enkelte Steder, samt paa Kjøbstædsjorden, gjøres Forandring i dette Sædfølge. – Paa de Gaarde, der have Sandlodder, dyrkes disse ene, ligesom Havrejorden, med Rug. Et Par Aar Rug, som kaldes Sandrug, og et Par Aar Hvile. Uagtet der ikke gjødes til denne Rug, høster man dog i fugtige Sommer god Sæd.

Agerdyrkningsredskaberne ere de samme, som i det øvrige Danmark. Ploven er den almindelige sjællandske med to Hjul, hvoraf det ene er høiere end det andet, og trækkes af 4 til 6 Heste. Nogle have vel forsøgt at pløie med Stude, men have igjen ophørt dermed, da Vaaren kommer her paa Landet pludseligen og er kortvarende, saa man nødes til at ile med Pløiningen. Harven

237

bestaaer af 3 Harvebuller, med 5 eller 6 Tænder i hvar Bul. To saadanne Harver bindes sammen. Tuk Byg bruges Krog (Aar).

Rugjorden pløies een Gang, Gjødningsen udkjøres, spredes, Rugen saaes ovenpaa i Slutningen af October, eller i Begyndelsen af November, og nedhaves tilligemed Gjødningsen. Erfaringen skal have lært, at Rugen ikke vil trives paa Bornholm, uden at den ligger i Læ af Møget. Vindene skulle være for skarpe og kolde til at Sædspiren ellers kan modstaae dem. – Rugagrenerne ere i Almindelighed ikkun 5 Alen brede, undertiden endog smallere. De gjøres meget høiryggede, for at forebygge, at Vandet ikke skal staae over dem om Vinteren. En saadan høirygget, med Rud bevoxet Ager, afgiver et forunderligt Syn for den Vandrer, som ikkun er vant til at see en jevn Mark.

Bygjorden faaer to Pløininger. Nogle rispe om Efteraaret, især hvor Jorden er meget græsunden. Furens Dybde er forskjellig, efter Egnens Brug og Jordbundens Beskaffenhed, fra 3 til 11 Tommer. En Tønde Byg udsaaes i 12,000 [□] Alen.

Erter og Vikker erholde een Pløning. De saaes meget tætte. To Tønder paa det Areal, hvor den sjellandske Bonde ikkun saaer een Tønder.

Havreagren pløies eengang, og een Tønde Havre saaes i 8,000 [□] Alen. Den bornholmske Havre er fortrinlig, noget, der vil være paafal-

238

dende for dem, som ikkun kjende denne Havre fra det, der af bornholmske Skippere sælges i Kjøbenhavn, og som er det sletteste af al den Havre, der kommer paa denne Stads Marked; men man maa erindre, at bornholmske Havregryn bære i samme Grad Prisen for andre Gryn af samme Slags, som Havren maa staae tilbage for anden Havre. Den bedste Havte beholde Bornholmerne selv, eller maler Havregryn deraf; det er ikkun Vraggodset som sælges.

Af Hvede, Boghvede og Kartofler saaes meget lidet; dog begynder dissers Dyrkning at tiltage, og Bønder komme nu kjørende til Kjøbstæderne med Kartofler til Salg.

Af kunstige Foderurter kjendes blot til Kløver, som om Foraaret saaes ovenpaa Rugen, og ligger kun eet Aar. Kløveravlen er imidlertid endnu ikke meget udbredt, hvortil, især i de senere Tider, Krigen har været Aarsag, da man ikke paa Bornholm har kunnet erholde godt Kløverfrø tilkjøbs. Nu begynder den igjen at tiltage, og det vil neppe vare længe, forinden de golde Rugagre ere besaaede med Kløver. Sæden meies ligesom Græs. Rug bliver liggende et Par Dage paa Skaar (Mov), opbindes derpaa i Neg og sættes i Stakke, af 7 til 8 Travers Størrelse, eller eet Læs, det ene Neg ovenpaa det anden. Rivelsen lægges øverst. – Byg og Havre bindes derimod ikke i Neg, men, naar Straaet er tørt, hober det i Stakke, som trædes

239

godt sammen?! Hver Stak indeholder et Læs, Erter og Vikker indhøstes paa den i det øvrige Danmark almindelige Maade. Græset ligger et Par Dage paa Skaar, vendes derpaa, og naar det er tørt rives det sammen og sættes i store Stakke, af 2 til 3 Læs's Størrelse.

Leerne (Seire) slibes ikke, men udhamres og stryges med en Spaan, besmurt med Fidt og fiint Sand. De kunne herved bruges saameget længere.

Lübeck forsyner Bornholm med Leer.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

I Laden bruges Heste til at sammentræde Sæden. Sand eller Saugspaaner strøes langs med Væggene, for at forebygge Museskjær; andre hugge, til samme Øiemed, med en Hakkelseskniv eller en Lee, en smal Gang mellem Vægge og Sæden.

Af Handelsplanter dyrkes paa Marken, undtagen paa Kjøbstædjorder, Hør og Hamp. Udsæden er større eller mindre, efter Jordbundens Beskaffenhed, og dens Eiers Vindskibelighed. Før Krigen pleiede man til hver Gaard af saae: af Hør 1 til 2 Skiepper, og af Hamp $\frac{1}{2}$ til 1 Skp.; men nu har begge disse Planters Dyrkning meget tiltaget, og paa mange Gaarde udsaaes 1 Tønde Hørfrø. Hørren saaes i Brudjord, som har ligget til Græsning i flere Aar. Jorden pløies een Gang og harves lidt. Den ruskede Hør spredes paa Marken, for at røddes. Sænkning er næsten ukjendt. Den avlede Hør forbruges paa Gaarden; sjældent sælges noget. En Bondefamilie forbruger omtrent 4 Lispund Hør om Aaret, en Huusmand

240

et Lispund. – Af Hamp er Forbruget ikke saa betydeligt. da Bonden for endeel forsyner sig med Reeb paa Auktioner over Skibstougværk; han kjøber ligeledes der Seil, til Sække.

Engeskjær (*Serratula tinctoria*) er ligeledes en Mark-Handelsplante, skjøndt den, som saadan, ikke dyrkes, men voxer vildt paa Engene. Ved St. Hans Dag indsamles den af fattige Folk, tørres ved Solen, og sælges saaledes til Kjøbmanden. Fordum var Engeskjær en ikke uvigtig Udførsels-Artikel, men den vindesygge Begjerlighed forfalskede den med andre Urter, hvorved den bornholmske Engeskjær kom i Miskredit. Afsætningen aftog, og Uredeligheden straffede sig saaledes selv.

I Hauger eller Løkker dyrke derimod Humle, fornemmeligen i Sønder Herred. Dog er det ikkun faa Bønder, som i Deres smaae Hauger have en liden Plads med Humlekuler. I nogle af Skovene, f. Ex. i Villagrave, i Pedersker Sogn, findes vild Humle, slyngende op af Træerne; men det er overalt ubetydeligt. Nexø er i øvrigt det Sted, hvor man meest har dyrket denne Plante; men Humleavlen har aftaget her, som allevegne paa Bornholm.

Almindelig Hundekex (*Chaerophyllum sylvestre* L.) plantes mellem Humlekulerne. Ved det den tidlien om Foraaret fremskyder og udbreder sig stærkt, giver den de spæde Humleplanter Ly for de skarpe Søvinde, og dens høie Stængel tjener dem ogsaa i Begyndelsen til at snøe sig op ad,

241

indtil man ved St. Hans Dags Tid sætter Stænger til, og da enten nedbøier Hundekeren, eller afbrækker den. Humlerødderne omlægges aldrig; man pløier alene hvert 8 eller 10 Aar at sprede gammel Gjødning over dem. Tang bruges ogsaa hertil. Paa en Skp. Land avles i Almindelighed 5 Lpd. Humle, undertiden mere, undertiden slaar den ogsaa aldeles feil, hvilket tilskrives de kolde Foraarsvinde. – Det er ellers en fortrinlig Sort Humle, som haves i Nexø; den foretrækkes for den fremmede, betales ogsaa dyrere. Skade blot, at denne Avl mere og mere forfalder; meget faa have nu Humle, af egen Avl, at sælge.

Malurt (*Atrienus a absinthium* L.) bruges meget, dels som Surrogat for Humle, dels til at blande deri.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Kummeavl en er heller ikke meget udbredt. Faa have noget at sælge, destomere indføres, da den sættes til Brændeviin. De som dyrke denne Plante, have almindeligen en Løkke paa et Par Skpr. Land dertil. Den saaes om Efteraaret, nar Rugen er lagt i Jorden. Det første og andet Aar erholdes kun lidt Kummen. Hvorlænge et hermed besaaet Stykke skal ligge, beroer meget paa, om Ukrudtet tager Overhaand, sædvanligen er det i 5 til 6 Aar. – Om Efteraaret tildækkes Kummen med Tang; andre strøe Tørveaske derpaa.

I Huusholdningen kan en Bonde forbruge 1 a 2 Potter Kummen; anvendes den derimod til Brændeviin, da fra ½ til 1 Tønde.

242

Sennep findes hos de fleste Bønder til eget Forbrug.

Om Tørvemoserne er der talt udførlig i det Foregaaende.

Haugevæsenet er i maadelig Forfatning hos den bornholmske Bonde. Almindeligen er der vel 1 til 3 Skpr. Land ved hver Bondegård, som er indhegner og kaldes Hauger, men for det Meste udgjør Udkrud og Græs denne Hauge Vexter. Nogle gamle mosbegrøede Æble- og Pæretæer findes ved der fra fordoms Dage, men paa at efterplante tænker saare faa. Ribs og Stikkelsbær ere sjeldne. I Øster Herred er Haugevæsenet i bedst Forfatning. I gode Aar kan man der sælge fre een Hauge nogle Tønder Æbler og Pærer, samt nogle Lispund Kirsebær og Blommer. – Løg, Pedersille, Yimian og nogen Hvidkaal dyrkes af nogle; men de fleste Bønder og Huusmænd købe Gulerødder og Kaal af Skippere, som overføre Urter fra Kjøbenhavn. – Hos Præsterne, samt hos enkelte formuende Landmænd, er det her, som overalt, bedre, ligeledes i Kjøbstederne, af hvilke især Svannike, mest lægger Vind paa Frugttræavl.

Jordforbedringer kjende Bornholmerne ikke til. Sjelden graves en Grøvt for at aflede det, i de mange Huller staaende, Vand; man lader sig nøie med om Efteraaret at trække med Ploven nogle Vandgurer. Mergling eller anden Jordblanding vides ikke. – Hvor man hat Parkedynd blan-

243

des dette i Gjødningen, ligeledes Aske. Ved Strandkanten forøges Gjødningen med Tanf.

De bornholmske Heste ere af middelmaadig Størrelse, sjelden over 9 Qvarteer høie, af en fast Bygning, løbe hurtigen, og have et sikkert Skridt. De nedstamme formodentligen fra den vilde Hesterace, som fordum var paa Øen. Her gives ogsaa Affødninger af norske og jyske Heste, men Landets oprindelige Race foretrakkes, og det nok med Rette. Saafremt man ønskede ved femmede Heste at forædle Racen, vare maaskee gode ølandske Hingster og Hopper de bedste. – Hestenes røgt ar saare slet: sjelden strigles (skræbes) de. De bedste Heste erholde Straaet skaaret i Hakkelse, for de slettere lægges det heelt i Krybben; dertil gives dem Hø, og undertiden noget halvtorsket Havre, Byg eller Erter. Om Foraaret bliver Hakkelsen vædet med Spøl og Mask. Man kjender ikke her til at give Hesten Foder til bestemte Tider, og noget bestemt Quantum; om Dagen propper man Hækken og Krybben saa fulde, som muligt. – I 2det og 3die Aar blive Føllene allerede brugte for Harven og undertiden for Plougen.

I Almindelighed holdes her mange Heste, deels fordi de ere for smaae, deels fordi Foraaret kommer pludseligen, og iler hurtigen bort, saa Vaarbeidet maa paaskyndes, deels fordi Udskifningen endnu ikke er foretaget. Paa en Gaard af Mid-

244

delstørrelse kan regnes 8 Heste. De fleste Udbyggere holde ikke Heste; nogle have deimod 2, saa 4.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

For 1000 Bøndergaarde med 8 Heste bliver det	8,000 Hest
4000 Huusmænd, og af disse 100 med 2 Heste	2,000 Heste
Kjøbstæderne	<u>500 Heste</u>
	10,500 Heste

Hesteavlen har i ældre Tider været af større Vigtighed for Landet, end nu, og mange Heste ere aarligen udførte; men dette er næsten ophørt, da man bærer alt for liden Omhu for et godt Tillæg. Formedelst Landets høie og tørre Beliggenhed er Bornholm meget skikket til Hestavl og denne burde derfor paa ingen Maade forsømmes.

Qvæget er af liden, men haardfør og melkerig Race. Dets Røgt er saare slet. Om Vinteren erholder det udskaaren Halm og hvad Hestene have vraget i Krybberne; sjelden erholder det noget Høe. I nogle af Kjøbstæderne skjæres Halmen dog til Hakkelse og blandes med Spøl. Saasnart Foraaret nogenlunde er begyndt, hjælper man det udmagrede Qvæg ud i Fævogten, hvor det hurtigen afgnaver det opsirende Græs, men doh alligevel maa vanke om der til Høslet. Om Efteraaret maa det, saalænge som muligt, gaae ude, i Slud og Kulde. Ved denne slette Røgt og Fodring giver dog en god Ko 8 a 10 Potter Melk om Dagen, en middelmaadig 4 a 6. Saasnart det kom-

245

mer paa bedre Foder, viser det sig og i Melkens Mængde erkjendeligt derfor. – Kalvene tillægges helst ved Juletider, De opfødes slet, og blive alt i 1ste eller 2det Aar drægtige. – Paa Bornholm regner man, at en Ko giver om Sommeren $1\frac{1}{2}$ Lpd. Smør, og 1 Lpd. Ost.

I Sønder Herred regnes 7 Køer, 3 a 4 Stykker ungt Qvæg og 1 Tyr paa en middelmaadig Gaard. I Øster Herred 6 Køer, 6 a 8 Stykker undt Qvæg, samt et Par Stude; i Nørre Herred 8 a 10 Køer, 8 Køer paa en Gaard kan ikke regnes som et Middeltal. Bøndergaardenes, Udbyggernes og Kjøbstædernes Qvægbesætning anslaaes til 900 Stykker.

Faarene ere af den korte spidshalede Race. Man regner vel flere forskjellig oprindelige Racer paa Bornholm, men de ere sansynligviis af en og samme Race. Forskjellen har alene sin Grund i den bedre eller slettere Rygt og Pleie. Nogle engelske, eyderstedtske og spanke Racer ere undertiden førte hertil, men de ere vanslægtede; dog kan man hist og her see Spor til en forbedret Race. – Faarne maa for det meeste, naar Jorden ikke er sneelagt, opholde sig paa Marken, hvilket især er Tilfældet med de ved Lyngen beliggende Gaarde. De fødes ellers om Vinteren med Foder, Vikkehalm og noget Havrehalm. Om Foraaret slippes de ud paa Rugageren, til ikke liden Skade for Rugen eller Græsset. Siden vogtes de paa de magre Havreagre, indtil Evret er opgivet, da de

246

løbe frit om. – Almindeligen føder er Faar 2 Lam, sjelden 3, undertiden blot 1. Et Lam veier 18 til 22 Pund, et Faar 28 til 32 og en Vædder $2\frac{1}{2}$ til 3 Lpd. Faarene klippes ved Mikkelsdagstid. Faarene afgive da $1\frac{1}{2}$ til 2 Pund Uld, Vædderne og Bederne $\frac{1}{2}$ til 1 Pund mere. Om Foraaret aftrækkes eller afruskes Ulden (Lodden) og heraf kan sa erholdes $\frac{3}{4}$ Pund. Før Krigen kostede den grovere (ragged) Uld 20 til 24 β. pr. Pund, og den finere (milde) 1 Mark 12 β. til 2 Mk. pr. Pd.; Lodden 14 til 16 β, Ene denne sælges til Kjøbmændene; den anden oparbejdes i Landet. – Ulden vaskes ikke paa Faarene før Klipningen. Vædderskindene tilberede Bønderne selv, Faare- og Lammeskindene sælges derimod og udføres, især til Sverrig. – Limmée siger i sin skånske Resa, at bornholmske Faareskind især bruges til Malmö Handsker.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Det Antal Faar en Gaard holder er forskjelligt, efter Beliggenheden; jo nærmere Lyngen, jo flere Faar. De talrigeste Flokke findes saaledes i Nørre og Øster Herred. Som Middeltal kan antages 20 Faar paa en Bondegård, og 4 paa en Udbyggersgaard, og for Kjøbstæderne 5000. eller i Alt 24,300 Stkr. Faar. Svinene ere, for det Meste, af en god Race, temmelig store, fiidbugede og høiryggede, Ingstrakte og lavbenede, med en noget tilspidset Snude og store, men næsten opretstaande, Ører. De ere, som alle oprindelige paa Bornholm hjem-

247

mehørende Dyr, haardføre, og holde sig ved godt Huld paa lidt og slet Føde. De ere tillige yngelsomme. Om Vinteren fødes de ved Drank, Mask, Affald fra Køkkenet og nogen Sæd. Om Sommeren holdes de i Indelukker; men For- og Efteraaret vanke de uringede omkring. Paa en Bondegård have almindeligen 5 store Sviin og 6 til 10 Grise. Af disse slagtes 4 til 6 Stykker, naar de ere $\frac{3}{4}$ Aar gamle. Udbyggerne have 1 eller 2 Sviin. 8 til 10 Lpd. er et almindeligt Slagtesviins Vægt.

I Købstederne og i Fiskerleierne købe gjerne Dagleierne og Fiskere en Griis om Foraaret, opføre den med Hoveder og Indvolde af Fisk, og med Grønt fra Haugerne; for det øvrige lade de den søge sin Føde paa Udmarken og ved Stranden i det fine Tang. Noget før den skal slagtes erholder den lidt Sæd, 1 eller 2 Skpr. Erter og Byg, og kan saaledes blive af 4 til 6 Lpds. Vægt. – Flesk udgjør en vigtig Handelsartikel for Øen; til Skibsprovision søges det fortrinligen.

Hvad Bonden holder af Fjerderkreaturer er ubetydeligt.

Biavlen er heller ikke stor. Sædvanligen have Bistaderne i Gaardsrummet en indhegnet Plads, ligefor Stuevinduerne, hvorfra man kan have Tilsyn med Bierne. Af 100 Bønder regner man at 10 har Bistader, men ikkun 3 til 4 Stykker, sjelden flere. Mjød tillaves ikke; Forbruget deraf er ikke betydeligt, og det der bruges indføres.

248

I Stedet for reen Mjød bruges ved Høitiderne, og naar Huusbonden paa visse Festdage trakterer sit Tyende, en Drik, som kaldes bornholmsk Punsch, og bestaaer i en Blanding af Brændeviin og Mjød, hvori der brydes Kommenskringler, hvilket saaledes søbes.

Udskiftning kjendes her blot af Navn. En Gaards Jorder ligge rundt omkring adspredt, undertiden er der en Fjerdingsvei, en halv Miil, eller endog mere, mellem hvart Stykke, saa at en Bonde kan have sin Gaards Lodder i forskjellige Sogne.

For at afhjælpe denne for alt Agerbrug saa skade Adspletning af Jorderne have nogle begyndt indbyrdes at magelægge deres Jorder, et Arbeide, som er forbunden med mange Vanskeligheder, Bekostninger og Tidsspilde – En hver indsigtfuld bornholmsk Landmand seer med Længsel det Øieblik imøde, da Landsfaderen ved et Lovbud vilde bestemme, at Udskiftningen skulde tage sin Begyndelse. Forinden denne er udført, er det ikke muligt at tænke paa at tilveiebringe nogen Forbedring i det bornholmske Agerbrug. Bonden er rigtignok her Herre over sin Jord, med da Lodderne ligge adspredt, ofte en lille Plet midt inde i en anden Gaards Marker, saa kan han ikke afbenytte den paa den Maade, han troer fordeelagtigst, han maa rette sig efter de omliggende Jordeiere. Det kan ikke nægtes, at der ere de, som gjøre mange Indvendinger mod Udskiftningen; men var dette ikke ligeledes Tilfældet med det øvrige Danmark.

249

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Det er, for det Meste, de slettere ligegyldige Jorddyrkere, som modsætte sig Udskiftningen; men lykkeligviis er det Minoriteten. Den største Deel af Landmændene ønsker den, og det med Begjerlighed, og som overalt, maa vel de fleste Stemmer gjelde. Vi have været rundt omkring paa Øen, og havt Leilighed til at tale med mange Landmænd om Udskiftningen, og der er ikke forekommet os Nogen, uden de jo ønskede den, og det jo før jo hellere; at Udskiftningen har sine Modstandere paa Bornholm, har vi alene af Fortælling.

Med gyldne Bogstaver skal skrives i Bornholms Aarbøger det Aar, da Udskiftningen begyndte, og den fjerneste Efterslægt skal med Taknemmelighed ihukomme den Regjering og det Ministerium, den har dette Gode at takke for.

Gaardenes Godhed bestemmes ikke efter Hartkornet, da dette er saa yderst ulige fordeelt, men efter Tønder Rug, Byg og Havres Udsæd, samt efter Læs Hø og Kløvgang. Paa en almindelig jevn Gaard regnes i Øster Herred 2 Tønder Ruf, 7 a 8 Tdr. Byg, 6 a 7 Tdr. Erter og 2 Tdr. Vikker, samt 12 til 16 Tdr. Havre; i Sønder og Vester Herred dyrkes ikke saa megen Bælgsæd, blot 3 a 4 Tdr.; og i Nørre Herred dyrkes mere Havre, imellem 8 og 20 Tdr. Alt beroer meget paa Jordens Beskaffenhed.

Af Rug og Byg regnes 5 i 10 Fold, af Havre 6 i 8 Fold.

250

De bornholmske Gaarde benævnes med Navnene Proprietair, Selveier-, Vaarned- og Udbyggergaarde. Proprietairgaarde ansees som Herregårde, der svares af disse ingen Skat til Kongen, de gjøre ingen Reiser, Beboerne ere fir for Krigstjeneste, men ikke for Dragonhold, samt have Skiftefrihed efter deres Huusmænd. Selveier- og Vaarnedgaarde ere nu eens. De sidste have fordum tilhørt Kongen, men de bleve i Aaret 1744 solgte til Eiendom. Navnet vedbleve de dog at beholde. Udbyggerne ere Huusmænd paa Kongens eller paa Privates Jord. De ernære sig ved Lyngrivning og Tørveskjæring; nogle ere Fiskere, andre Haandværkere, atter andre ere Møllere. Nogle tilhøre Huset de boe i, hvilket de da medtage, naar de flytte fra Jorden; andre eie baade Huus og Jord. – Udbyggernes Jorder ere, for det Meste, indhegnede; de kunne derfor drive dem som de vil, og de fleste leve i nogen Velstand.

Her er endnu et Slags Gaarde, som kaldes Stæle. Disse ere Gaarde, som, for det Meste, drives fra Kjøbstæderne, og hvori ikke Holdes Dug og Disk, eller ere ubebyggede.

Paa Bornholm ere:

Selveiergaarde	684
Vaarnedgaarde	212
Proprietairgaarde	15
12 Præste- og 15 Degnegaarde	<u>30</u>
	941.

251

Stælenes Antal er ubestemt. – Hartkornet er 8246 Tdr. 1 Skp. 1 Alb.

Skovene inddeles paa Bornholm i kongelige og private. Den kongelige Skov Almindingen, have vi allerede lært at kjende til; foruden denne eier Kongen nogle smaae Skovpartier og enkelte Træer hist og her paa Festejorderne; men de ere ikke af nogen Vigtighed, og man veed neppe rigtigheden at angive dem. De private Skove udgjøre Landets største Skovbestand; de ligge ikke samlede, men ere fordeelte i smaae Skovlunde, hvori flere Lodseiere have Deel. I Rø og i Østerlarsker Sogne er det Meste Skov. Pedersker og Poulsker Sogne have Mangel derpaa.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Skovarealet angives paa følgende Maade.

Nørre Herred	1272 Tdr. Land
Øster Herred	1125 Tdr. Land
Sønder Herred	657 Tdr. Land
Vester Herred	<u>808 Tdr. Land.</u>
i alt	3862 Tdr. Land.

Bestanden i de private Skove er Eeg, Ask, Asp, Alm, Løn, Avnbøg, Elle, Hassel og Piil, samt andre almindelige Birkvexter, og som fornemmelig benyttes til Topstevneskov, formedelst Ufreden, der i disse Skove, og som ikke vel kan forhindres, førende Landet nyder Godt af en almindelig Udskiftning. De fleste gamle Skove paa Bøndergaardene ere i de senere Tider stærkt medtagne; især har

252

Ask været søgt til Skibsbygning. Den Eeg, som endnu er tilbage, er ikke over 20 til 50 Aar gammel. Formedelst den stedse tiltagende Oprydning aftager ogsaa Skovarealet.

Skovopelskning har man ikke førend i de senere Tider kjendt til paa Bornholm, hverken med Hensyn til Kongens eller Privates Skove. Hvo der plantede en halv Snees Træer fik strax Navn af Skovelsker. Dette har nu begyndt at forandre sig, og mange indsee, at det er bedre, at beplante de Steder, hvor Ploven ikke kan bruges, med Træer, end at lade dem ligge golde. Ved Rønne har saakedes Kancellierraad Jespersen begyndt at plante. Ikke langt fra Sose paa Veien til Aakrikebye, har Eieren af lille Bakkegaard anlagt en Plantage af Piil og Ask m.m.; i en tørvagtig Eng, som paa den anden skilles fra Havet ved Sanddyner.

Tørvemoser ere fordeelt hele Landet over.

Neppe findes nogen Bjergdal uden der jo er Tørv; men sjelden kjende Eierne til den Skat, de have. Vi vandrede ofte over store Strækninger, hvor, saavel Jordbundens Udseende, som de Planter, der vorte paa den, vidende om Tørv; men ingen havde forsøgt at eftersøge den. Det skal være en eller anden Hændelse, som skal vise Bornholmerne Stederne, for at eftergrave. Tørven behandles her ved Pludring.

Hvor meget Brændsel forbruges paa Born-

253

holm? Kan Øen nu selv levere dette Qvanrum? ere Spørgsmale, som her kunne opkastes.

Ifølge Professor Olufsen finde man Brændselforbruget i Danmark, naar man regner 4/5 Favn Bøgebrænde pr. Indididium, eller 4 Favne pr. Familie. – Folketællingen i Aaret 1801 lærte, at der dengang levede paa Bornholm, Christiansø iberegnet, 19,997 Mennesker, eller med rundt Tal 20,000. 4/5 Favn pr. Menneske, bliver altsaa 16,000 Favne om Aaret, hvilket man saaledes kan antage omtrent at være Bornholms aarlige Forbrug.

Dette Qvants Tilveiebringelse vil, naar Skovene behandledes fortmæssigen, fremkomme paa følgende Maade:

Almindingen leverer, efter den Plan,
som er antagen ved den gamle Skovs
Behandling, aarligen 88½ Favn Ege-
brænde, som i Brændbarhed regnes
at være lige med 73 Favne Bøge-
brænde

73

De private Skove, hvis Grundforrad ikke

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

kan regne høiere end til 30 Favne	
pr. Td. Land, altsaa 115,860 Favne,	
hvis Brændbarhed er lige	966
Ifølge Toldbøgerne indføres aarligen i Mid-	
deltal	531
Til Forbrug paa Bornholm brydes her aar-	
ligen 6000 Tdr. Bruunkul, som ere	
lige	375
Landinspecteur Petersen anslaaer det aarlige	
Forbrug af Lyng til 11.400 Læs, og	
af Bredtørv 15,000, hvis Brændbar hed er lige	2816
Strandboerne forbruge megen Tang til	
Brændsel. Pastor Prahl ansætte det	
aarlige Forbrug haraf til at være liig	
6 a 800 Læs Lyng, alle i Middeltal	
900 Læs, altsaa i Drøide liig	<u>175</u>
	i alt 4936.

Af denne Beregning sees, at der paa Bornholm aarligen maa forbruges et Quantum Tørv, som er omtrent liig 11,000 Favne Bøgebrænde.

Fiskeriet, eb saa vigtig Næringsgreen for Bornholmerne, er i Tiltagende. Da Finantsraad Oeder i 1771 erholdt det Hverv, at gjøre Forslag til Søfartens og Fiskeriets Forbedring og Ophjelpning i Danmark, opsatte han nogle Spørgsmaale, disse Gjenstande angaaende, hvis Besvarelse det blev gjort Øvrighederne til Pligt. Af de saaledes fra Bornholm indkomne Oplysninger sees, at Fiskeriet dengang var i en heel maadelig Forfatning og endda i Aftagende, da Silden ikke nærmede sig Landet paa nogle Miles Afstand, og efter Silden er det, at Laxen og Torsken gaaer. Langva-

255

rige og Kolde Vintere, som saameget ere til Fiskeriets Hinder, indtraf just paa den Tid. Landet havde alene 2 Fiskeqvaser, og disse vare i Nexø. Men Fikseriet begyndte lidt efter lidt at tiltage. I Aaret 1803 regnede man saaledes, at 100 Mennesker ernærede sig ene ved Fiskerie, men 12 til 1300 forenede dette emd andre Næringsveie. Qvansernes Antal var 14, Egernes 25, og Baadenes 400. Efter Øvrighedernes Indberetninger var der i Aaret 1814:

	Fiskere	Qvaser	Eger	Baade
Rønne	100	1	-	42
Ny Larsker	30	-	-	12
Vester Marie	6	-	-	3
Nyker	10	-	-	-
Nexø	100	11	-	110
Sønder Herred	50	-	-	-
Hasle, Allinge og Sandvig	124	-	6	52
Svannike	40	7	-	60
	460	19	6	253

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Med paa denne Liste mangle Opgave fra Nørre og Øster Herreder *), og i disse ligge dog de be-

* I 1813 angaves Øster Herreds Fiskere og Fartøiers Antal saaledes:

	Baade	Eger
Gudhjem og Øster Larsker	45	8
Øster Matie	33	2
Ipsler Sogn med Listed og Aarsdale	70	2
Svannike	50	
	198	12

256

tydeligste Fiskerleier, saasom Tein, Gudhjem og Aarsdale m. fl. Man tør derfor nok drage den Slutning, at Fiskeriet ikke er aftaget, men snarere i bedre Drift end før Krigen. Qvasernes Antal er i det Mindste forøget.

De Slags Fisk, som fanges omkring Bornholm ere: Lax, Torsk, Sild, Pigvarer, nogle Tobiser og Hvidlinger.

Lax. Den bedste Tid til at fange Laxen er fra Midten af April indtil Juni Maanedes Udgang, og derpaa fra October til langt ud paa Vinteren. – Fra Juul til Marts fanges ikke mange Lax, da fersk Sild, Bidet, ei haves paa den Tid. Ved Midsommer efterstræbes Laxen heller ikke af Fiskerne, da disse paa den Tid ere sysselsatte med Sildefiskeriet, og da de forbiseilende Skibe medtage

Svannike med Listed og Aarsdale havde 10 til 12 Qvaser.

Nørre Herred havde i samme Tid:

	Fiskere uden Agerb.	Fiskere med Agerb.	Eger	Baade
Tein	10 – 12 Fam.	10 – 18 Fam.	2	10
Alling og Sandvig	17 Fam	36 Fam	2	42
Wang	16 Fam	-	2	8
Kaas	2 Fam	-	-	2
Hellig Peer	1 Fam	-	-	4
Nørre Udmark Ved Hasle	6 Fam.	-	-	6
Hasle	19 Fam	-	-	1
	75 Fam.	54 Fam.	11	82

Linen. Imidlertid fanges, øster paa i Garn, som sættes tæt inde ved Landet, smaae Lax, der smage forteffelige, men ikk ere tjenlige til Røgning, hvorfor de fortæres paa Øen.

Laxen afsættes deels ferks, deels røget. Den ferske Lax opkjøbes af Landets egne Beboere, og af de forbiseilende Skibe, eller føres til Kjøbenhavn, aller andre Stæder i Provindserne. Til Røgning haves ingen egne Indretninger. De Lax, der skal røges, opskjæres og flækkes langs efter Ryggen, Indvoldene udtages, Hovedet og Rygbenet afskjæres, og Laxen afvaskes. Den lægges nu med Ryggen ned ad i et Kar og saltes, 1 Pot Salt til 1 Lpd. Lax. Saaldes bliver den liggende i 48 Timer, da den optages, reenvaskes og udspiles med Træspiler. Den hænges derpaa 2 til 4 Dage i Luften, efter hvilken Tids forløb den ophænges i Skorstenen for at: skeer Røgningen ene for Laxens Skyld, fuldføres den i 2 Dage, hvis ikk i 8. – Det er imidlertid ikke stedse at denne Fremgangsmaade bruges. Den Lax, som fanges om Vinteren, og ikke kan afsættes dersk, medsaltes, som oftest halv raaden, bliver saaldes liggende indtil Foraaret, udvaskes derpaa, og røges. Man røger med Brænde, Tørv, Lyng og Tang.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Undertiden lader man Laxen hænge for nær ved Ilden. Ved at røge med Tang, erholder Laxen et skjønt Udseende, men en saare ubehagelig Smag. In-

258

gen Under, om den røgede Lax ved denne Behandling ikke kan bliver med den bedste. Bornholmske røget Lax, staaer derfor altid tilbage for mandalsk og jydsk Lax, hvortil Fiskernes uredelige Behandling er Aarsag. Mange behandle dog Laxen meget godt, men dertil haves ingen Opmuntring, da den engang er kommen i Miscredit.

De som opkjøbe Lax, for at overføre dem til Kjøbenhavn, have ofte 2 til 300 Stykker. De opskjæres ikke, men blive liggende med Indvoldene. Indfalder ikke Frostveir eller god Vind, raadner den, saltes derpaa og røges. Da der i Kjøbenhavn betales Told af røget Lax, men ikke af saltet, saa føre Handlende saltet Lax derhen og lade den der røge.

Torskefiskeriet er fra April indtil Maj Maanedes Udgang, og fra Begyndelsen af September indtil Begyndelsen af November Maaned. I Almindelighed falder det vel hele Aaret igjennem, men Efteraaret er dog den egentlige Torsketid, hvorfor det og kaldes Fisket. Torsken staaer fast paa visse Grunde; sjelden driver den, eller findes paa uvante Steder. Den fanges paa 7 til 38 Favnes Dybde.

Fersk afsætte den deels til Beboerne, som saaledes fortære den, eller vindtørre den, eller salte den; dels føres den med Quaser til Hovedstaden, - Saltningen skeer paa følgende Maade: Torsens

259

Bug opskjæres fra Hovedet indtil Navlen, Indvoldene udtages, Hovedet enten afskjæres eller afvrides og indvendig reenskrabes den med en Kniv. Den flækkes derpaa fra Nakken til Navlen, afvaskes og lægges med Ryggen ned ad i en Kurv, for at Vandet kan afløbe. Naar den saaldes har lagt fra om Aftenen til næste Morgen, optages den, og lægges nu udbredt med Ryggen ned ad i et Trækar, lagviis med spansk Salt. Denne Saltning kaldes Mængning. – I dette Kar bliver Torsken liggende 2 til 3 Dage, da den om Morgen optages, lægges med Ryggen ned ad paa en Stige, eller ophænges paa et Gjærde, for at Lagen kan afrinde, og Torsken noget stivnes i Luften. Hele Dagen igjennem bliver den saaldes liggende, nedsaltes paa nye om Aftenen i det Kar, hvori den skal forblive, og paa samme Maade, som forrige Gang. Naar Karret er fuldt, paalægges en Træbund, betynget med Stene, hvorved Fischen sammenpresses. $\frac{3}{4}$ Skieppe Salt medgaaer til een Fjerding Torsk, og 10 Snese regnes paa een Fjerding,

Skal Torsken vindtørres, opskjæres Bugen, Indvoldene udtages, Hovedet afskjæres, den reenskyllles i Vand, og to Fiske sammensyes ved Hovedfinnerne, da de saaledes hænges i Luften over en Snor eller en Stang, for at tørres. Nogle pleie først at nedlægge Torsken et Par Timer i Lage, for at den ikke skal besudles af Fluer.

Sildefiskeriet er fordeelagtigst fra Begyndelsen af Juni til Midten af August. Vragningen begynder ved St. Hans Dags Tid og vedvarer til sidst i August. De Sild, som fanges paa denne Tid, bruges til Spegesild. Om Efteraaret søge Sildene nærmere til Land, og da sættes Garn. Silden er paa den Tid fuld af Melk og Rogn, er magrere og ikke saa tjenlig til Spegesild, men koges. Den meste Sild forbruges fersk paa Landet, noget vindtørres, saltes eller røges; men alt til Huusbrug. Det er først i senere Tider man har begyndt at udføre saltede Sild.

Ved Saltningen afskyllles og renses først Silden, lægges derpaa, naar Vandet er afrindet, løst i et rummeligt Trækar, bestrøes med Salt, og omrøres i dette af og til, 2 til 3 Dage. Silden optages derpaa, lægges 7 til 8 Timer i en Kurv, for at Lagen kan afløbe. Nu nedlægges den igjen lagviis med Salt i

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

det Trækar, der er bestemt for det, hvilket, fyldt, belægges med en Bund, som nedpresses med Steen. $\frac{3}{4}$ Skjeppe Salt forbruges til en Fjerdings Sild, og en saadan indeholder 10 til 13 Ol Sild, 80 Stkr. pr. Ol. – Silden gjeldes for meget ved Saltningen. End ikke Melken og Rognen blive tilbage. Den saltes ligeledes for stærkt, hvorved den taber sin Fedme og behagelige Sødhed. Hovedet aftages, og herved mister den, som Handels-

261

vare, sit Syn. 1787 og 88 vare mange Sild ved Landet. En Ladning bornholmsk saltet Sild førtes til Königsberg, hvor man vilde fratage Skipperen den, som havareret; man overbevidstes vel om det Modsatte, men Sildene solgtes dog med megen liden Fordeel, formedelst deres Udseende.

Sildene stime i øvrigt undertiden meget stærkt sammen om Bornholm, og om Efteraaret blive Sættegarnene ofte saa fulde, at Manserne briste.

Pigvarer (Botter). Dette Fiskerie begynder, naar Varmen kommer i Luften, fra Maj til August. De store Pigvarer ere af en meget behagelig Smag, og foretrækkes dem fra Skagen. Siden Fiskeqvaserne have begyndt at overføre Pigvarer til Kjøbenhavn, er dette Fiskerie i Tiltagende. Pigvarerne fanges saavel med Garn, som stikkes med en Jernstang. Garnene sættes helst paa Sandbund, og optages og røgtes hver anden Dag. Det er i de senere Tider man har begyndt at stikke de store Pigvarer, men det maa da være paa Sandrevler mellem Klipperne.

Det er forsøgt og gavnligt Middel til at holde Pigvarerne levende i Fiskeqvaserne, naar Bunden i Dammen belægges med Sand eller Tang.

De øvrige Fiskearters Fangst er saare ubetydelig

262

De Slags Fiskeredskaber som bruges ere:

Laxelænker. Disse ere Hamp-Liner, 25 til 50 Favne lange og 2 Kappelgran tykke, forsynede i 5 til 7 Favnes Mellemrum med Korkstykker (Flydeflaa).

Under enhver af disse er hæftet en 2 Favne lang Krog, ovenfor hvilken er et 2 Log tungt Blylod (Sænke). En saadan Laxelænke er bestemt til at flyde paa Vandets Overflade. For at blive paa et Sted, hæftes Lænken til et Toug, hvis Længde beroer paa Havets Dybde, der hvor den udsættes. Dette Toug sænkes med den ene Ende til Havbunden ved Hjælp af en Krabbe, = et Trækryds, hvori sidder 4 Hesselkjepper, som indeslutter en 3 Lispund tung Steen, og sammenbindes ovenfor Steenen. Den anden Ende holdes stivt fra Grunden op i Vandskorpen, formedelst Vandhunden, en Boie af let Træ, Piil eller Fyr. Da denne imidlertid saaledes fastgjøres til Touget, at den holdes tæt under Vandspeilet, saa bruges en anden Boie (Kob), drivende med 6 til 8 Favne af Touget, for at betegne Stedet, hvor Lænken ligger. Til Løkkemad paa Krogen bruges Sild. Sælhundene gjøre dette Fiskerie megen Skade, ved at bortæde de fangne Lax. – Til en Baad udfordres 30 Lænker med Touge, og ligesaamange i Beredskab. – Før Krigen kostede hver Lænke med Tilbehør 1 Rdlr.

Torskesnøre er en 20 til 30 Favne lang Hampeline, paa hvis yderste Ende sidder en 3 Tomme

263

lang Krog. $\frac{1}{2}$ til 1 Alen ovenfor denne er et Blylod af 1 Punds Vægt. Snøren er vundet om en fiirkantet Træremme. – Til Torskefangst bruges endvidere:

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Kastekrog. Dette er en 200 Alen lang Line, til hvilken er bundet paa hvert femte Quarteers eller hver anden Alens Afstand en $\frac{1}{2}$ Alen lang Line med en Krog. Denne Line skal ligge langs med Havbunden. For at kune betegne Stedet, hvor den er, fastgjøres ved hver Ende et Toug, som maa række op til Vandets Overflade, hvor det da forsynes med en Bøie. Kastekrogen bruges om Vinteren, naar Kulden ikke tillader at opholde sig paa Havet. Stykker af Sild eller Orme bruges til Lokkemad paa Krogen. I Mangel heraf bruges ogsaa en rød Lap.

En Baad bør udsætte 1000 Kroe om Dagen; de rygtes hver Morgen, og føres i Land, for at tørres og paasættes nyt Bide. Da Kastekrogene bruges i den ublideste Tid, tabes overmaade mange. De Torsk, som fanges med Krog, regnes for at være meest velsmagende.

Sildegarn bestaaer af forskjellige Net eller Manser. Ethvert Net er fra 10 til 16 Favne langt, og fra 2 til 3 Favne dybt. Nettet hæftets ved omtrent 50, een alen lange, Hanker til et Reeb, som igjen paa hver femte Favns Afstand er forsynet med et Stykke Kork (Flaa). Paa Nettet eller Mansens

264

nederste Dele hæftes for hver Favn en Hanke, hvortil er fastgjort en Steen af $\frac{1}{4}$ til $\frac{1}{2}$ Punds Vægt. Imellem hvert Net er et med 2 til 3 Lpds Steen betyngt Toug, som tjener til efter Behag at sænke Manserne. Ovenpaa Touget flyder i Vandskorpen en Boie. Undertiden ere 70 til 90 Manser fastgjorte ved eet Reeb. Er Garnet 16 Favne langt, er der i Høiden 7 Snese eller 140 Msker, og i Længden 1632 Masker. – Ved Sildegarnets yderste Ende er fastgjort en 30 Favne lang Trodse, som bindes til Baadene. Garnet udsættes ved Solens Nedgang, da det siden oprækkes, hvert Net for sig afløses, og lægges tilligemed Fangsten i en Hob midt i Egen. Ved Landet modtager Qvindfolket Garnet, og udpiller Sildene. Garnet ophænges strax, for at tørres til Aften.

At vrage eller gaae i Vrag ere Udtryk, som betyde, at seile ud paa Sildefangst. Enhver Fisker, som gaaer i Vrag, maa i det Mindste have 32 Manser, da hver Dag udfordrer pr. Mand 16 Manser, altsaa 80 til en Ege med 5 Mand. – Nogle have vel 100 i Egen, men disse ere da ikke gode at styre i Storm eller ved andet Uheld. Det Net, som har været brugt den ene Nat, bør ikke bruges i den paafølgende. Om Foraaret, da Silden søger op til Vandets Overflade, sættes Garnene $\frac{1}{2}$ Favn under Vandskor-

265

pen; men om Efteraaret, indtil Silden har leget, sættes de 1 til 2 Favne fra Havbunden. I lys Maaneskin højere end i Mørke.

De Sild, som fanges ved Bornholm, ere meget smaae. Garnene have for trange Masker, til at de større Sild kunne fanges i dem. Man har gjort Forsøg med at bruge sjællandske Sildegarn, og man har da fanget Sild ligesaastore, som de under sjællandske og svenske Val.

Bottegarn ere 140 til 180 Favne lange, og 1 til 3 Favne dybe. Et Garn paa 140 Favnes Længde og 1 Favns Dybde har 980 Masker i Længden og 7 Masker i Dybden.

De til Fiskeriets Drift brugelige Fartøier ere Eger, Baade og Qvaser.

Eger ere aabne Baade af 7 til 8 Alens Kjøl, fra for- til Bagstavnen 11 til 12 Alen, $3\frac{3}{4}$ til 4 Alens brede, og 7 Bord høje, samt 1 Com. Læsts Drægtighed. 4 Aarer høre til en Ege, samt 5 undertiden 6 Mand. Seilene ere eet Raaseil af 10 Alens Høide, og eet Sprydseil 4 til 5 Alen høit. – Nogle have mindre Eger, som da kaldes halv Eger, til Modsætning af hine, eller stor Egerne. Halvegerne behøve kun 4 Mands Besætning. – Eger bruges til Sildefiskeriet.

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

Baadene ere af forskellig Størrelse, Kjølen fra 5 til 7 Alen, Længden mellem begge Stævnene

266

fra 7 til 9½ Alen. Bredden 2 ¼ til 2½ Alen. De ere 5 Bord høie, og have 2 Tofter eller Bænke. Til en saadan Baad hører 4 Aarer. Undertiden bruges vel eet Raaseil eller et Sprydseil, 5 Alen høit og 4 Alen bredt. De have 2 Mands Besætning. Baadene bruges til Lax- og Torskefangst.

Den nordlige og nordostlige Deel af Bornholm ere især Fiskeriets Hovedsæde. Paa den sydlige Kant findes kun Fiskerleiet Arnager og nogle faa, Langs med Kysten, adspredte Fiskerfamilier. Fiskerne staae sig i Almindelighed ganske godt, især de, som have saa megen Jord, at de derpaa kunne græsse en Ko; i nogle af Fiskerleierne herske endog en Grad af Velstand. Meest trykkede ere de, som leie Græsning af Bønderne og derved blive afhængige af disse. At tillægge jordløse Fiskere-Græsningsjord af Udmarkerne, samt ved Eksempel at lære Fiskerne at kjende til den rigtige Fremgangsmaade, til de bedste Fiskeredskaber, samt eb mindre feilagtig Behandlingsmaade ved Fiskeproductets Forædling, er det, som høiligen vilde ophjælpe Bornholms Fiskerie. Erfaringen har allerede viist, at naar een eller anden kyndig Fisker, fra en anden Kant af Landet, nedsætter sig paa et Sted, hvor Fiskeriet drives mindre fordeelagtigt, har dette strax havt gavnlige Følger,

267

Det bornholmske Fiskeries værste Fjender ere: Sælhundene, Edderfuglen og de forbiseilende Skibe. Af Sælhunde opholder en betydelig Mængde sig omkring Landet. De efterstræbes ikke. Den Skade, som de imidlertid foraarsage, er meget betydelig, da de pille Sildene ud af Garnene, som staae ved Landet, og ofte rive dem itu, saa at de ikke kunne udbedres, samt meget behændigen æde Laxene af Krogene og lade kun Hovederne tilbage. Saare sjældent er det, at en eller anden graadig Sæl kan sluge Krogen i sig; den enten fanges derved eller river Lænken itu.

Edderfuglen, eller som den paa Bornholm kaldes Aaboen, er en ikke mindre skadelig Fjende for Fiskeriet, da den æder sildene, der som Bide sidde paa Fiskekrogene. Man regner endog den Skade, den udretter, før større end Sælhundenes. Edderfuglen eftertræbes ikke, den svømmer trygt rundt omkring Bornholm, og har et sikkert Opholds og Udrugnings Sted paa Ertholmene. Naar Ellingerne ere noget voxne, flyver Moederen med 18 til 20 Stykker hen mod Bornholm, forfølge Laxelænkerne, og, ved at dukke under, udpille Bidet. Sjelden fanges nogen Aabo paa Krogen. De Fjedre, som indsamles af Rederne paa Ertholmene, ere en Indtægt for Commendanten paa

268

Christiansøe. I Udrugnings-Tiden tilstræbes derfor ingen Adgang til de øde Holme. – Den aarlige Indsamling af Edderduun kan regnes til 2 til 3 Lpd.; men for at Christiansøes Commendant kan have denne Indtægt, maae Bornholm aarligen af sit Fiskerie tabe mange Gange 3 Lispund Edderduuns Værdie.

De forbiseilende Skibe skade Fiskeriet, ved at Kjølen eller Roret bortsæbe eller sønderrive de udsatte Garn, eller ved at Mandskabet bortstjæler dem. Dette er tildeels Aarsagen, hvorfor Fiskerne ikke vove at udsætte Laxelænker den Tid, der er størst Seilads.

Tillæg

I fîor er der atter anstillet flere interessante Undersøgelser paa Bornholm, men da man er sysselsat med dem, kan her kun meddeles nogle enkelte Notiser over hine Gjenstande, hvorved mani det mindste faaer en Oversigt over Undersøgelsernes Øiemed og deres hidtil havde Udfald i Almindelighed.

Efter t de saa tit beguýndte, men aldrig tilstrækkeligen fuldførte Undersøgelser over Bornholms gaadefulde Kulformation aldeles havde hvilet i det sidste uheldige Decennium, have endelig nogle Engelsmænd i sidste Sommer paa nye anstillet særdeles interessante Borforsøg paa de bornholmske Kul. Allerede tidligere eftersøgte disse driftige Mænd paa flere Punkter i det nordlige Sjælland Fortsættelsen af de skåanske Steenkulfløtse fra Höganäs; men da de overbevistes om, at disse ikke fandtes, og efter al Sandsynlighed ikke kunne findes i Sjælland, henvendte de, som før er sagt, de

270

res Opmærksomhed paa Bornholm. Det første af dem aabnede Borhul ligger ved Stranden, noget synden for Rønne, ved det saakaldte Castel; det er over 120 Alen dybt, altsaa over 30 Alen dybere, end man ved nogen af de tidligere Forsøg var kommet. Efter at have gjennemboret henimod 40 Alen Sabd- og Leerlag, kom man til 6 eller 7 Kullag af forskjellig Mægtighed – Tykkelse var nemlig fra 42 til 1 Tomme – og af middelmaadig Godhed; det lod imidlertid ikke til, at de dybere Kulstrata vare bedre, end de høiere. Længere ned gjennemboredes flere Sandsteen- og Leerlag, og i en Dybde af omtrent 120 Alen kom man atter i et Lag Meelsand, som formedelst det stærkt opvældende Vand ikke kunde gjennembøres. Dette Hul matte derfor forlades, og noget nordligere, umiddelbar ved Rønnes Sydende, aabnedes ved Stranden et andet Borhul. Her har man, ved dette Tillægs Slutning, opnaaet en Dybde af 110 Alen, men fortsætter endnu uafbrudt Arbeidet.

I det Hele fandtes her de samme Lag, som i det første Borhul, kun med den Forskjel, at man i en betydelig Dybde og under Kullagene har gjennemboret et Lag Jernsteen af 38 Tommers Mægtighed. Hvis heller ikke her skulde findes byggeværdige Kul, skal der aabnes et tredje Borhul henimod Stamp-Aaen i Sydost af det første Hul,

271

hvor man efter Kullagenes hidtil bekjendte Direction kan vente hine i større Mængde og mindre Dybde.

I Bornholms vestlige Egne, der, som bekjendt, ere saa rige paa Kul, have hine Engelsmænd, der anstillede de omtalte Borforsøg, fundet forskjellige Jernstenslag, som udbrede sig fra Arnager indtil henimod Hasle, og som altsaa kunne levere tilstrækkeligt Material til Afbenyttelse i det Store, ifald Lagene skulde gaae nogenledes langt ind i Landet. Denne Jernsteen er tildeels jernholdig Sandsteen, tildeels maa den, med Hensyn til dens chemiske Forhold, henregnes til Spathjernsteen, fordi den bestaaer af reen kulsuur Jernoxydül: i oryctognostisk Henseende derimod er den væsentligen forskjellig fra hiin; thi den har et splittrigt Brud, og ingen crystallinsk Textur, som Spathjernstenen. Et Stykke af det sdiste Slags bornholms Jernsteen gav ved Analysen 35 Pc. Jern; men det e meget sandsynligt, at der findes rigere Jernsteen paa Øen. Ifølge de anstillede Undersøgelser taber denne Jernsteen ved Glødningen 28 Pc. – Det der tabes er nemlig Kulsyre og smaae Stykker Kul, som findes i selve Jernsteen. – Den smelter endvidere meget let, saa at den næsten ikke behøver noget Flusmiddel, og der lykkedes at smelte Jernet ud af Stenen med de sædvanlige bornholmske Kul, hvis

272

Hede er betydeligen ringere, end andre virkelige Steenkuls.

Denne særdeles vigtige Opdagelse paa Bornholm, saavel som Engelskmændenes uafbrudte Boreforsøg efter Steenkul, foranledigede, at Regjeringen i sidst afvigte Efteraar sendte en Commission af fagkyndige Mænd over til Bornholm, for der at anstille de fornødne Undersøgelser over hine Gjenstande. Foruden disse har Commissionen tillige udforsket hele Øens geonostiske Forhold. Da nu Dens Resultater, forsaavidt de allerede ere blevne bekjendte ved en offentlig Forelæsning af Professor Ridder Ørsted, som var een af Commissionens Medlemmer, ikke overalt stemme overeend med de af os gjorte Bemærkninger, skulle her slutteligen anføres de forskjellige Meninger, hvortil vore gjensidige Iagtagelser have ledet os, for derved at komme Sandheden nærmere.

Commissionen anseer de bornholmske Urbjerger for Gneus i Analogie med den vidt udstrakte svensk-norske Gneusformation; men den fandt tillige over Gneusen hist og her virkelig Granit. Omendskjønt de bornholmske Urbjerger nægteligen henhøre til den store nordiske Urformation, hvis Sammenhæng med Bornholm tilstrækkeligen bevises ved Steenshufved i Skåne og Christiansø, maae de dog, efter vor Mening paa nogle enkelte Egne

273

nær ved Bornholms Østkyst, og fornemmelig fra Randkleven til Paradiisbakken, henregnes til Graniten; men det er ogsaa bemærket, at denne Granit, som man tydeligen kan skjønne ved Randkleven, ligger paa en gneusagtig Granit eller, om man hellere vil, paa en granitagtig Gneus.

Alt det, som paa det vedføjede geognostiske Kort er anført som Fløtsformation – nemlig Sandsteen og Skiferleer – holder Commissionen for Overgangsbjerg. Sandstenens Bindemiddel er efter dens Iagttagelser Feltspath, som dog hist og her er forvitret, og viser sig da som Leer; paa Sandstenen, mod Østen ligger Skiffer, som Commissionen fandt aldeles overensstemmende med Andrarums Alunskiffer, og som den derfor henregner til Leerskiffer. I det foregaaende have vi fremsat vore Grunde, hvorfor vi troe, at Sandstenen henhører til den yngre Fløtsformation. Hvad der fornemmeligen taler imod det bornholmske Skifers høie Alder er, at der findes en stor Mængde Pectificert med Skiferet; Pectiniter ere et Slags Forsteninger, som først fremkomme i Fløtsformationen, og aldrig, saavidt Erfaringen hidtil strækker i Overgangsbjerger.

Kullene, som findes her, anseer Commissionen for virkelige Steenkul, der oprindeligen have

274

lagt imellem Lags af Sandsteen og Skiferleer, men disse ere ved senere Oversvømmelser opløste i Sand og Leer, og saaledes forekomme de nu imelle Kullagene. Haraf følger, at de Egne, som vi have anseet for opskyllet Land, oprindeligen maatte henhøre til Fløtsformationen. Derimod bemærkes, at de bornholmske Kul aldeles stemme overens med Kullene fra Königsbergs Omegn, som uden Tvivl ere Bruunkul, at det ved Blyekoppe-Aae, midt imellem gode Kul ikke sjelden findes nogle, som endnu temmelig tydeligen have Trætextur, og at der er indsprængt Rav i selve Kullene, fornemmelig i dem, som opgraves tæt udenfor Rønne. Omendskjønt disse Facta, hvorom vi ved Øiesynet have overbeviist os, tale imod Commissionens Meneing, der det dog, efter vor nærværende Kundskab om Øen, ikke muelig med afgjørende Vished at udfinde Sandheden; thi man har hidtil her ku undersøgt den yderste, saa at sige forvitrede Jordskorpe. Kun da, naar vi ved gjentagne Boreforsøg i en betydelig Dybde, saa nær som mueligt ved Urbjergene, og saa langt som mueligt fra samme, have lært at kjende det, som

Bornholm beskrevet på en Reise 1815 Del 2

ligger under den yderste Jordskorpe, kun da kunne de forskjellige Meninger over den bornholmske Kulformation tilbageføres til en sikker urokkelig Basis.

